

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΜΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΜΕ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ
ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

Γεωργακόπουλος Φώτιος-Γεώργιος

(Α.Μ.: 26006)

ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΔΙ' ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ

**οι επιδράσεις τους στην επικοινωνιακή διαδικασία
και στην κοινωνική πραγματικότητα**

Διπλωματική εργασία

επιβλέπων: Δ. Χαρίτος

Αθήνα

Απρίλιος 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή	2
B. Θεωρητικό πλαίσιο	
1. Ο χώρος και ο τόπος	5
2. Η έννοια του μη-τόπου στην υπερνεωτερικότητα	17
3. Η δικτυακή κοινωνία: Η παράμετρος του χώρου	25
4. Η δικτυακή κοινωνία: Η παράμετρος του χρόνου	31
Γ. Οι επιδράσεις των τεχνολογιών εντοπισμού στη διαδικασία της επικοινωνίας	39
Δ. Ορίζοντας εκ νέου τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού	53
Ε. Η μελέτη των εφαρμογών των Μέσων Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού βάσει της Θεωρίας των Δικτύων Δρώντων	61
ΣΤ. Τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού και ο μετασχηματισμός της κοινωνικής πραγματικότητας	68
Z. Βιβλιογραφία	77

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού¹ είναι μέσα επικοινωνίας, τα οποία με κάποιον τρόπο σχετίζονται με τον τόπο. Πρόκειται για μέσα επικοινωνίας αμγώς ψηφιακής μορφής, που τίθενται σε εφαρμογή σε σχέση με μία ή και περισσότερες τοποθεσίες ενεργοποιώντας έτσι πραγματικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.²

Η ψηφιακή τους αυτή μορφή είναι και η βασική υπεύθυνη για την αλματώδη εξέλιξή τους. Καθώς χρησιμοποιούν κατά κόρον τεχνολογικά επιτεύγματα κινητής μορφής (όπως για παράδειγμα το GPS, την κινητή τηλεφωνία και τους φορητούς υπολογιστές), τα οποία βρίσκονται σε τεχνολογική έξαρση από τα τέλη του 20ού αιώνα, τα ΜΕΔΕ έχουν εμφανιστεί στο προσκήνιο της επικοινωνίας μόλις τα τελευταία χρόνια. Γι' αυτό ο συγκεκριμένος τομέας της επικοινωνίας που βασίζεται σε αυτά θεωρείται πως ακόμη βρίσκεται σε ένα πρώιμο στάδιο εξέλιξης: αφ' ενός τα ίδια τα μέσα επιδέχονται βελτιώσεις (περισσότερο από την άποψη του λογισμικού και λιγότερο από αυτήν του υλικού) και αφ' ετέρου οι επιδράσεις τους στην επικοινωνιακή διαδικασία και άρα και στην κοινωνική πραγματικότητα είναι στις μέρες μας εξαιρετικά καρποφόρα αντικείμενα επιστημονικής μελέτης.

Τα ΜΕΔΕ οφείλουν την ονομασία τους στον Karlis Kalnins, ο οποίος δημιούργησε με τον Marc Tuters το 2001 τα Locative Media Labs με σκοπό να εξερευνήσει το πεδίο της χαρτογράφησης που πηγάζει από τους χρήστες των μέσων δι' εντοπισμού μέσα από συγκεκριμένα προγράμματα και εφαρμογές, όπως ήταν το GPster, το Geograffiti και το Where-FI.³ Ο πρώτος όρισε αρχικά

¹ Τα μέσα επικοινωνίας δι' εντοπισμού αναφέρονται στην αγγλική βιβλιογραφία ως «locative media». Στην παρούσα εργασία θα αναφέρονται με τον ελληνικό τους όρο και συχνά και με τη συντομογραφία «ΜΕΔΕ». Ο εν λόγω ελληνικός όρος συναντάται για πρώτη φορά στο Χαρίτος, Δημήτρης, «Τα μέσα επικοινωνίας δι' εντοπισμού και οι επιδράσεις τους ως προς την κοινωνική αλληλόδραση στο περιβάλλον της σημερινής πόλης» στο *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τχ. 5, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2007.

² βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Locative_media (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).

³ βλ. <http://www.katearmstrong.com/preamble/gpster.html> (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).

ως «locative media» όλα τα προϊόντα και τις διαδικασίες που με οποιονδήποτε τρόπο σχετίζονταν με το συγκεκριμένο εργαστήριο, που ήταν (και εν μέρει συνεχίζει να είναι) ουσιαστικά παγκόσμιο δίκτυο ανθρώπων που εργάζονται σε οποιαδήποτε πτυχή των τεχνολογιών που αναφέρθηκαν παραπάνω⁴. Στις μέρες μας, λίγα χρόνια δηλαδή μετά, ο ενθουσιασμός των μελετητών γύρω από το νέο αυτό αντικείμενο αυξάνεται και τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού έχουν καθιερωθεί ως ένας ευρύς χώρος θεωρητικής σκέψης και πρακτικής, ο οποίος σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και οδηγεί ο ίδιος τις εξελίξεις, ενώ απαρτίζεται από συνιστώσες σωματικές, τεχνολογικές και πολιτισμικές.⁵

Τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού συνιστούν ακόμη ένα νέο και ρευστό φαινόμενο. Τα χαρακτηριστικά τους μεταβάλλονται κάθε χρόνο, νέες μορφές τους εμφανίζονται και προβλέπεται η ραγδαία ανάπτυξή τους στο εγγύς μέλλον. Επιπρόσθετα, όπως συμβαίνει συνήθως, η σχετική ελληνόγλωσση βιβλιογραφία είναι φτωχή, ή μάλλον ανύπαρκτη. Γι' αυτό και η παρούσα εργασία θα ασχοληθεί μ' αυτά κατ' αρχήν περιγραφικά, αφ' ενός μελετώντας και σε σημαντικό βαθμό δομώντας το θεωρητικό πλαίσιο που τα περιβάλλει και εξηγεί την ύπαρξή τους και την πορεία τους στο χρόνο και αφ' ετέρου αναζητώντας τις γενεσιουργές τους αιτίες. Κρυφό νήμα που διαπερνά την όλη εργασία είναι η προσπάθεια ορισμού των ΜΕδΕ: ξεκινά από «παραδοσιακές» προσπάθειες ορισμού και στη συνέχεια προσπαθεί να τον εμπλουτίσει και βελτιώσει, λαμβάνοντας υπόψη τόσο το θεωρητικό πλαίσιο όσο και τη λεπτομερή περιγραφή των νέων μορφών αυτών των μέσων.

⁴ βλ. Galloway, Anne, «Locative Media as Socialising and Spatializing Practice: Learning from Archaeology» στο *Leonardo Electronic Almanac*, τόμ. 14, τχ. 3, εκδ. The MIT Press, Ιούλιος 2006. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/bkd5pa> (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008). Σημ: Για λόγους αισθητικής της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιείται το εργαλείο tinyurl, με σκοπό την όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη σμίκρυνση των διευθύνσεων των διαδικτυακών ιστοτόπων.

⁵ βλ. Hemment, Drew, «Locative Media» στο *Leonardo Electronic Almanac*, τόμ. 14, τχ. 3, εκδ. The MIT Press, Ιούλιος 2006. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/cja3eh> (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).

Σημαντική συμβολή στην προσπάθεια κατανόησης και περιγραφής των νέων αυτών μέσων έχουν, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η θεωρία της υπενεωτερικότητας και η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων.

Το πρώτο μέρος, το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας, περιλαμβάνει τη διασάφηση και διάκριση των όρων *τόπος* και *χώρος* (place και space), την προσέγγιση της έννοιας του μη-τόπου στο πλαίσιο της υπενεωτερικότητας (hypermodernity), σε αντίθεση με τις θεωρίες της μετανεωτερικότητας, και τη μελέτη των επιπτώσεων που έχει η δικτυακή κοινωνία στην αντίληψη της διάστασης του χώρου (με τη δόμηση των νέων μητροπολιτικών κέντρων να διαμορφώνεται από τον *χώρο των ροών*) και της διάστασης του χρόνου (με τη μετατροπή του ωρολογιακού χρόνου σε *άχρονο χρόνο*).

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι αλλαγές που επήλθαν στο χώρο της επικοινωνίας από την ανάπτυξη των μέσων ασύρματης και κινητής επικοινωνίας, ιδιαίτερα από το κινητό τηλέφωνο και τις πολλαπλές υπηρεσίες που αυτό προσφέρει. Με βάση την προηγούμενη επεξεργασία, τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού εντάσσονται στην έννοια γένους των Νέων Μέσων, που είναι όλα ψηφιακά, διαμορφώνονται και διαμορφώνουν την υπενεωτερικότητα και τέλος κινούνται στα όρια ανάμεσα στον τόπο και τον μη-τόπο. Τέλος, αφού αντιμετωπίζεται ως πολύ σημαντική η συμβολή της Θεωρίας των Δικτύων Δρώντων στην επιτυχέστερη κατανόηση των Μέσων Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού, εξετάζονται οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί στους οποίους οδηγεί η εφαρμογή αυτών των μέσων: η δημιουργία ενός νέου υβριδικού περιβάλλοντος, φυσικού και ψηφιακού –σε αντίθεση με το αποκλειστικά ψηφιακό και εικονικό, κατάσταση στην οποία τείνει το Διαδίκτυο– οδηγεί στην επανοικειοποίηση του αστικού μητροπολιτικού χώρου από τον μέχρι τώρα αλλοτριωμένο άνθρωπο. Ως συνήθως, οι πρώτοι που με τις ευαίσθητες κεραίες τους συλλαμβάνουν τα μηνύματα και εφαρμόζουν τις δυνατότητες που προσφέρονται είναι οι καλλιτέχνες και έτσι είναι τα έργα τους που δίνουν τις περισσότερες φορές το στίγμα για την πορεία των πραγμάτων.

B. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

B.1 Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΤΟΠΟΣ

Η ειδοποιός διαφορά των Μέσων Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού, η οποία τα ξεχωρίζει από τα λοιπά αντικείμενα μελέτης που εντάσσονται στην υπερκείμενη έννοια των μέσων επικοινωνίας, είναι και το δεύτερο σκέλος της ονομασίας τους: ο εντοπισμός.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η αγγλοσαξωνική ορολογία είναι «locative media». Στη συγκεκριμένη περίπτωση το επίθετο «locative» δεν πρέπει να συγγέεται με την απόδοση του «local» στη νέα ελληνική γλώσσα που σημαίνει «τοπικός», αλλά πρέπει να λαμβάνεται ως παράγωγο του ρήματος «locate» που μεταφράζεται ως «εντοπίζω». Το ρήμα «εντοπίζω» με τη σειρά του δεν βοηθά στην κατανόηση του θέματος, εάν λαμβάνεται υπ' όψιν με τη νεοελληνική του απόδοση ως συνώνυμο του ρήματος «βρίσκω»⁶. Χρειάζεται αντιθέτως να το αντιλαμβανόμαστε και να το χρησιμοποιούμε με την πρωταρχική του έννοια που παραμένει πιστότερη στην ετυμολογία: η έννοια αυτή είναι «τοποθετώ κάτι ή κάποιον σε συγκεκριμένα χωρικά πλαίσια»⁷.

Ο ορισμός αυτός επιδέχεται μια ξεχωριστή ερμηνεία που είναι καιρία για την κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου που υπάρχει στη βάση των ΜΕΔΕ. Σύμφωνα με αυτήν, η ύπαρξη του χώρου προηγείται κάθε ανθρώπινης

⁶ Τα λεξικά της νέας ελληνικής γλώσσας του Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη και Γ. Μπαμπινιώτη αναφέρουν ως σημασίες και συνώνυμα του ρήματος «εντοπίζω» εκτός άλλων τα εξής: α) προσδιορίζω τον τόπο όπου βρίσκεται κάποιος ή κάτι, β) διαπιστώνω, συνειδητοποιώ και γ) περιορίζω κάποιον ή κάτι σε συγκεκριμένο τόπο. βλ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1998, λ. «εντοπίζω», σ. 475, και Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998, λ. «εντοπίζω», σ. 625.

⁷ Δημητράκος, Δημήτριος, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 1964, λ. «εντοπίζω», σελ. 2590.

ενέργειας, είτε αυτή η τελευταία αντιστοιχεί στην πνευματική είτε στην υλική πραγματικότητα. Η πλαισίωση δε του προϋπάρχοντος αυτού χώρου έρχεται στη συνέχεια μέσω της ανθρώπινης βούλησης: ο άνθρωπος πλαισιώνει (οριοθετεί) το χώρο, ώστε να του είναι δυνατόν κατά πρώτον να τον κατανοήσει και έπειτα να τον χρησιμοποιήσει. Μετασχηματίζει έτσι ο ίδιος το χώρο σε τόπο, ορίζοντας (θέτοντας) σε αυτόν τις θέσεις (τόπους) που καταλαμβάνουν τα αντικείμενα της αντίληψής του.

Αναφέροντας συχνά τις έννοιες «χώρος» (space) και «τόπος» (place) οφείλουμε να σταθούμε στη σχέση που υφίσταται μεταξύ τους. Μιας όμως και αναφερόμαστε σε έννοιες πρέπει να γνωρίζουμε πως η προαναφερθείσα αυτή σχέση μεταλλάσσεται ανά το χρόνο, ανάλογα με το πώς και το κατά πόσο οι ίδιοι οι άνθρωποι αντιλαμβανόμαστε την ίδια αλλά και τα στοιχεία της· πρόκειται δηλαδή για μια σχέση διαλεκτική⁸. Καταρχάς γενικά μιλώντας ο χώρος αναφέρεται σε φυσικές ιδιότητες (ή έστω μεταφορικές φυσικές ιδιότητες), στο πώς το περιβάλλον οργανώνεται με φυσικό τρόπο και δημιουργεί το πλαίσιο για τη (συν)ύπαρξη των ανθρώπων και των τεχνουργημάτων τους. Στην κατανόηση του χώρου παίζουν σημαντικό ρόλο τα εφαρμοσμένα μαθηματικά: «πού βρίσκεται αυτό το αντικείμενο;», «τι απόσταση έχουν δύο αντικείμενα μεταξύ τους;», «τι εμβαδόν έχει το σχήμα που ορίζεται από αυτά τα αντικείμενα;», «τι όγκο (πόσο χώρο) καταλαμβάνει αυτό το πολυεπίπεδο σχήμα;» αλλά και «πόσο μακριά βρίσκεται αυτό το αστέρι από τον τάδε πλανήτη;» ή «ποιο είναι το εμβαδόν αυτού του γαλαξία;» είναι ερωτήσεις των οποίων η απάντηση μπορεί να είναι μοναχά ένας αριθμός ακολουθούμενος από τη μονάδα μέτρησης που του αντιστοιχεί. Από την άλλη πλευρά όμως ερωτήσεις όπως «θυμάσαι τι έγινε εδώ;», «τι σημαίνει αυτός ο τόπος για σένα;», «πού πιστεύεις ότι πήγε η μητέρα σου τώρα που πέθανε;», «γιατί να μην πάω στα Εξάρχεια;», «πώς νιώθεις μπροστά από τη 'Σιέστα' του Van Gogh;», «τι αισθάνεσαι όταν κοιτάς τη θέα από το Λυκαβηττό;», «γιατί νιώθω ανασφάλεια σε ένα δωμάτιο γεμάτο με κάμερες;», «πώς, ενώ είσαι τόσο ήσυχος άνθρωπος, στο γήπεδο βρίζεις και χειρονομείς τόσο πολύ;», ενώ αναφέρονται μεν σε σημεία ή ομάδες σημείων στο χώρο, αφ' ενός δεν

⁸ McCullough, Malcom, *Digital Ground: Architecture, Pervasive Computing, and Enviromental Knowing*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2005, σελ. 175-178.

μπορούν να απαντηθούν με αριθμούς και αφ' ετέρου η απάντηση θα είναι κάθε φορά διαφορετική ανάλογα με το άτομο στο οποίο έχει τεθεί η ερώτηση. Αυτό συμβαίνει γιατί οι ερωτήσεις αναφέρονται στο πώς οι άνθρωποι ερμηνεύουν κάθε φορά ένα συγκεκριμένο χώρο ή καλύτερα στο τι σημαίνει ο εκάστοτε τόπος κάθε φορά για τους ίδιους. Στην αντίπερα όχθη λοιπόν των (τυπικά έστω) αδιάσειστων μαθηματικών ορισμών βρίσκονται οι ιστορικά και κοινωνικά κατασκευασμένοι συμβολισμοί.

Η διαλεκτικότητα όμως της σχέσης χώρου και τόπου δεν έγκειται μοναχά στις ίδιες τις έννοιες και στη σημασία τους που αλλάζει ιστορικά· έγκειται και στην ίδια τη μορφή της μεταξύ τους αντίθεσης. Αν θέλουμε να πλησιάσουμε προς την πλήρη κατανόηση των όρων αυτών χωρίς να φθάσουμε σε αδιέξοδα ή αυταπόδεικτες ρήσεις, γόνιμο θα ήταν να σκεπτόμαστε το χώρο και τον τόπο όχι ως τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, αλλά ως τις δύο άκρες στον ίδιο άξονα. Σίγουρα μπορούμε να φανταστούμε πως ο χώρος υπήρχε και πριν τον άνθρωπο, πριν ακόμη ο άνθρωπος εμφανιστεί ιστορικά στον πλανήτη. Ο ίδιος όμως ο άνθρωπος, πέρα από το να δίνει νόημα και σημασία (μέσω των συμβολισμών) στο χώρο μετασηματίζοντάς τον σε τόπο, μπορεί και δημιουργεί μέσα από τις ενέργειες και τις πράξεις του νέους χώρους· η επιστήμη της αστρονομίας για παράδειγμα δημιουργεί χώρο, έστω και εκτός του πλανήτη μας, ενώ η τέχνη της αρχιτεκτονικής δημιουργεί επίσης χώρο όπου εφαρμόζεται. Γίνεται δεκτό λοιπόν πως υπάρχουν περισσότερα από ένα επίπεδα χώρου, από τον τελείως «ακατέργαστο», φυσικό, «απόλυτο» χώρο έως τον τόπο, που είναι μια τελείως συμβολική χωρική κατασκευή του ανθρώπου· κινούμενοι όμως από το πρώτο άκρο στο δεύτερο, καθώς μεταβάλλεται το ποσοστό των ανθρώπινων επενεργειών και επιδράσεων, αφ' ενός εμφανίζονται όλο και συνθετότερες και πιο περίπλοκες χωρικότητες, των οποίων η μορφή κι η σημασία είναι κοινωνικά (ιστορικά) κατασκευασμένη («κοινωνικός χώρος») και αφ' ετέρου, πλησιάζοντας προς το μέσο του άξονα, η διάκριση μεταξύ χώρου και τόπου γίνεται όλο και πιο δυσδιάκριτη, χάνοντας έτσι πια το πρακτικό της νόημα.⁹

⁹ Για περισσότερες πληροφορίες πάνω στην κοινωνική κατασκευή του χώρου, βλ. Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, μτφρ. Donald Nicholson-Smith, εκδ. Blackwell Publishing, Malden 1991, σελ. 68-168 και 229-291.

Αυτές όμως οι ανθρώπινες επενέργειες και επιδράσεις πάνω στο χώρο, πέρα από τις ελάχιστες φορές που πραγματώνονται από μεμονωμένα άτομα χωρίς να κρύβουν επιπτώσεις για το υπόλοιπο μικρότερων ή μεγαλύτερων κοινωνικών ομάδων¹⁰, είναι στην πλειονότητα των περιπτώσεων αποτελέσματα συλλογικού συντονισμού, όσα άτομα κι αν εμπεριέχονται σ' αυτόν. Είναι με άλλα λόγια τις περισσότερες φορές αποτέλεσμα διαπροσωπικών ή κοινωνικών σχέσεων που εντοπίζονται ιστορικά και έχουν, σύμφωνα με τη μαρξική και μαρξιστική σκέψη και συγκεκριμένα τις θεωρίες περί ηγεμονίας¹¹, συγκρουσιακό χαρακτήρα. Από κάθε σύγκρουση δηλαδή βγαίνει ένας ή περισσότεροι ηττημένοι και ένας νικητής¹², ο οποίος έχει πια τη δυνατότητα κατά το δοκούν (κατά τα συμφέροντά του δηλαδή) να μεταβάλλει το χώρο ή να δημιουργήσει νέο. Με τον τρόπο αυτό αναγωγικά κάθε κοινωνία ανά την ιστορία δημιουργεί το δικό της χώρο μέσα στον οποίο εφαρμόζει τις δικές της χαρακτηριστικές χωρικές πρακτικές (spatial practices). Τα ηττημένα μέρη της παραπάνω διαμάχης έχουν τρεις δυνατές επιλογές: α) να παραμείνουν στα δεδομένα πια κοινωνικά πλαίσια και να υιοθετήσουν τις παγιωμένες από τη σύγκρουση πρακτικές, β) να απομακρυνθούν από την κοινωνία που εξουσιάζεται πια από την ηγεμονεύουσα ομάδα ή γ) να παραμείνουν στην κοινωνία αυτή (τις περισσότερες φορές λόγω αδυναμίας τους να απομακρυνθούν ή επειδή η εν λόγω κοινωνία παρότι αφιλόξενη πια παραμένει καλύτερη από άλλες, στις οποίες θα είχαν τη δυνατότητα να ενσωματωθούν), αρνούμενοι να υποταχθούν ολοκληρωτικά στις ηγεμονικές πρακτικές, υιοθετώντας συνήθως καταχρηστικά το ελάχιστο των προϋποθέσεων που απαιτούνται για την παραμονή τους. Σε κάθε περίπτωση

¹⁰ Ένα υπαρκτό παράδειγμα είναι ένας άνθρωπος που αποφασίζει να ζήσει σε μια σπηλιά για το υπόλοιπο της ζωής του, μακριά από τη σύγχρονή του πραγματικότητα, αρνούμενος επαφή με όλους, ίσως έχοντας σκηνοθετήσει το θάνατό του, και τρεφόμενος με στοιχειωδώς κατεργασμένα προϊόντα της φύσης.

¹¹ Αυτός που έγραψε κυρίως περί ηγεμονίας ήταν ο Antonio Gramsci, τον οποίο ακολούθησαν στοχαστές όπως ο Louis Althusser, ο Ernesto Laclau, ο Michel Foucault, ο John Fiske, ο Homi Bhabha και ο Νίκος Πουλιαντζάς.

¹² Ο νικητής κι ο/οι ηττημένος/οι μπορεί να είναι είτε μεμονωμένα άτομα είτε τυπικά ή άτυπα οργανωμένες κοινωνικές ομάδες.

είναι αυτός ο εκάστοτε χώρος τον οποίο πρέπει να κατανοήσουμε κάθε φορά που επιθυμούμε να μιλήσουμε για μια συγκεκριμένη κοινωνία του παρελθόντος¹³· και είναι αντίστοιχα αυτός ο χώρος τον οποίο πρέπει να φανταστούμε πριν τοποθετήσουμε στα πλαίσιά του μια κοινωνία του μέλλοντος.

Η έννοια του τόπου έρχεται εδώ ως επιστέγασμα στην οπτική αυτή της θεωρίας και με μια άλλη μορφή, η οποία μοιάζει μεν διαφορετική, μα στην πραγματικότητα συμπληρώνει όσα έχουν αναφερθεί ως τώρα. Σύμφωνα με αυτήν ο τόπος αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους οι χώροι περιβάλλονται με κοινωνικά μηνύματα διαμέσου της ανάδυσης στην επιφάνεια αφ' ενός πρακτικών που συστήνονται αμοιβαία και αφ' ετέρου μιας σειράς από συμπεριφοριστικές νόρμες που αναπτύσσονται όταν ο χώρος εποικισθεί¹⁴. Ή διαφορετικά, ο τόπος αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους τοποθετούνται σε σειρά και τάξη¹⁵ τα αντικείμενα σε σχέση με το πώς κατανέμονται οι σχέσεις της ανθρώπινης συνύπαρξης· σχέσεις, οι οποίες ορίζουν εκτός των άλλων πως η έννοια του τόπου αποκλείει την ύπαρξη δύο αντικειμένων στην ίδια τοποθεσία: μπορούν να βρίσκονται μοναχά το ένα δίπλα στο άλλο, το καθένα από αυτά έχοντας το δικό του τόπο ή να είναι το ίδιο ένας και μοναδικός τόπος που θα το καθορίζει, όντας έτσι κάθε τόπος μια στιγμιαία, δομική και συνθετική διαμόρφωση θέσεων¹⁶. Με άλλα λόγια, ο τόπος, που έχει δημιουργηθεί από το σύνολο των ιστορικών κοινωνικών πρακτικών (οι οποίες με τη σειρά τους έχουν παγιωθεί ηγεμονικά), εγκιβωτίζει το χώρο και του δίνει την τελική του συμβολική μορφή, κανοντάς τον με

¹³ Για παράδειγμα η Αθήνα του 5ου π.Χ. αιώνα βρίσκεται σε διαφορετικό χωρικό πλαίσιο και εφαρμόζει διαφορετικές χωρικές πρακτικές για τη συντήρηση και την επιβίωσή της από όπου βρίσκεται κι από ό,τι εφαρμόζει μια σύγχρονη μεγαλούπολη του δυτικού κόσμου, όπως λ.χ. το Βερολίνο. Με άλλα λόγια, ο χώρος που εξυπηρετεί, βολεύει και συμφέρει την καθεμία από τις παραπάνω είναι τελείως διαφορετικός από αυτόν της άλλης.

¹⁴ Dourish, Paul, *Where the Action Is: The Foundations of Embodied Interaction*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2004, σελ. 149.

¹⁵ Ο αγγλικός όρος, ο οποίος περιέχει και τις δύο έννοιες, είναι «order».

¹⁶ de Certeau, Michel, *The Practice of Everyday Life*, μτφ. Steven Rendall, εκδ. University of California Press, Berkeley και Los Angeles 1988, σελ. 117.

αυτόν τον τρόπο ένα κοινωνικό προϊόν που υποδηλώνει μια ένδειξη σταθερότητας και που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα έχει στην κατοχή της τα μέσα, το λόγο και το σκοπό να το κάνει.

Πώς όμως μία ή και περισσότερες κοινωνικές ομάδες φθάνουν σε αυτό το στάδιο; Πώς προετοιμάζεται το έδαφος για τη δημιουργία και την τελική αυτή χρησιμοποίηση της έννοιας του τόπου; Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά γίνονται ευκολότερες αν αναλογιστούμε την ανθρώπινη πορεία από την αρχή της δημιουργίας του ατόμου (δηλαδή τη γέννησή του) σε σχέση φυσικά με τον περιβάλλοντά του χώρο. Τη θέση του παράγοντα-κλειδιού στη συγκεκριμένη συλλογιστική κατέχει η έννοια της εμπειρίας¹⁷.

Η εμπειρία είναι μια έννοια που εγκολπώνει πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, μέσω των οποίων ένα πρόσωπο μαθαίνει, αναγνωρίζει και κατασκευάζει μια πραγματικότητα. Για το λόγο αυτό είναι πάντα στραμμένη προς τον εξωτερικό κόσμο. Αποτελούμενη από (συν)αισθήματα και σκέψεις, αναφέρεται στην (κατά κάποιον τρόπο παθητική και συντηρητική) ικανότητα ενός ανθρώπου να μαθαίνει χρησιμοποιώντας ως τροφή για σκέψη όλα αυτά που του έχουν συμβεί έως μια δεδομένη χρονική στιγμή, με απώτερο σκοπό βέβαια την ενέργεια και την πράξη. Βασιζόμενο με άλλα λόγια σε δεδομένα γεγονότα της μνήμης ή/και της ιστορίας, το άτομο χτίζει μια πραγματικότητα η οποία το βοηθάει να ερμηνεύσει τον κόσμο γύρω του και να θέσει σε δημιουργία, σειρά και λειτουργία τις μετέπειτα πράξεις και ενέργειές του. Πρόκειται για μια αέναη διαδικασία που γίνεται όλο και πολυπλοκότερη όσο ο άνθρωπος εμπλουτίζει τον εσωτερικό του κόσμο, μα παραμένει κυκλικής μορφής και βασιζόμενη στην ανατροφοδότηση και τη συνεχή επανεξέταση ολόκληρου του πλαισίου, ώστε το τελευταίο να συμβαδίζει ανά πάσα στιγμή με νέα δεδομένα.

Συγκεκριμένα αναφορικά με τη μεταβλητή του χώρου, τα αισθητήρια όργανα και τα ερεθίσματα που ενεργοποιούν την εμπειρία είναι κατά βάση και υπό κανονικές συνθήκες τρία: η κιναισθησία, η όραση και η αφή. *Κινήσεις*

¹⁷ Στο συγκεκριμένο σημείο θα αναπτυχθεί η εν λόγω συλλογιστική με τη μορφή περίληψης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Tuan, Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*, εκδ. University of Minnesota Press, Minneapolis 2005.

όπως το τέντωμα των πάνω και των κάτω άκρων είναι βασικές για τη συναίσθηση του χώρου, ο οποίος γίνεται αισθητός άμεσα με τη μετατόπιση του σώματός μας μέσα σε αυτόν. Επιπρόσθετα κινούμενοι από ένα χώρο σε έναν άλλο αποκτούμε την αντίληψη της κατεύθυνσης, δηλαδή εμπρός, πίσω και πλαγίως (δεξιά ή αριστερά). Ο χώρος γίνεται με αυτόν τον τρόπο ένα πλαίσιο συντεταγμένων με κέντρο του τον εαυτό. Τα μάτια στη συνέχεια μέσω της διεστιακής τους επικάλυψης (bifocal overlap) και της στερεοσκοπικής τους δυνατότητας προσφέρουν στον άνθρωπο μια ζωντανή εικόνα του χώρου σε τρεις διαστάσεις. Αρχικά όμως η εικόνα αυτή είναι ακατανόητη από ένα βρέφος (ή από έναν τυφλό άνθρωπο που επανακτά τη δυνατότητα της όρασης), καθώς αδυνατεί να ερμηνεύσει τα σχήματα και τις διαστάσεις τους, μιας που κάτι τέτοιο χρειάζεται χρόνο και εξάσκηση· προτιμά να ερμηνεύει στην αρχή το χώρο ως μεταβλητά μοτίβα και χρώματα. Στο σημείο αυτό σημαντικό ρόλο παίζει η αφή: περιεργαζόμενος ο νέος άνθρωπος τα αντικείμενα με τα χέρια του τούς δίνει διαστάσεις και αναγνωρίζει τη σχεσιακή τοποθέτησή τους στο χώρο και με αυτόν τον τρόπο οριοθετεί τη σημασία και τις λειτουργίες τους. Ο χώρος των σχημάτων αρχίζει έτσι σιγά σιγά να μετασχηματίζεται σε χώρο αντικειμένων και αργότερα σε χώρο εργαλείων ή με άλλα λόγια σε ένα δίκτυο τόπων.

Στην περίπτωση όμως που το άτομο αντιμετωπίζει κάποια δυσλειτουργία σε μια από αυτές τις αισθήσεις, τότε οι υπόλοιπες αναπτύσσονται αντίστοιχα περισσότερο στην προσπάθεια του οργανισμού να καλύψει το κενό αυτό και να εξισορροπήσει στο μέτρο του εφικτού την κατάσταση· ακόμη όμως κι αν δεν συμβαίνει αυτό, οι υπόλοιπες αισθήσεις συμβάλλουν σημαντικά στο να εμπλουτίσουν την εμπειρία μας επί του χώρου. Όταν γεύομαστε ή οσφραϊνόμαστε κάτι, τείνουμε να του δώσουμε χαρακτηρισμούς όπως «βαρύ» και «ελαφρύ», «λεπτό», «επιβλητικό», «διακριτικό» και άλλους, οι οποίοι βασίζονται στο λεξιλόγιο που προέρχεται από έναν χωρικά δομημένο κόσμο (spatially constructed world). Συγκεκριμένα η μύτη είναι ένα από τα ανθρώπινα όργανα που έχουν ατροφήσει: βασιζόμαστε στα μάτια, για να εντοπίσουμε πηγές κινδύνου ή έλξης, αλλά με το να έχουμε στο νου μας κατασκευασμένο οπτικά έναν κόσμο, μπορούμε ακόμα και με την όσφρηση να ορίσουμε κατεύθυνση και να υπολογίσουμε απόσταση ανάλογα με τη δύναμη της

μυρωδιάς. Με την ακοή όμως είναι δυνατόν να ορίσουμε περισσότερα από αυτά τα μεγέθη, όπως για παράδειγμα όγκο και ταχύτητα: σε ένα σχετικά ήσυχο δωμάτιο ακούγοντας βήματα μπορούμε να διακρίνουμε πόσο μακριά είναι από εμάς και προς τα πού κατευθύνεται ένας άνθρωπος, αλλά και πόσο γρήγορα περπατά και με περισσότερη εξάσκηση πόσο μεγαλόσωμος είναι· μπορούμε τέλος ακόμη και να μαντέψουμε ποιος ακριβώς είναι, αντιστοιχίζοντας το βηματισμό του με οικεία σε εμάς πρόσωπα. Αλλά και η ίδια η φύση των ήχων εμπεριέχει και προκαλεί πολλές φορές χωρικά (συν)αισθήματα (spatial impressions): ο ήχος ενός κεραυνού είναι ογκώδης, επιβλητικός και λιγότερο ή περισσότερο τρομακτικός, ο ήχος της κιμωλίας που τρίζει στον πίνακα είναι οξύς και ενοχλητικός και φυσικά δεν πρέπει να ξεχνάμε τις ιδιότητες της μουσικής, που μπορεί από μόνη της να δημιουργεί ολόκληρες χωρικές ψευδαισθήσεις «ταξιδεύοντας», όπως λέμε συνήθως, τον ακροατή.

Με τις αισθήσεις λοιπόν ο νέος (αλλά και ο πιο ώριμος άνθρωπος, μέσω της ανατροφοδότησης) αντιλαμβάνεται το χώρο κατασκευάζοντας και τοποθετώντας μέσα σε αυτόν αντικείμενα (έμψυχα ή άψυχα). Ο τόπος είναι ένα είδος αντικειμένου που ορίζει κι αυτό το χώρο προσδίδοντάς του «γεωμετρική προσωπικότητα». Ούτε ένα νεογέννητο ούτε ένας άνθρωπος που αποκτά την όρασή του μετά από χρόνια τυφλότητας μπορεί να ξεχωρίσει αμέσως ένα γεωμετρικό σχήμα, όπως για παράδειγμα ένα τρίγωνο. Το τρίγωνο είναι κατ' αρχήν χώρος, μια θολή και ακατέργαστη εικόνα: για να αναγνωριστεί ως τρίγωνο απαιτείται προηγουμένως η αναγνώριση των γωνιών, δηλαδή των τόπων. Με τον ίδιο τρόπο μια γειτονιά είναι αρχικά μια θολή κι ακατέργαστη εικόνα για έναν νέο κάτοικο· για να αναγνωριστεί ως γειτονιά, μέσα στην οποία το άτομο μπορεί να βρει, να ορίσει τη θέση του, απαιτείται προηγουμένως η αναγνώριση σημαντικών (δηλαδή με σημασία) τοποθεσιών μέσα στο χώρο της γειτονιάς, για παράδειγμα σταυροδρομιών ή αρχιτεκτονικών οροσήμεων. Ένα μωρό από την άλλη πλευρά δίνει σημασία στον τόπο με βάση τις αξίες της φροντίδας και της υποστήριξης· συνεπώς ο πρωταρχικός τόπος για αυτό είναι η μητέρα του. Μεγαλώνοντας όμως αποσπάται ολοένα και πιο πολύ από τους ανθρώπους και συνδέεται περισσότερο με αντικείμενα και εν τέλει με τοποθεσίες, καθώς και η ίδια η

ιδέα του τόπου με την πάροδο του χρόνου συγκεκριμενοποιείται και αποκτά «απτές» γεωγραφικές ιδιότητες: στην ερώτησή μας «Πού μένεις;» ένα παιδί δύο ετών θα απαντήσει πιθανότατα «Στο σπίτι μου», ενώ έπειτα από ένα ή δύο χρόνια θα μας δώσει το όνομα της οδού ή ακόμα και το όνομα της πόλης.

Έτσι ο άνθρωπος χτίζει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να εξηγήσει την πραγματικότητα και να συντονίσει τις πράξεις και τις ενέργειές του με τρόπο που να του ταιριάζει. Η ερμηνεία αυτή του κόσμου όμως διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο· το εύλογο ερώτημα είναι «γιατί;»: γιατί η ερμηνεία του κόσμου διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο, μα κι όταν μοιάζει, γιατί μοιάζει; Η εμπειρία, όπως είπαμε, ένας από τους βασικούς στυλοβάτες της οποίας είναι η ερμηνεία του κόσμου, αποτελείται από (συν)αισθήματα και σκέψεις. Οι σκέψεις είναι οι κανόνες που έχουμε κατά νου, τους οποίους χρησιμοποιούμε κάθε φορά για να ερμηνεύσουμε μια πτυχή της πραγματικότητας. Δεν γεννιόμαστε όμως γνωρίζοντας αυτούς τους κανόνες· χτίζονται σιγά σιγά από το κοντινό μας περιβάλλον μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησής μας, πρώτα από την οικογένεια και έπειτα από το σχολείο, τις φιλικές παρέες και ούτω καθεξής. Σε μια τυπική οικογένεια αρχικά οι γονείς ενός παιδιού του επιβάλλουν ακούσια τη δική τους συνδυασμένη θεωρητική κατασκευή για την ερμηνεία της πραγματικότητας, την οποία υιοθετεί αναντίρρητα, μιας που δεν κατέχει ήδη κάποια άλλη μορφή· στο εξής, στην πορεία της ζωής του όμως, όπως κι αν ερμηνεύει τον κόσμο, ακόμα κι αν η θεωρητική του κατασκευή δεν έχει το παραμικρό στοιχείο αυτής που του είχαν εμφυσήσει οι γονείς του, η τελευταία δεν παύει να είναι η πρώτη στη σειρά και να έχει ορίσει την ακολουθία των υπολοίπων στη συνέχεια της ζωής, επηρεάζοντάς τις καιρία. Αυτό είναι ένα παράδειγμα για το πώς μπορεί η εμπειρία μας ακούσια ή εκούσια να καθοδηγηθεί. Με ανάλογο τρόπο η πρώτη μας ερωτική σχέση μάς κάνει να έχουμε μια συγκεκριμένη οπτική γωνία για αυτήν την πτυχή της κοινωνικής μας ζωής, όπως και ο πρώτος μας εργοδότης συμβάλλει σημαντικά στην εικόνα που θα σχηματίσουμε για τα εργασιακά δεδομένα στη μετέπειτα επαγγελματική μας ζωή.

Κι αν στις παραπάνω περιπτώσεις πρωταγωνιστούν μεμονωμένα άτομα που επηρεάζουν άθελά τους ή χωρίς δόλο το πώς εμείς αντικρούζουμε τον

κόσμο, τι συμβαίνει στην περίπτωση της ηθελημένης επιρροής που βασίζεται σε κάποιου είδους συμφέροντα και προέρχεται από οργανωμένους θεσμούς ή καθεστηκυίες κοινωνικές ομάδες; Αυτή η περίπτωση, που είναι η δεύτερη που απασχολεί τον παρόντα συλλογισμό, βασίζεται φυσικά στην προηγούμενη. Όπως είδαμε, η αίσθηση που παίζει πρωταρχικό ρόλο στην αντίληψη του χώρου και στην κατανόηση του χώρου είναι η όραση. Ακόμα και θαυμάζοντας ένα φυσικό τοπίο, είναι αδύνατον να βλέπουμε την εικόνα στη γενική της μορφή: το μάτι μας σταματάει σε σημεία ενδιαφέροντος, όπως σε ζώα που τρέχουν, σε δέντρα, στον ουρανό, σε κορυφές βουνών ή στο νερό του ποταμού που κυλά· ακόμα κι αν οι συγκεντρώσεις αυτές της όρασής μας στα σημεία γίνονται πολύ γρήγορα, συμβαίνουν και είναι αυτές που μας δίνουν την εντύπωση του τοπίου. Η χωρική πραγματικότητα γύρω μας δομείται οπτικά και βάσει αυτής τοποθετούμε τον εαυτό μας στο χώρο. Τόπος μέσα σε αυτήν την πραγματικότητα είναι οποιοδήποτε αντικείμενο με υλικές διαστάσεις ελκύει την προσοχή μας. Συνεπώς το μόνο που έχει να κάνει κάποιος για να ελέγξει το πώς εμείς τοποθετούμε τον εαυτό μας μέσα στο χώρο είναι αφ' ενός να επηρεάσει την αντίληψή μας για το χώρο και το θεωρητικό πλαίσιο βάσει του οποίου εξηγούμε το χώρο και τον «μεταφράζουμε» σε τόπο και αφ' ετέρου να προσδώσει στο χώρο σημεία ενδιαφέροντος (τόπους) τα οποία να συμφωνούν με το θεωρητικό πλαίσιο που έχουμε ήδη ως ισχύον στο νου μας: από τη μια πλευρά ελέγχοντας τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής μας μέσω της οικογένειας (δυσκολότερα) και μέσω του σχολείου (ευκολότερα) και από την άλλη πλευρά δημιουργώντας τόπους που δεν ανατροφοδοτούν και δεν ενεργοποιούν τη διαδικασία της κρίσης (ώστε να μας είναι δυνατόν έτσι να αναλογιστούμε και να αμφισβητήσουμε όσα μέχρι εκείνην τη στιγμή έχουμε διδαχθεί πως ισχύουν), μια κοινωνική ομάδα με την κατάλληλη εξουσία είναι δυνατόν να καθοδηγήσει κατά το δοκούν το πώς εμείς βλέπουμε τον εαυτό μας σε σχέση με το περιβάλλον μας και άρα και το σε τι ενέργειες και πράξεις μπορούμε να προβούμε. Τα πιο εύκολα παραδείγματα για μια τέτοια κατάσταση είναι τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, είτε της πολιτικής είτε της καλλιτεχνικής ιστορίας: από τις στρατιωτικές δικτατορίες και τα καθεστώτα της Ιταλίας και της Γερμανίας του Μεσοπολέμου έως το *Θαυμαστό Καινούργιο Κόσμο* του Hux-

ley. Δεν είναι όμως πάντα αναγκαίο να καταλήγουμε στα πιο ακραία παραδείγματα για να διαπιστώσουμε το πώς μια κοινωνική ομάδα, όταν είναι η κυρίαρχη, μπορεί είτε να αφομοιώσει είτε να αποκλείσει από βασικές λειτουργίες της κάθε άτομο που διατηρεί μια διαφορετική εικόνα για τον κόσμο: το παράδειγμα της Ελλάδας σε συνάρτηση με τη θρησκεία είναι το πιο κοντινό σε εμάς. Παρότι σχετικά πρόσφατος, ο ορθόδοξος Χριστιανισμός έχει ενσωματωθεί στην ελληνική κουλτούρα σε σημείο που τα δύο αυτά να θεωρούνται εξ ορισμού άρρηκτα: αφ' ενός η ορθόδοξη χριστιανική παιδεία έχει ενσωματωθεί στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είτε αποκλείοντας είτε απορροφώντας τους αλλόθρησκους μαθητές, οι οποίοι αποκλείονται αφ' ετέρου και από τρεις εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική), μιας που τα όργανα αυτών ορκίζονται ενώπιον αντιπροσώπων της ορθόδοξης χριστιανικής Εκκλησίας. Ακόμη όμως και σε πολύ χαμηλότερα στάδια της κοινωνικής ζωής, αλλόθρησκοι πολίτες αναγκάζονται να βαπτίζονται Χριστιανοί ορθόδοξοι για να απολαμβάνουν τις ίδιες ευκαιρίες και δυνατότητες που κατέχουν και οι υπόλοιποι συμπολίτες τους, ενώ ακόμη και η ίδια η ονομασία του θρησκευτικού δόγματος («Ορθοδοξία») υποδηλώνει πως αυτή είναι η μοναδική επιλογή αν θέλει κάποιος να είναι «ορθός» (δηλαδή σωστός άνθρωπος, πολίτης, κηδεμόνας, υπήκοος, φορολογούμενος κλπ).

Βλέπουμε έτσι πώς οι άνθρωποι και ως άτομα αλλά κυρίως με τη μορφή ομάδων χρησιμοποιούν την εξουσία που πηγάζει από τη σύγκρουσή τους με άλλους/ες ανθρώπους/ομάδες για να επηρεάσουν οπτικά τη δημιουργία τόπων στον ήδη υπάρχοντα χώρο, για να οικοδομήσουν το δικό τους χώρο και για να κατευθύνουν και να ελέγξουν τη δική μας θέση μέσα σε αυτόν και συνεπώς τις ενέργειες και τις πράξεις μας, διαδικασία που συμβαίνει είτε εκούσια είτε ακούσια.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μιλώντας για εντοπισμό, πρέπει να εξετάσουμε την έννοια του τόπου. Ποια είναι η διαφορά του τόπου από τον χώρο; Ενώ ο χώρος μπορεί να ειπωθεί ότι προϋπάρχει του ανθρώπου, ο τόπος είναι μια νοητική κατασκευή του ανθρώπου, με συμβολισμούς ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένους. Στην κατασκευή του τόπου ιδιαίτερο ρόλο παίζει η εμπειρία, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο κοινωνικές ομάδες και θεσμοί με εξουσία διαμορφώνουν την αντίληψη που έχει κάθε ξεχωριστό άτομο για τον τόπο.

B.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΗ-ΤΟΠΟΥ ΣΤΗΝ ΥΠΕΡΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

Όσες και όσοι επιθυμούν να ξεφύγουν από την κυριαρχία αυτή ή απλά έχουν τα μέσα για να το κάνουν, δεν αναγνωρίζουν τους δεδομένους τρόπους ως σύμφωνους με την ιδεολογία τους και χρησιμοποιούν έτσι στη συλλογιστική τους (εν γνώσει ή εν αγνοία τους) την έννοια του μη-τόπου¹⁸. Μη-τόπος στην (ύστερη ως επί το πλείστον) νεωτερικότητα θεωρείται για έναν άνθρωπο ο τόπος τον οποίο όχι απλά δεν κατανοεί, αλλά επιπρόσθετα αρνείται να τον δεχθεί αντιμετωπίζοντάς τον ως ψεύτικο και επομένως μη σύμφωνο με τη δική του πραγματικότητα. Μη-τόπος μπορούσε να θεωρηθεί για παράδειγμα το κτήριο του Κοινοβουλίου (αλλά και η ίδια η ύπαρξη πολιτικών κομμάτων) στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας, καθώς επίσης και τα γήπεδα που χτίστηκαν στην Αττική για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 και παρουσιάστηκαν ως σύμβολα του υγιούς αθλητισμού και της ευγενούς άμιλλας. Πρόκειται δηλαδή για τις μορφές τοπικής φύσης η οποία (κατασκευάζεται ώστε να) λαμβάνει μια ψευδή συνείδηση, τυφλή μπροστά στη θεωρία και τη δεδομένη ιστορική πραγματικότητα¹⁹. Πρόκειται για τον «τόπο των άλλων» όπου δεν σου είναι δυνατόν να προσφύγεις, για τον οποίο δεν μπορείς να μιλήσεις και στον οποίο δεν μπορείς να βρεις το εγώ σου. Πρόκειται για τον τόπο τον οποίο αυτοί που τον κατοικούν τον νομιμοποιούν εκ μέρους της κοινωνίας ως σύνολο. Αλλά πρόκειται και για τον μοναδικό τόπο από τον οποίο ο καλλιεργημένος άνθρωπος με κρίση και ευαισθησία

¹⁸ Αν και περισσότερο ορθή σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής η ονομασία «ουτοπία», αποφεύγεται στο κείμενο αυτό λόγω της αξιολογικά θετικά φορτισμένης της έννοιας, που συνίσταται στην εικόνα μιας ιδεατής κοινότητας ή κοινωνίας ή μιας μη πραγματοποιήσιμης ιδεατής κατάστασης. Ο όρος «μη-τόπος» είναι μεν αδόκιμος στην ελληνική γλώσσα, εμφανίζεται όμως πιο ταιριαστός στη συγκεκριμένη περίπτωση, καθώς συμπυκνώνει πιο αποτελεσματικά τους θεωρητικούς συλλογισμούς πίσω από τη συγκεκριμένη έννοια.

¹⁹ Buchanan, Ian, *Michel de Certeau: Cultural Theorist*, εκδ. SAGE, London 2000, σελ. 62-63.

μπορεί να διακρίνει τις ψευδαισθήσεις της συμβολικής κλίμακας (symbolic order), της γλώσσας, του τόπου και ολόκληρης της ανθρωπότητας.²⁰

Τα παραπάνω συμβαίνουν φυσικά μέσα στο ευρύ πλαίσιο της νεωτερικότητας. Ενώ όμως η μετανεωτερικότητα (postmodernity) αναλώνεται στη φαινομενικά ατέρμονη διαδικασία της αποδόμησης των αληθειών και των αφηγήσεων (narratives) που οι δομές της νεωτερικότητας έφεραν με εξαιρετική φροντίδα στο προσκήνιο, η υπερνεωτερικότητα (hypermodernity), ως μια διαφορετική «επιλογή» πια, υπερβαίνει αυτόν τον χωρίς αποτέλεσμα και μάταιο δυϊσμό και ασχολείται μοναχά με τη σύνθεση μιας νέας πραγματικότητας χρησιμοποιώντας για υλικά τις άφθονες πληροφορίες που λαμβάνονται από τη διαδικασία της επικοινωνίας.²¹ Οι πληροφορίες αυτές συλλέγονται από τους διαύλους μεταξύ των νέων (ψηφιακής ως επί το πλείστον μορφής) μέσω επικοινωνίας και, παρόλο που απορροφώνται ασταχυολόγητες, ταξινομούνται και γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης ανάλογα με τη χρησιμότητά τους μια δεδομένη χρονική στιγμή και για συγκεκριμένη κοινωνική συγκυρία.²² Όπως θα γίνει και πιο εμφανές παρακάτω, η συλλογιστική για τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. de Certeau, Michel & Smith, Michael B., *The Mystic Fable: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, μτφ. Michael B. Smith, εκδ. University of Chicago Press, Chicago 1995.

²¹ Η υπερνεωτερικότητα (hypermodernity) είναι θεωρητικό κατασκεύασμα του Gilles Lyrovetsky. Για περισσότερες πληροφορίες και για μια σύγκριση της μετανεωτερικότητας με την υπερνεωτερικότητα, βλ. Lyrovetsky, Gilles & Charles, Sébastien & Brown, Andrew, *Hypermodern Times*, εκδ. Polity Press, Cambridge 2005 καθώς και <http://en.wikipedia.org/wiki/Supermodernity> (πρόσβαση την 23η Ιανουαρίου 2009).

²² Τα παραδείγματα της υπερνεωτερικότητας ποικίλουν, αν και βρίσκονται στην πλειονότητά τους —όπως είναι άλλωστε αναμενόμενο— στα όρια του Διαδικτύου. Τέτοια είναι οι αλληλοδιασυνδέσεις των ιστολογίων με αφορμή κάποιο συγκεκριμένο θέμα της επικαιρότητας, η έρευνα για ένα συγκεκριμένο θέμα, της οποίας το πρώτο βήμα γίνεται σε μια μηχανή αναζήτησης καθώς και οι υπηρεσίες/εφαρμογές που αφ' ενός ταξινομούν δημοσιεύματα με τη μορφή του RSS (Really Simple Syndication) και αφ' ετέρου τα διαμοιράζουν στις εφαρμογές-πελάτες (clients) που χρησιμοποιούν άλλοι χρήστες (π.χ. del.icio.us).

ταιριάζει πολύ περισσότερο σε αυτό το νέο παράδειγμα (της υπερνεωτερικότητας) παρά σε κάποιο άλλο. Είναι απαραίτητο όμως να επισημανθεί πως η έννοια του μη-τόπου στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι αρκετά διαφορετική από αυτήν που ισχύει στη μετανεωτερικότητα.

Αν ο τόπος ορίζεται σαν συσχετιστικός (relational), ιστορικός και εμποτισμένος με στοιχεία της ταυτότητας (concerned with identity), τότε ένας χώρος ο οποίος δεν έχει αυτά τα χαρακτηριστικά θα είναι ένας μη-τόπος. Σε αντίθεση με τη μετανεωτερικότητα, όπου μη-τόπος σημαίνει μια αξιολογικά αρνητική πλευρά του τόπου, μια απουσία του τόπου από τον ίδιο του τον εαυτό, η υπερνεωτερικότητα εδώ παράγει μη-τόπους, δηλαδή χώρους που δεν ενσωματώνουν προηγούμενους τόπους, αλλά είναι αντ' αυτού ταξινομημένοι, κατηγοριοποιημένοι, προηγμένοι σε «τόπους μνήμης» και καθορισμένοι να προσδιορίζουν μια συγκεκριμένη και περιγεγραμμένη (circumscribed) τοποθεσία. Πρόκειται για τόπους όπως τα μέσα μαζικής μεταφοράς, τα αεροδρόμια, οι υπεραγορές, τα ξενοδοχεία και οι αυτοκινητόδρομοι. Παρόλο που μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά με τους τόπους, όπως για παράδειγμα το ότι δεν υπάρχουν σε καθαρή μορφή (pure form) και το ότι ανθρώπινες σχέσεις λαμβάνουν χώρα στα πλαίσιά τους, εντούτοις είναι οι δύο τελείως διαφορετικές (και αντίθετες κατά μία έννοια) όψεις του ίδιου νομίσματος: ο τόπος δεν μπορεί να διαγραφεί ολοκληρωτικά ενώ ο μη-τόπος δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρωθεί· είναι σαν ένα παλίμψηστο, πάνω στο οποίο το μπερδεμένο παιχνίδι της ταυτότητας και των σχέσεων επαναγράφεται αδιάκοπα.²³

Η έννοια του μη-τόπου καθορίζει επακριβώς δύο συμπληρωματικές μα διακριτές πραγματικότητες: από τη μια πλευρά χώρους που δομούνται σε σχέση με συγκεκριμένους σκοπούς (μεταφορά, μετακίνηση, εμπόριο, αναψυχή) και από την άλλη πλευρά τις σχέσεις που έχουν τα άτομα με τους χώρους αυτούς. Παρόλο που τα δύο αυτά είδη σχέσεων πολλές φορές επικαλύπτουν το ένα το άλλο, δεν θα πρέπει να συγχέονται, καθότι οι μη-τόποι επιτυγχάνουν και υποστηρίζουν²⁴ ένα μεγάλο σύνολο από σχέσεις με

²³ Augé, Marc, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, μτφ. John Howe, εκδ. Verso, London και New York 1995, σελ. 77-79.

²⁴ Ο αγγλικός όρος, ο οποίος περιέχει και τις δύο έννοιες, είναι «mediate». Χρησιμοποιείται συχνά και ακριβής του μετάφραση, «διαμεσολαβούν».

τον εαυτό και με τους υπόλοιπους, οι οποίες μοναχά έμμεσα συνδέονται με τους σκοπούς. Ο σύνδεσμος μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντός τους στο χώρο του μη-τόπου εγκαθιδρύεται με τη διαμεσολάβηση των λέξεων ή ακόμη και των κειμένων. Συγκεκριμένα μέρη υπάρχουν μοναχά μέσα από τις λέξεις ή/και τις εικόνες (κείμενα) που τα φέρνουν στο νου και τα τοποθετούν στους λογικούς ειρμούς και με αυτήν την έννοια είναι κι αυτοί μη-τόποι ή φανταστικοί τόποι. Σε αντίθεση με τη μετανεωτερικότητα, εδώ μια λέξη δεν δημιουργεί χάσμα μεταξύ καθημερινής λειτουργίας και χαμένου μύθου, αλλά δημιουργεί την εικόνα, παράγει το μύθο και παράλληλα εκκινεί και τη λειτουργία του.

Οι πραγματικοί όμως μη-τόποι της υπερνεωτερικότητας έχουν την ιδιομορφία να ορίζονται μόνο εν μέρει από τις λέξεις και τα κείμενα τα οποία μας προσφέρουν, τις οδηγίες χρήσεως με άλλα λόγια, οι οποίες μπορεί να είναι ρυθμιστικές («Χρησιμοποιήστε τη δεξιά λωρίδα κυκλοφορίας»), απαγορευτικές («Μην καπνίζετε») ή πληροφοριακές («Αυτή τη στιγμή πετάμε πάνω από την Ουτρέχτη») και των οποίων η μορφή μπορεί να είναι είτε γλωσσική είτε ιδεογραμματική (με σύμβολα, σήματα, τουριστικούς οδηγούς κλπ). Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζονται οι συνθήκες κίνησης και κυκλοφορίας (traffic conditions) των χώρων, μέσα στα όρια των οποίων τα άτομα προϋποτίθεται πως αλληλεπιδρούν μοναχά με τα κείμενα, των οποίων οι υποστηρικτές δεν είναι επίσης άτομα αλλά ηθικές οντότητες ή θεσμοί (αεροδρόμια, αερογραμμές, υπουργείο Μεταφορών, εμπορικές εταιρείες, τροχονομία, δημοτικά συμβούλια κλπ)· κάποιες φορές η παρουσία τους είναι ξεκάθαρα δεδομένη («Το έργο αυτό χρηματοδοτήθηκε από το Δ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης»), ενώ κάποιες άλλες φορές γίνεται αδρά αντιληπτή πίσω από κάθε λογής μηνύματα που μεταδίδονται από πολυάριθμα «μέσα υποστήριξης» (οθόνες, αφίσες, σήματα κλπ) που δομούν ένα άρτιο και ζωτικό κομμάτι του σύγχρονου τοπίου.²⁵

Κι αν έτσι, ως οριζόμενοι από λέξεις και κείμενα, γίνονται διακριτοί οι μη-τόποι σε έναν παρατηρητή, πού θα μπορούσαμε να πούμε ότι βρίσκονται; Γνωρίζουμε πως είναι χώροι με λειτουργία μα χωρίς σημασία, πού όμως θα

²⁵ Augé, Marc, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, μτφ. John Howe, εκδ. Verso, London και New York 1995, σελ. 96.

μπορούσαμε να τους τοποθετήσουμε; Η λεωφόρος Πανεπιστημίου είναι μία οδός που τοποθετείται χωρικά στο δήμο Αθήνας και επιπρόσθετα περιέχει στοιχεία που είναι συνδυασμένα στη μνήμη μας με τον τόπο της Αθήνας (η Εθνική Βιβλιοθήκη, το κτήριο του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, η Τράπεζα της Ελλάδας και άλλα), αλλά η εθνική οδός Αθηνών-Θεσσαλονίκης περνά ανάμεσα από πολλούς νομούς, περισσότερους δήμους και κοινότητες και ακόμα περισσότερες περιοχές και τοποθεσίες· πού θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανήκει; Η πρεσβεία της Γερμανίας βρίσκεται στην Αθήνα και ο τόπος της ανήκει στη Γερμανία, ενώ το αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος» μπορεί να βρίσκεται στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στο χώρο της Αττικής, μα είναι διεθνής τόπος που διέπεται από διακρατικής μορφής νομοθεσίες. Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι πως ένας μη-τόπος, επειδή ακριβώς είναι κατασκευασμένος ώστε οι άνθρωποι να περνούν από αυτόν χωρίς να του (προσ)δίνουν σημασία, δεν υπολογίζεται με μονάδες μέτρησης του χώρου αλλά με μονάδες μέτρησης του χρόνου. Γι' αυτό το λόγο ένα από τα πιο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε έναν μη-τόπο είναι η ύπαρξη χρονοδιαγραμμάτων: ώρες άφιξης, ώρες αναχώρησης, χρονική διάρκεια διαδρομών, ώρα αναμονής στην τράπεζα και όλα προχωρούν σαν ο χώρος να έχει παγιδευτεί από το χρόνο, σαν η κάθε ατομική ιστορία να εξάγει τα κίνητρα, τις λέξεις και τις εικόνες της από μια ανεξάντλητη παρακαταθήκη μας ατελείωτης ιστορίας στο παρόν. Το συνεχές και ατέρμονο αυτό παρόν καθώς και η συνάντηση με τον εαυτό του είναι οι δυο μοναδικές παράλληλες εμπειρίες του ανθρώπου-περαστικού από το μη-τόπο. Ακόμη κι όταν του δίνονται (από ταμπέλες στον αυτοκινητόδρομο) συγκεκριμένη απόσταση σε χιλιόμετρα ανάμεσα σε δύο περιοχές, ακόμα κι όταν του δίνονται πληροφορίες για την πτήση (καιρικές συνθήκες, πάνω από ποιες τοποθεσίες θα πετάξουν, πόση απόσταση θα διανύσουν και με τι ταχύτητα) από τον καπετάνιο του αεροσκάφους και ακόμα και όταν του δίνονται άφθονες ευκαιρίες (με τη μορφή ενημερωτικών φυλλαδίων για υπηρεσίες και προϊόντα της τράπεζας ή με τη μορφή ηχητικών μηνυμάτων για προσφορές σε μια υπεραγορά) καθώς περιμένει τη σειρά του, το μοναδικό που εν τέλει φαίνεται

να τον ενδιαφέρει είναι το σε πόση ώρα θα διανύσει τον εκάστοτε μη-τόπο και σε πόση ώρα θα εξέλθει από αυτόν.²⁶

Μια επίσης σημαντική πλευρά στη θεωρία των μη-τόπων είναι η επίδρασή τους στην ταυτότητα των ανθρώπων. Στην πραγματικότητα καταργούν (στα πλαίσια του εφικτού) την ατομική ταυτότητα και δημιουργούν στη θέση της μια κοινή ταυτότητα για όλους όσους βρίσκονται σε έναν μη-τόπο για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα: στον αυτοκινητόδρομο οι άνθρωποι γίνονται οδηγοί, στην υπεραγορά αγοραστές και στο αεροδρόμιο επιβάτες και σε καθεμία από τις περιπτώσεις αυτές μοιράζονται τις ίδιες ιδιότητες, τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις, καταργώντας έτσι την ατομικότητά τους. Αυτό όμως δεν είναι κάτι που οι ίδιοι απεύχονται ή τους επιβάλλεται παρά τη θέλησή τους: οι οδηγοί αυτοκινήτων απαιτούν την ίδια μεταχείριση από τα όργανα της κυκλοφορίας καθώς και από τους εισπράκτορες των διοδίων· ένας πελάτης στην υπεραγορά σπεύδει να χρησιμοποιήσει κουπόνια και ειδικές κάρτες, ώστε να έχει τις ίδιες εκπτώσεις και τα ίδια προνόμια που έχουν και οι υπόλοιποι αγοραστές, ενώ οι επιβάτες των αεροπλάνων συνήθως ανυπομονούν να δηλώσουν την παρουσία τους από τον έλεγχο, ώστε ελεύθεροι πια από τις αποσκευές τους να επιδοθούν στα προνόμια των αφορολόγητων καταστημάτων. Έτσι η κοινή ταυτότητα έχει ως παρεπόμενο τη δημιουργία μιας σχετικής ανωνυμίας, την οποία το άτομο βιώνει ως απελευθέρωση, μιας που στο πέρασμά του από το μη-τόπο έχει στο νου του απλά το σκοπό του (να ταξιδέψει) και συγκεκριμένα καθήκοντα-οδηγίες που πρέπει να εκτελέσει (να σταθεί στη σειρά, να προχωρήσει σε δεδομένη πύλη κλπ).²⁷

Βλέπουμε έτσι πως ο άνθρωπος, μέσα σε όλους τους υπόλοιπους αλλά ατομικά, ως χρήστης του μη-τόπου βρίσκεται σε ενός είδους συμβατική σχέση (contractual relation) με αυτόν. Καθόλη τη διάρκεια της χρήσης του μη-τόπου ένα συμβόλαιο ή μια συμφωνία συνδέει το άτομο με την ηθική οντότητα ή το θεσμό που κυριεύει κι εκμεταλλεύεται το συγκεκριμένο μη-τόπο. Αποκτά

²⁶ Augé, Marc, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, μτφ. John Howe, εκδ. Verso, London και New York 1995, σελ. 104-107.

²⁷ Augé, Marc, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, μτφ. John Howe, εκδ. Verso, London και New York 1995, σελ. 101-103.

όμως το προνόμιο της ανωνυμίας, μοναχά αφού έχει αποδείξει ποιος είναι και τι σκοπούς έχει, μοναχά αφού έχει με άλλα λόγια υπογράψει από την πλευρά του τη συμφωνία. Για να εισέλθει ένας επιβάτης στο χώρο του αεροδρομίου με τα αφορολόγητα καταστήματα, θα πρέπει να παραδώσει τις αποσκευές του, να συγκεκριμενοποιήσει τη θέση του στο αεροπλάνο και να περάσει από έλεγχο· αλλά ακόμη και αφού έχει μπει στο χώρο αυτό, η πιστοποίηση της ταυτότητάς του ζητείται αρκετές φορές με την επίδειξη της κάρτας επιβίβασης, του διαβατηρίου του ή της βίζας του. Τότε, αφού έχει αποδείξει την πειθήνια υπακοή του στους όρους της σύμβασης, μπορεί να απελευθερωθεί για λίγο από όσα υπό άλλες συνθήκες τον ορίζουν και υποκείμενο πια μιας πολύ ελαφριάς μορφής ιδιοκτησίας (λίγο μεγαλύτερης από αυτή ενός φυλακισμένου) παραδίδεται στις παθητικές απολαύσεις της απώλειας ταυτότητας και στην πιο ενεργητική ηδονή του παιχνιδιού ρόλων.

Σε γενικές γραμμές λοιπόν μπορούμε να πούμε πως, όταν ένας άνθρωπος υποδύεται το ρόλο του περαστικού διαμέσου ενός μη-τόπου, για όσο χρονικό διάστημα ο ρόλος αυτός διαρκεί ο άνθρωπος χάνει τα χαρακτηριστικά εκείνα στοιχεία της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του που τον κάνουν ξεχωριστό και γίνεται απλά ό,τι ο ρόλος του του υποβάλλει: περαστικός, ταξιδιώτης, επιβάτης, πελάτης ή οτιδήποτε άλλο. Μεταφράζοντας κάπως ελεύθερα τη μαρξική και μαρξιστική σκέψη, μπορεί ο εξωτερικός παρατηρητής να διακρίνει στην περίπτωση του μη-τόπου την εμφάνιση μιας νέας μορφής αλλοτρίωσης και αποξένωσης²⁸: Όπως ο βιομηχανικός εργάτης χάνει την εποπτεία της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας με αποτέλεσμα να αποξενώνεται από το προϊόν της εργασίας του, έτσι ακριβώς και ο περαστικός από τον μη-τόπο αποξενώνεται από το προϊόν της ίδιας του της πνευματικής (δι)εργασίας, δηλαδή από τη μετατροπή του χώρου σε τόπο, και αισθάνεται πλέον ότι δεν ελέγχει ούτε τη δημιουργία του ούτε τη θέση του σε σχέση με αυτό.

Παρ' όλ' αυτά, πέρα από συγκεκριμένες μελέτες ατομικών περιπτώσεων, η βιβλιογραφία δεν έχει επιδείξει μέχρι τώρα μεγάλο ενδιαφέρον για το τι νιώθει ο ίδιος ο άνθρωπος επ' αυτού, για το αν δηλαδή αισθάνεται όντως

²⁸ Ο διεθνής όρος και για τις δύο λέξεις είναι «alienation».

αποξενωμένος ή αν απολαμβάνει αυτή την απώλεια του εαυτού του και την ενσωμάτωσή του σε μια κοινή ταυτότητα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια του μη-τόπου, του χώρου δηλαδή που δεν έχει μετασχηματιστεί σε τόπο, συνάδει με τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού. Αντίθετα με τις θεωρίες της μετανεωτερικότητας (postmodernity), ο μη-τόπος κατά την υπερνεωτερικότητα (hypermodernity) ορίζεται ως σύνθεση μιας νέας πραγματικότητας, υλικά της οποίας όμως είναι οι πληροφορίες από τη διαδικασία της επικοινωνίας. Ο μη-τόπος ορίζεται περισσότερο με στοιχεία του χρόνου παρά του χώρου και σ' αυτόν οι άνθρωποι λειτουργούν περισσότερο με βάση μια κοινή ταυτότητα, ένα ρόλο (ως καταναλωτές, ως επιβάτες, ως οδηγοί κτλ.).

B.3 Η ΔΙΚΤΥΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Η ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Όπως αναφέραμε, η υπερνεωτερική, η συνθετική κι επιμεριστική κατασκευή της πραγματικότητας, βασίζεται στην πληθώρα των πληροφοριών που διακινούνται διαμέσου των ψηφιακών διαύλων επικοινωνίας. Έτσι η Εποχή της Πληροφορίας, την οποία διανύουμε τα τελευταία χρόνια, προσφέρει ουσιαστικά το υλικό δημιουργίας αυτής της νέας πραγματικότητας. Παράλληλα επαναλαμβάνουμε πως ο χώρος είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την κοινωνία: αφ' ενός με τη διαδικασία απόδοσης νοήματος στο χώρο και το μετασχηματισμό του έτσι σε τόπο, η οποία είναι ιστορική και άρα κοινωνικά κατασκευασμένη, αλλά και με αυτή καθεαυτή τη διαδικασία δημιουργίας του χώρου από πλευράς της κοινωνίας. Ο χώρος με άλλα λόγια δεν αντανakλά απλά την εκάστοτε κοινωνία, αλλά την εκφράζει, όπως ένα έργο τέχνης εκφράζει τον καλλιτέχνη δημιουργό του· πρόκειται για μια θεμελιώδη διάστασή της, η οποία δεν μπορεί να μελετηθεί ξεχωριστά από την κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική αλλαγή.

Συνεπώς η Εποχή της Πληροφορίας μετασχηματίζει καιρία την κοινωνία δίνοντάς της τη μορφή της δικτυακής κοινωνίας (network society) κι αυτή με τη σειρά της οδηγεί σε χωρικούς μετασχηματισμούς. Πριν όμως φτάσουμε στους χωρικούς αυτούς μετασχηματισμούς, πρέπει να αναφερθούν τουλάχιστον εν περιλήψει τα στοιχεία που τους συνδέουν αιτιακά με τη δικτυακή κοινωνία.

Μετά την ολοκληρωτική βιομηχανοποίηση της αγροτικής παραγωγής, τα ορόσημα του δυτικού κόσμου είναι τα τελευταία χρόνια τα μεγάλα αστικά κέντρα. Οι νέες αυτές μητροπόλεις διαφέρουν από τις αντίστοιχες των παλαιότερων χρόνων κυρίως στην εσωτερική τους οργάνωση και πιο συγκεκριμένα στην επικοινωνία των μερών μεταξύ τους: χάρη στην έκρηξη της ψηφιακής τεχνολογίας, οι προηγμένες τηλεπικοινωνίες, το Διαδίκτυο και οι ταχύτατες μεταφορές που ελέγχονται εξ ολοκλήρου από ηλεκτρονικούς υπολογιστές έχουν φέρει στο προσκήνιο χωρική συγκέντρωση και ταυτόχρονα αποκέντρωση (για παράδειγμα, το κτήριο μιας δημόσιας υπηρεσίας μπορεί να χτιστεί πια μακριά από το κέντρο μιας πόλης, αλλά η πρόσβαση σε αυτό με

κάποιο μέσο του σιδηροδροχιακού δικτύου καθιστά την απόσταση αμελητέα), αποτελώντας την απαρχή μιας νέας γεωγραφίας δικτύων και αστικών κόμβων ανά χώρες κι ανά τον κόσμο, ανάμεσα και μέσα σε μητροπολιτικές περιοχές. Στα πλαίσια αυτών αναδύεται μια νέας μορφής κοινωνικότητα: μετά τη ρήξη των οικογενειών πατριαρχικού τύπου, οι σχέσεις μετασχηματίζονται πια από οικογενειακές επαφές σε ατομοκεντρικά δίκτυα, τα οποία χαρακτηρίζονται ταυτόχρονα από ατομικότητα και συλλογικότητα, ενώ κάνουν χρήση και χωρικού και ψηφιακού τύπου διαδικασιών επαφής (για παράδειγμα, η κοινότητα των κατοίκων μιας συγκεκριμένης περιοχής, που συνήλθε για να προωθήσει οργανωμένα κάποια αιτήματα αλλά και για να φέρει τα μέλη της σε επαφή διοργανώνοντας πολιτιστικές συγκεντρώσεις, αναπτύσσεται παράλληλα και στην ένσωμη πραγματικότητα αλλά και διαδικτυακά· και είναι κυρίως η διαδικτυακή της μορφή ανάπτυξης που δίνει την ευκαιρία σε μέλη της να στήσουν δικά τους, ατομικά δίκτυα ατόμων). Επίσης οι κοινότητες υπεράσπισης της τοπικότητας είναι μαζί με τις περιβαλλοντικές κινήσεις τα δύο πιο χαρακτηριστικά είδη των νέων αστικών κοινωνικών κινήματων. Γενικότερα μιλώντας, στις πολυπολιτισμικές μητροπόλεις όπου η λειτουργική διάκριση μεταξύ χώρων εργασίας, χώρων κατοικίας και χώρων ψυχαγωγίας εξαφανίζεται, ο κοινωνικός αποκλεισμός λαμβάνει χωρικές διαστάσεις και συνίσταται στην αδυναμία ατόμων ή ομάδων να ακολουθήσουν το «ρεύμα».²⁹

Κι ο όρος «ρεύμα» εδώ δεν είναι τυχαίος. Η τεχνολογική πρόοδος των επικοινωνιών, που τις έχει καταστήσει σχεδόν εξ ολοκλήρου ψηφιακές και ασύρματες, έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό το χρόνο και το χώρο. Μιας που οι τελευταίοι είναι οι θεμελιώδεις υλικές διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης και άρα οι πιο άμεσες εκφράσεις της κοινωνικής δομής και της δομικής αλλαγής της, κάθε αλλαγή σε αυτούς συνεπάγεται καίριους χωροχρονικούς (spatiotemporal) μετασχηματισμούς. Συγκεκριμένα μιλώντας

²⁹ Castells, Manuel, «Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age» στο Graham, Stephen, *The Cybercities Reader*, εκδ. Routledge, London και New York 2004, σελ. 83-85.

για τη δικτυακή κοινωνία, οι αλλαγές εμφανίζονται με τη μορφή του *χώρου των ροών* (space of flows) και του *άχρονου χρόνου* (timeless time).³⁰

Ο *χώρος των ροών* είναι στην ουσία του η υλική οργάνωση των ταυτόχρονων κοινωνικών αλληλεπιδράσεων από απόσταση διαμέσου της δικτυακής επικοινωνίας, η οποία συντελείται με την τεχνολογική υποστήριξη των τηλεπικοινωνιών, των διαδραστικών επικοινωνιακών συστημάτων και των ταχειών τεχνολογιών μεταφοράς και διακίνησης. Με άλλα λόγια, οπουδήποτε και οποτεδήποτε συντελείται μια μεταφορά (ροή) αγαθών, ανθρώπων ή μηνυμάτων επικοινωνίας, εμφανίζονται χώροι που παίρνουν σχήμα και μορφή γύρω από αυτή τη μεταφορά· οι χώροι αυτοί τις περισσότερες φορές διενώνονται μεταξύ τους σε παγκόσμια δίκτυα, ώστε να μας είναι έτσι δυνατόν να τους αντιμετωπίσουμε ως έναν και μοναδικό στην ουσία χώρο, η είσοδος του οποίου στο προσκήνιο έχει γίνει ιδιαιτέρως εμφανής στην περίπτωση των μη υλικών ηλεκτρονικών διαύλων (disembodied electronic channels) επικοινωνίας.³¹ Δεν πρόκειται όμως για έναν άτοπο χώρο (placeless space), ένα χώρο δηλαδή που δεν ενσωματώνεται σε κάποιο τόπο· η αντιστοιχισή του με την υλική πραγματικότητα πραγματώνεται στους κόμβους των δικτύων επικοινωνίας. Η δομή και το νόημα του χώρου των ροών δεν σχετίζονται άμεσα με κανέναν τόπο, αλλά με τις σχέσεις που κατασκευάζονται μέσα και γύρω από το δίκτυο που επεξεργάζεται συγκεκριμένες κάθε φορά ροές πληροφορίας. Το περιεχόμενο της εκάστοτε ροής της πληροφορίας είναι στην πραγματικότητα αυτό που καθορίζει το δίκτυο και κατ' αυτόν τον τρόπο την εδαφική βάση (territorial basis) του κάθε κόμβου.³²

Στη σύγχρονη πραγματικότητα ο χώρος των ροών βρίσκεται σε διαρκή και τεταμμένη σύγκρουση με το *χώρο των τόπων* (space of places). Ο χώρος

³⁰ Castells, Manuel, *The Rise of the Network Society*, εκδ. Blackwell Publishing, Oxford 2000, σελ. 407-452 και 460-499.

³¹ McCullough, Malcom, *Digital Ground: Architecture, Pervasive Computing, and Enviromental Knowing*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2005, σελ. 48.

³² Castells, Manuel κ.ά., *Mobile Communication and Society: a Global Perspective*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts και London 2007, σελ. 171.

των ροών συνδέει ηλεκτρονικά διαφορετικές τοποθεσίες σε ένα διαδραστικό δίκτυο, το οποίο με τη σειρά του συνενώνει δραστηριότητες και ανθρώπους από διακριτά γεωγραφικά πλαίσια. Το Διαδίκτυο φυσικά είναι το καλύτερο παράδειγμα ενός (ίσως και του μεγαλύτερου από άποψη δυναμικής περισσότερο παρά έκτασης) χώρου ροών. Άλλα παραδείγματα (μεγαλύτερης έκτασης αλλά περιορισμένων λειτουργιών) είναι οι παγκόσμιες βάσεις ατομικών πληροφοριών με τις οποίες είναι συνδεδεμένα τα τεμαχικά ασφαλείας των αεροδρομίων, στρατιωτικά δίκτυα δεδομένων και ανάλυσής τους κ.ά. Ο χώρος των τόπων από την πλευρά του οργανώνει την εμπειρία και τη δράση μέσα στα σύνορα της τοπικότητας, ενώνει δηλαδή τους ανθρώπους βάσει συγκεκριμένων τοπικών οροσήμων (τα οποία μπορεί να είναι είτε υλικής είτε άυλης φύσης) χωρίς απαραίτητα τα άτομα να βρίσκονται σε κοντική απόσταση από αυτά. Τα ορόσημα στη συγκεκριμένη περίπτωση λειτουργούν ως πυλώνες, σε ακτίνα γύρω από τους οποίους λαμβάνει χώρα και πραγματώνεται η οποιασδήποτε μορφής ισχύς που αυτοί εκπέμπουν. Αλλά παραδείγματα είναι η δόμηση και η θεσμική οργάνωση κοινοτήτων γύρω από ένα ναό θρησκευτικής λατρείας, γύρω από τον τόπο κατοικίας μιας σημαίνουσας προσωπικότητας ή γύρω από το κέντρο όπου θεωρείται πως λαμβάνει χώρα μια ιδέα, όπως η τεχνολογική καινοτομία. Στην πρώτη περίπτωση θεωρείται πως η δύναμη της εκάστοτε θεότητας είναι πιο ισχυρή στο ναό, μιας που αυτός είναι κατά κάποιον τρόπο ο φρυκτός μεταξύ «αυτού του κόσμου» και «του κόσμου όπου κατοικεί» η εν λόγω θείκη ύπαρξη· στη δεύτερη περίπτωση είναι συνηθισμένη εικόνα γύρω από την κατοικία ενός αστέρα του κινηματογράφου να δημιουργούνται ολόκληρες γειτονιές ανθρώπων οι οποίοι διαμένουν εκεί και εργάζονται αποκλειστικά στην υπηρεσία του, ενώ το καλύτερο παράδειγμα για την τρίτη περίπτωση είναι η Silicon Valley. Οι σύγχρονες πόλεις λοιπόν γίνονται αντικείμενα ταυτόχρονα της δόμησης και της αποδόμησης, οι οποίες είναι αποτέλεσμα της συγκρουσιακής λογικής ανάμεσα στο χώρο των ροών και στο χώρο των τόπων. Οι πόλεις δεν εξαφανίζονται μέσα στα εικονικά δίκτυα, όπως ευαγγελίζονται οι κάθε λογής τεχνοκράτες· αντιθέτως μετασχηματίζονται από τη συνθετική διασύνδεση μεταξύ της ηλεκτρονικής επικοινωνίας και της φυσικής, ένσωμης αλληλεπίδρασης ή με άλλα λόγια από το συνδυασμό

δικτύων και τόπων. Μια πόλη της Κοινωνίας της Πληροφορίας είναι χτισμένη πάνω σε αυτό το δυϊσμό της επικοινωνίας και δομείται την ίδια στιγμή από ροές και τόπους και από τις μεταξύ τους σχέσεις.

Ο καλύτερος τρόπος για να γίνει αντιληπτή αυτή η συλλογιστική είναι ένα παράδειγμα. Από την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα χρησιμοποιείται συχνά η φράση «παγκόσμια πόλη» (global city), όχι φυσικά τόσο στην επιστημονική βιβλιογραφία όσο στα μηνύματα του marketing. Παρόλο που οι περισσότεροι άνθρωποι συνδέουν με αυτήν την έννοια κυρίαρχα αστικά κέντρα όπως τη Νέα Υόρκη, το Τόκιο και το Λονδίνο, η σύλληψη της «παγκόσμιας πόλης» δεν αναφέρεται σε κάποια συγκεκριμένη πόλη, αλλά στην παγκοσμίου κλίμακας σύνθεση τμημάτων ενός μεγάλου αριθμού πόλεων σε ένα ηλεκτρονικά διασυνδεδεμένο δίκτυο λειτουργικής κυριαρχίας που διατρέχει ολόκληρο τον πλανήτη μας. Η παγκόσμια πόλη είναι περισσότερο μια χωρική μορφή (spatial form) από ό,τι ένας τίτλος διάκρισης μεταξύ συγκεκριμένων πόλεων· παρόλο που κάποιες πόλεις έχουν πράγματι μεγαλύτερο μερίδιο από τα προαναφερθέντα παγκόσμια δίκτυα από ό,τι άλλες. Κατά κάποια έννοια όλες οι περιοχές σε όλες τις πόλεις είναι τοπικές (local) και όχι παγκόσμιες και πολλές πόλεις μπορούν να ιδωθούν ως περιοχές, μικρότερες ή μεγαλύτερες, οι οποίες σε διαφορετικό βαθμό η καθεμία συμπεριλαμβάνονται σε αυτά τα παγκόσμια δίκτυα. Έτσι ο ρόλος της καθεμιάς από αυτές τις πόλεις στη διεθνή οικονομία εξαρτάται από το βαθμό συμμετοχής της στα παγκόσμια δίκτυα μεταφορών και διακίνησης και τηλεπικοινωνιών και από την ικανότητά τους να κινητοποιήσουν με αποτελεσματικότητα ανθρώπινο δυναμικό στα πλαίσια της διαδικασίας του παγκόσμιου ανταγωνισμού. Ως αποτέλεσμα αυτής της τάσης, οι κομβικές περιοχές (nodal areas) των πόλεων που διασυνδέονται μεταξύ τους θα είναι υψηλής προτεραιότητας, όσον αφορά τις επενδύσεις και τη διοίκηση, καθώς από αυτές ουσιαστικά πηγάζει η αξία που λαμβάνει κάθε αστικό κέντρο σε όρους οικονομικής ευμάρειας και ποιότητας ζωής. Συνεπώς η τύχη των μητροπολιτικών οικονομιών εξαρτάται από την ικανότητά τους να υπάγουν αστικές λειτουργίες και φόρμες στη δυναμική συγκεκριμένων τόπων, οι οποίοι εξασφαλίζουν την ανταγωνιστική τους ισχύ στον παγκόσμιο χώρο των

ροών.³³ Όπως φαίνεται, το παγκόσμιο κεφάλαιο έχει δημιουργήσει το δικό του ιδιαίτερο χώρο, ταυτόχρονα συγκεντρωτικό και αποκεντρωτικό³⁴, τους κανόνες του οποίου οφείλουν οι τοπικές οικονομίες να ενστερνιστούν αν θέλουν να επιβιώσουν.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα μητροπολιτικά κέντρα της Εποχής της Πληροφορίας διαφέρουν ουσιωδώς από τις μεγαλουπόλεις που προέκυψαν από την Εποχή της Βιομηχανίας. Τα νέα μητροπολιτικά κέντρα δομούνται και συνδέονται μεταξύ τους με ένα συνδυασμό δικτύων και τόπων. Σημαντικός παράγοντας για τη δόμησή τους γίνεται, έτσι, όχι μόνο η κλασική έννοια του τόπου αλλά και η "δικτυακή" έννοια του χώρου των ροών. Αυτός συμβάλλει ταυτόχρονα στη συγκέντρωση και την αποκέντρωση και δημιουργεί δίκτυα ανθρώπων που βασίζονται ταυτόχρονα στην ατομικότητα και τη συλλογικότητα.

³³ Castells, Manuel, «Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age» στο Graham, Stephen, *The Cybercities Reader*, εκδ. Routledge, London και New York 2004, σελ. 85-86.

³⁴ Castells, Manuel, *The Informational City*, εκδ. Blackwell Publishing, Oxford 1989, σελ. 168-171.

B.4 Η ΔΙΚΤΥΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Η ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Ο χώρος όμως, και συνεπώς και ο τόπος, δεν θα μπορούσαν να γίνουν αντικείμενα μελέτης χωρίς την παράμετρο του χρόνου. Ο τελευταίος, παρόλο που λαμβάνει μικρότερη έκταση στη συγκεκριμένη θεωρητική μας ανάλυση που αφορά τον εντοπισμό και τα μέσα επικοινωνίας δι' αυτού, κατέχει εντούτοις έναν καιρίο ρόλο στο ζήτημα αυτό· κι αυτό συντελείται κυρίως μέσω της τροπής που έχει πάρει η έννοιά του μέσα στα πλαίσια της υπερνεωτερικότητας. Οι καλύτεροι και πλέον στέρεοι κι αδιάσειστοι ορισμοί της έννοιας του χρόνου μπορούν να βρεθούν στις αμγώς θετικές επιστήμες, όπου ο χρόνος ορίζεται ως γεωμετρικό ζήτημα, ως μια τέταρτη γεωμετρική διάσταση πλέον των τριών του χώρου (μήκος, πλάτος και ύψος), η οποία είναι μονόμετρο, έχει δηλαδή μέγεθος αλλά όχι διεύθυνση και βάσει αυτού μετράται αυτόνομα ή σε συνδυασμό με άλλα μεγέθη. Στις ανθρωπιστικές επιστήμες της κοινωνιολογίας όμως ο χρόνος αντιμετωπίζεται διαφορετικά: ως μια ανθρώπινη θεωρητική κατασκευή, η οποία ενσωματώνεται ως ιδιαίτερο και μοναδικό χαρακτηριστικό στις κοινωνικές πράξεις και ενέργειες των ανθρώπων με σκοπό να τις κατατάξει σε ακολουθία και να δομήσει αιτιακές σχέσεις μεταξύ τους. Με αυτό συνδέεται και η γενετική ικανότητα των ανθρώπων να έχουν την αποκαλούμενη «αίσθηση του χρόνου», τη δυνατότητα δηλαδή να τοποθετούν σε λογική σειρά και αιτιακή ακολουθία γεγονότα, πράξεις και ενέργειες άλλων ανθρώπων, αλλά και παράλληλα να τοποθετούν τους ίδιους τους εαυτούς τους μέσα στην ακολουθία αυτή ως ενεργά όντα, κάτι το οποίο μπορεί να εξηγηθεί με τον έναν ή και με τους δύο από τους παρακάτω τρόπους ταυτόχρονα: ένας άνθρωπος μπορεί πρώτον να τοποθετεί τον εαυτό του μέσα σε μια συγκεκριμένη χρονική ακολουθία επειδή πράγματι υπήρξε και έδρασε (ή συνεχίζει να δρα) μέσα σε αυτήν και να την επηρεάζει ως λειτουργικό κομμάτι της. Για παράδειγμα ένας φοιτητής ανέλαβε ενεργό δράση στις φοιτητικές κινητοποιήσεις του χειμώνα του 2007 στην Ελλάδα. Είναι όμως δυνατόν και εμφανίζεται συχνά ένας άνθρωπος να αντλεί τις αιτίες, τους σκοπούς ή ακόμη και τα μέσα των ενεργειών του από μια ιστορική ή από μια μελλοντική χρονική περίοδο (σε κάθε περίπτωση σε μια

χρονική περίοδο που προηγήθηκε ή εικάζεται πως θα ακολουθήσει τη δική του ζωή), ενώ φυσικά οι ενέργειές του λαμβάνουν χώρα σε ένα δεδομένο παρόν. Έτσι, ο ίδιος φοιτητής του προηγούμενου παραδείγματος μπορεί να εμφανίζεται να δρα σύμφωνα με τις ιστορικές του γνώσεις από περιόδους παλαιότερων φοιτητικών κινητοποιήσεων.

Ειδικότερα και πιο μεθοδικά ο χρόνος μπορεί να αναλυθεί με πολλούς τρόπους, αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση θα μελετήσουμε δύο. Ο πρώτος είναι ο διαχωρισμός του χρόνου σε πολιτισμικό και ψυχολογικό³⁵.

Ο *πολιτισμικός χρόνος* αποτελείται εξίσου από τον τεχνικό χρόνο (technical time), τον επίσημο χρόνο και τον ανεπίσημο χρόνο. Οι περισσότεροι δυτικοί πολιτισμοί διαιρούν το χρόνο σε δευτερόλεπτα, ώρες, ημέρες, μήνες κ.ο.κ. Σε μερικούς άλλους πολιτισμούς είναι πιο σημαντικές οι φάσεις του φεγγαριού ή η διαδοχή των εποχών. Για παράδειγμα στη Γροιλανδία έχουν δεκατρείς εποχές αντί για τέσσερις, μέσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονται τέσσερις χειμώνες ανάλογα με το πάχος του στρώματος του πάγου πάνω από τη θάλασσα. Οι Φινλανδοί συνήθιζαν να παρατηρούν τη φύση με αντίστοιχο τρόπο: έβγαιναν για να μαζέψουν βατόμουρα καιμανιτάρια, όταν ήταν η κατάλληλη εποχή του χρόνου, χωρίς αυτό να είναι —ούτε να μπορεί να είναι— προγραμματισμένο βάσει ενός εβδομαδιαίου ή μηνιαίου ημερολογίου. Αντίστοιχα θα ήταν πολύ παράξενο αν ακούγαμε κάποιον από εμάς να δηλώνει πως «θα βγει να μαζέψει μύρτιλλα στις 2 Αυγούστου, στις 10:15 το πρωί». Επίσης σε πολλές αφρικανικές χώρες, το μέλλον βρίσκεται πίσω μας, ενώ το παρελθόν μπροστά μας: βασισμένοι στην εικόνα ενός ανθρώπου που κάνει κουπί σε έναν ποταμό, οι άνθρωποι των πολιτισμών αυτών σκέφτονται πως κινείσαι με γυρισμένη την πλάτη σου στο μέλλον (στον προορισμό σου) και πρέπει να γυρίσεις το κεφάλι προς τα πίσω σου για να το αντικρύσεις, ενώ το πρόσφατο παρελθόν σου (η απόσταση που έχεις διανύσει) βρίσκεται καθαρά μπροστά σου.

³⁵ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. DeVito, Joseph A., *Human Communication*, εκδ. Longman, London 1997, κεφ. 2 και 3 και Bruneau, Thomas J., «Chronemics: The Study of Time in Human Interaction» στο DeVito, Joseph A. & Hecht, Marvin A. (επιμ.), *The Nonverbal Communication Reader*, εκδ. Waveland Press, Long Grove 1999.

Ο επίσημος χρόνος (formal time) ορίζεται αποκλειστικά από τον εκάστοτε πολιτισμό για τη διευκόλυνση των δικών του λειτουργιών και μετράται σε μονάδες που είναι μεν αυθαίρετες στη φύση τους αλλά ταυτόχρονα παραμένουν αναλλοίωτες για μεγάλες χρονικές περιόδους. Το καλύτερο παράδειγμα είναι η χαρακτηριστική ημέρα του δίσεκτου έτους, την οποία ο Ιούλιος Καίσαρ είχε ορίσει να γιορτάζεται στις 24 κάθε Φεβρουαρίου. Παρόλο που στις μέρες μας η μέρα αυτή δεν γιορτάζεται ιδιαίτερα (γίνεται όμως μνεία της) και παρόλο που ο δυτικός κόσμος έχει υιοθετήσει το γρηγοριανό ημερολόγιο όπου ως τέτοια μέρα έχει οριστεί η 29η Φεβρουαρίου, η Φινλανδία υιοθέτησε αυτήν την αλλαγή μόλις το 2000.

Ο ανεπίσημος χρόνος (informal time) από την άλλη πλευρά είναι συχνά σημαντικός για τους ανθρώπους ατομικά καθώς και για την μεταξύ τους επικοινωνία. Λέξεις όπως «συχνά», «αμέσως» και «αύριο» μπορεί να έχουν τελείως διαφορετική σημασία για διαφορετικούς ανθρώπους, ακόμη και στα πλαίσια του ίδιου πολιτισμού. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που δηλώνει πως «θα φύγει αμέσως για τη συνάντηση» μπορεί να εννοεί πως θα φύγει μέσα σε ένα λεπτό, δέκα λεπτά, μία ώρα ή και περισσότερο, ανάλογα με το πόσο χρόνο χρειάζεται για να περιποιηθεί τον εαυτό του, ενώ κάποιος άλλος μπορεί να λέει την ίδια φράση και να την εννοεί στην κυριολεξία της. Ένα άλλο παράδειγμα που προέρχεται από την τέχνη είναι το θεατρικό έργο του Becket, «Περιμένοντας τον Γκοντό», το οποίο, ακόμα και αν ένας άνθρωπος δεν το έχει παρακολουθήσει, μπορεί εντούτοις να χρησιμοποιεί τον τίτλο του για να δηλώσει την ατέρμονη καθυστέρηση καθώς και την αβάσιμη αναμονή ή προσμονή είτε ενός άλλου ανθρώπου είτε ενός γεγονότος είτε μιας κατάστασης.

Σε αντίθεση με τον πολιτισμικό χρόνο, ο *ψυχολογικός χρόνος* αναφέρεται στην ιδέα της καταλληλότητας και γενικότερα στους τρόπους με τους οποίους ένας άνθρωπος λαμβάνει υπόψη το περιβάλλον του κατά τη διαδικασία της επικοινωνίας. Η καταλληλότητα του χρόνου αναλύεται και μετράται σε κλίμακες όπως ενδιαφέρον/αδιαφορία, οργάνωση/αταξία, διακριτικότητα/αδιακρισία και κοινωνικότητα/απομόνωση, ενώ οι συγκεκριμένες διαστάσεις υπονοούν επίσης την ύπαρξη έως ένα βαθμό της επιβολής.

Ένας διαφορετικός τρόπος για να μελετάμε το χρόνο είναι να τον χωρίζουμε σε μονοχρονισμό και πολυχρονισμό³⁶. Οι *μονοχρονικοί* άνθρωποι, όπως για παράδειγμα οι Σκανδιναβοί ή οι Αμερικάνοι του Νότου προτιμούν να κάνουν ένα πράγμα τη φορά. Ο χρόνος για αυτούς είναι αυστηρά διαμερισματοποιημένος: υπάρχει χρόνος για τα πάντα και καθετί έχει την ώρα του. Επίσης προτιμούν να εργάζονται μοναχοί τους, σύμφωνα με τα δικά τους χρονοδιαγράμματα. Οι *πολυχρονικοί* άνθρωποι αντιθέτως, που αντιπροσωπεύονται για παράδειγμα από τους Αμερικάνους του Βορρά και από τους Κεντροευρωπαίους, τείνουν να κάνουν πολλές ενέργειες ταυτόχρονα ή σε παράλληλα χρονικά τμήματα, ενώ τείνουν να αναζητούν τη δημιουργία ενεργών επαφών με άλλους ανθρώπους και προτιμούν να εργάζονται σε ομάδες ή παράλληλα με συναδέλφους τους.

Αυτό όμως που ουσιαστικά μας αφορά στη συγκεκριμένη συλλογιστική είναι με ποιο τρόπο και με τι αποτέλεσμα ο χρόνος, ακολουθώντας την πορεία του χώρου, μετασχηματίζεται λειτουργικά και εννοιολογικά στα πλαίσια της υπερνεωτερικότητας. Επανερχόμενοι στη δικτυακή κοινωνία, οι προηγμένες τεχνολογίες ταχείας μεταφοράς ανθρώπων, προϊόντων αλλά κυρίως πληροφοριών μέσα από διαύλους ψηφιακής μορφής, έχουν μετασχηματίσει, εκτός από το χώρο των τόπων σε χώρο των ροών, τον ωρολογιακό χρόνο (clock time) σε *άχρονο χρόνο* (timeless time). Ο τελευταίος δημιουργείται από την συμπίεση των ορίων του χρόνου και την ανακολουθία των πράξεων και των ενεργειών του ανθρώπου εξαιτίας της πολλαπλής και ταυτόχρονης επεξεργασίας πολλών και διακριτών πληροφοριών και της χρονικά παράλληλης εκτέλεσης διαφόρων καθηκόντων (multitasking), τα οποία δεν είναι απαραίτητο να σχετίζονται μεταξύ τους³⁷. Οι νέες τεχνολογίες και τα δίκτυα επικοινωνίας ουσιαστικά καταστρέφουν την «αίσθηση του χρόνου» που έχει ο άνθρωπος καθώς και τις λογικές και αιτιακές ακολουθίες των ιστορικών γεγονότων. Έτσι, όταν ο χρόνος σταματάει να έχει δεδομένη και συγκεκριμένη ροή, ένας άνθρωπος της δικτυακής κοινωνίας, αν δεν έχει

³⁶ Hall, Edward T. & Hall, Mildred Reed, *Hidden Differences: Doing Business with the Japanese*, εκδ. Anchor, New York 1990, σελ. 16-18.

³⁷ Castells, Manuel κ.ά., *Mobile Communication and Society: a Global Perspective*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts και London 2007, σελ. 250.

γεννηθεί και μεγαλώσει μέσα σε αυτήν, δυσκολεύεται στην καλύτερη περίπτωση (συνήθως αδυνατεί πλήρως) να τοποθετήσει τον εαυτό του μέσα σε αυτόν. Για παράδειγμα, χάρη στις νέες τεχνολογίες η ηλεκτρονική επεξεργασία των πληροφοριών συντελείται σε ολοένα και ταχύτερο βαθμό και έτσι απαιτείται από έναν εργαζόμενο να αυξήσει σημαντικά το ρυθμό με τον οποίο εργάζεται, με σκοπό να συντονιστεί με τα μέσα αυτά που παρέχουν την πληροφορία. Έχοντας κατά νου το νεοφιλελεύθερο δόγμα της με κάθε τίμημα μεγιστοποίησης της παραγωγής, τις περισσότερες φορές αυτό δεν σημαίνει απλά να δουλεύει όλο και γρηγορότερα, αλλά να έχει διαμοιρασμένη την εργατική του δύναμη σε ολοένα και περισσότερα καθήκοντα, τα οποία πρέπει να εκτελούνται παράλληλα. Τα καθήκοντα αυτά δεν είναι απλώς ξεχωριστά, αλλά συμβαίνουν πολλές φορές σε διαφορετικά χρονικά επίπεδα (έλεγχος χρηματιστηρίου του Τόκιο, τηλεσυνδιάσκεψη με τους βασικούς μετόχους της μητρικής εταιρείας στις ΗΠΑ, έλεγχος της παραγωγής στο εργοστάσιο στην Κίνα και σχεδιασμός της στρατηγικής του marketing για χώρα της ΕΕ, όλα ταυτόχρονα από ένα στέλεχος επιχείρησης στη Γερμανία). Αυτό οδηγεί τον εργαζόμενο στο να χάνει την αίσθηση του χρόνου, δηλαδή τη χρονική και αιτιακή ακολουθία των γεγονότων (τι συμβαίνει πρώτο, τι δεύτερο και πώς οδηγείται σε συγκεκριμένο αποτέλεσμα). Η κατάληξη αυτού του τρόπου εργασίας χρήζει πολύ συχνά στις μέρες μας ιατρικής παρακολούθησης, μιας που, όταν γίνεται κανόνας, η απώλεια της αίσθησης του χρόνου, η αδυναμία δηλαδή να ταξινομήσουμε το περιβάλλον μας, οδηγεί σε αδυναμία να βάλουμε σε τάξη τον εαυτό μας. Είναι χαρακτηριστική η εικόνα ενός ψυχολόγου που στον πάσχοντα από υψηλές ποσότητες στρες συστήνει «διακοπές στη φύση», αφού στο περιβάλλον από το οποίο απουσιάζει το δυνατόν περισσότερο η ανθρώπινη επέμβαση τα πάντα ρέουν σε ένα και μοναδικό επίπεδο, λειτουργώντας έτσι ανακουφιστικά και ευεργετικά για έναν άνθρωπο της δικτυακής κοινωνίας, που καλείται καθημερινά λειτουργεί και να αποδίδει σε πολύ περισσότερα του ενός χρονικά επίπεδα.

Στα πλαίσια της υπερνεωτερικότητας η διαθεσιμότητα της ασύρματης επικοινωνίας καθιστά εφικτό τον διαποτισμό του χρόνου με κοινωνικές πρακτικές μέσω της ενσωμάτωσης της επικοινωνίας σε όλα εκείνα τα χρονικά διαστήματα όπου άλλου είδους πρακτικές είναι δύσκολο έως αδύνατον να

ενσωματωθούν. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που βρίσκεται στο λεωφορείο ή περιμένει στη σειρά μιας υπηρεσίας, ενώ δεν του είναι δυνατόν να κάνει κάτι άλλο, μπορεί εντούτοις με το κινητό του τηλέφωνο να ενημερώσει άλλους ανθρώπους (ευκολότερα) ή να συζητήσει μαζί τους (δυσκολότερα) για μια διάλεξη της προηγούμενης μέρας, μέσω μιας υπηρεσίας διατήρησης μικροϊστολογίου (microblogging) όπως είναι το Twitter. Μπορεί επίσης, αν το κινητό του τηλέφωνο διαθέτει σύνδεση στο Διαδίκτυο, να παίξει κάποιο σύντομο παιχνίδι με κάποιον άλλον άνθρωπο από μια παρόμοια μεριά του πλανήτη ή ακόμη και να αναζητήσει και να βρει μέσω GPS άλλους ανθρώπους κοντά του που να παίζουν το ίδιο παιχνίδι. Είναι δυνατόν επίσης σε περιπτώσεις αναταραχών ένα άτομο με κινητό τηλέφωνο με σχετικές δυνατότητες να ενημερώνει ζωντανά ανθρώπους που βρίσκονται μακριά για την πορεία των γεγονότων, όπως έγινε στην Αθήνα το Δεκέμβριο του 2008. Με τον τρόπο αυτό κάθε χρόνος αναμονής υφίσταται δυνητικά και ως χρόνος επικοινωνίας, αμβλύνοντας την έννοια του χρόνου ώστε να περιλαμβάνει πολύ περισσότερες δραστηριότητες, οι οποίες είναι και δυνατόν να συμβαίνουν παράλληλα.

Αυτή η διαδικασία όμως δεν λαμβάνει χώρα μοναχά για την κοινωνική ζωή του ατόμου, αλλά επεκτείνεται και στην επαγγελματική του ζωή. Ένας επαγγελματίας, κυρίως αν εργάζεται σε τομείς όπου η επικοινωνία (με την εφαρμοσμένη της μορφή) παίζει σημαντικό ρόλο, είναι σχεδόν αναγκασμένος να βρίσκεται σε διαρκή επαφή με τους συνεργάτες ή τους πελάτες του και αυτό σημαίνει τις περισσότερες φορές και εκτός του εργασιακού χώρου. Ο καθένας είναι μόνο μια τηλεφωνική κλήση μακριά από το περιβάλλον εργασίας του, από τα οικογενειακά καθήκοντα ή τις προσωπικές του επαφές. Έτσι ο καθένας μετακινείται στο περιβάλλον κουβαλώντας μόνιμα μαζί του τον προσωπικό του κόσμο, σαν ένα σαλιγκάρι. Στις συνθήκες όμως πριν την εμφάνιση των τεχνολογιών της ασύρματης και κινητής επικοινωνίας, οι ανθρώπινες διαπροσωπικές σχέσεις μας είχαν η καθεμία μια ιδιαίτερη και χαρακτηριστική μορφή που την έκανε να ξεχωρίζει από την άλλη: θέταμε ξεκάθαρα όρια ανάμεσα στην ερωτική μας σχέση και στη σχέση μας με το συνάδελφό μας όπως και ανάμεσα σε κάθε είδους σχέση. Και πάλι, όταν καλούμασταν να ξεπεράσουμε τα όρια αυτά και να δημιουργήσουμε κύκλους

εφαπτόμενης επιφάνειας, λόγου χάρη δειπνώντας με το συνάδελφό μας και τον ερωτικό μας σύντροφο στο ίδιο εστιατόριο, αυτό γινόταν, αν όχι πάντα έπειτα από δική μας πηγαία επιθυμία, τουλάχιστον πάντα εν γνώσει μας. Τώρα όμως, για να συνεχίσουμε τη μεταφορά του παραδείγματος, αναγκαζόμαστε τις περισσότερες φορές να εξομοιώσουμε όλες μας τις σχέσεις με σκοπό να τις χωρέσουμε μέσα στο καβούκι που σαν σαλιγκάρι μεταφέρουμε πάντα μαζί μας. Αν θεωρήσουμε πως κάθε σχέση μας έχει ένα δικό της ιδιαίτερο και ξεχωριστό γεωμετρικό επίπεδο σχήμα, ο μόνος τρόπος για να καταφέρουμε να τις ενσωματώσουμε στην επιφάνεια του κύκλου του επικοινωνιακού μας κόσμου είναι να λύσουμε το αντίστοιχο γεωμετρικό πρόβλημα και όχι πια να τις κατατάξουμε σύμφωνα με τις δικές μας ανάγκες και επιθυμίες. Και αν η αξιολόγηση του φαινομένου αυτού είναι αντικείμενο πια εμπειρικής έρευνας, αυτό που μπορούμε να πούμε, συνεχίζοντας την παρομοίωση, είναι πως, στριμώχνοντας όσο το δυνατόν περισσότερες κοινωνικές επαφές μέσα στο καβούκι μας (και αφήνοντας συχνά απέξω όσες δεν μπορούν να ενσωματωθούν) με σκοπό να κερδίζουμε όλο και περισσότερο χρόνο και να γινόμαστε όλο και ταχύτεροι στην απόδοσή μας και στην αποτελεσματικότητά μας στις κάθε είδους υποχρεώσεις μας, στην πραγματικότητα γινόμαστε ολοένα και πιο βραδείς, μιας που δεν μας είναι δυνατόν να υποδιαιρέσουμε τόσο πολύ το χρόνο, ώστε να ασχοληθούμε ικανοποιητικά με τα πάντα και μιας που το βάρος, δηλαδή οι απαιτήσεις, από καθεμία από τις σχέσεις μας αυξάνονται με τρόπο ανάλογο προς την αναποτελεσματικότητά μας να ανταποκριθούμε σε αυτές. Ο σύγχρονος άνθρωπος καταλήγει τις περισσότερες φορές να είναι ένα βαρυφορτωμένο και ασθμαίνον σαλιγκάρι, με βλέψεις όμως ιαγουάρου, ένα άτομο που όσο πιο γρήγορα επιθυμεί τόσο πιο αργά καταλήγει να κινείται. Όσο οξύμωρο κι αν είναι, αυτό ακριβώς το φαινόμενο καλείται «πραγματικός χρόνος»³⁸ (real time) και αναφέρεται στις προηγμένες πια δυνατότητες διαχείρισης του χρόνου που φέρνουν στα χέρια μας οι τεχνολογίες ασύρματης και κινητής επικοινωνίας, διαμέσου του επαναπροσδιορισμού της έννοιας του τόπου και της άρσης των

³⁸ Townsend, Antony M., «Life in the Real-time City: Mobile Telephones and Urban Metabolism», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/6d7dw3> (πρόσβαση τη 17η Μαρτίου 2009).

περιορισμών που η έννοια αυτή έφερε μαζί της. Τα δίκτυα επικοινωνίας που χάρη στις τεχνολογίες αυτές αποκεντρώνονται και προσωποποιούνται δίνουν στα άτομα τη δυνατότητα να γίνουν το καθένα το κέντρο της επικοινωνιακής διαδικασίας αναφορικά με το δικό του κύκλο, αναπτύσσοντας έτσι διαφορετικούς ρυθμούς συνήθως αυξημένης ταχύτητας σε ένα ως επί το πλείστον άναρχο πια μοτίβο κινήσεων. Αντιμετωπίζοντας τα άτομα αυτά ως δομικά μέλη (πολίτες) των μεγάλων αστικών κέντρων που συμμετέχουν στο χώρο των ροών και τα ίδια τα αστικά κέντρα ως οργανισμούς, μπορούμε να διακρίνουμε έναν γεωμετρικά αυξανόμενο μεταβολισμό αυτών, ο οποίος οδηγεί σε ένα νέο παράδειγμα κατανόησης της πόλης και του περιεχομένου της.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η δικτυακή κοινωνία έχει μεταβάλει και την έννοια του χρόνου. Ο χρόνος αντιμετωπίζεται από τις θετικές επιστήμες ως η τέταρτη διάσταση και από τις κοινωνικές επιστήμες ως μια σειρά πράξεων που υποδηλώνει και αιτιακή ακολουθία. Η Εποχή της Πληροφορίας έχει μετατρέψει τον ωρολογιακό χρόνο (clock time) σε άχρονο χρόνο (timeless time). Ο άνθρωπος μεταφέρει μαζί του τον προσωπικό του κόσμο σαν ένα σαλιγκάρι. Ο πολυχρονισμός, η πολλαπλή και ταυτόχρονη επεξεργασία πληροφοριών, η δυνατότητα να ασχολείται κάποιος ταυτόχρονα με πολλά πράγματα σε “πραγματικό χρόνο” (real time), οδηγεί τον άνθρωπο στην απώλεια της χρονικής και αιτιακής αλληλουχίας των γεγονότων. Το άτομο, διασπώντας την ενεργητικότητά του σε όλο και περισσότερες υποχρεώσεις, γίνεται στην πραγματικότητα πιο βραδύ, από την άλλη όμως δημιουργεί κύκλους των οποίων αποτελεί το κέντρο.

Γ. ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αφού αναλύσαμε τη σημασία του χώρου των ροών και του άχρονου χρόνου, θα μελετήσουμε στο σημείο αυτό τις αιτίες της ύπαρξής τους, καθώς και το με ποιον τρόπο συνδέονται μεταξύ τους αλλά και ειδικότερα με το ζήτημα των ΜΕΔΕ.

Η αναζήτηση της δημιουργίας φαινομένων στα πλαίσια της κοινωνικής επιστήμης είναι μια επίφοβη διαδικασία, λόγω του πολύ χαμηλού ποσοστού πιθανοτήτων η γέννηση ενός κοινωνικού φαινομένου να έχει λίγες και αυστηρά ορισμένες αιτίες. Αυτό συμβαίνει καθώς η/μια κοινωνία ως σύνολο έχει αμέτρητες πτυχές, οι οποίες είναι πρακτικά αδύνατον να μελετηθούν, επειδή αυτές ανανεώνονται, καταργούνται ή/και δημιουργούνται κάθε στιγμή και φυσικά κατά τη χρονική περίοδο της μελέτης. Αυτό συμβαίνει διότι ο άνθρωπος, το κατεξοχήν στοιχείο συγκρότησής της, είναι από μόνος του ένα σύνολο πτυχών που σπάνια μπορούν να αναλυθούν διακριτά, αφού σε μόνιμη βάση η μία επηρεάζει τουλάχιστον μια άλλη και επηρεάζεται τουλάχιστον από κάποια τρίτη. Έτσι ακόμη και η ίδια η μελέτη μιας κοινωνικής ομάδας έχει επιπτώσεις στην ομάδα και ακολούθως και στα αποτελέσματα που θα προκύψουν, καθιστώντας μια εργαστηριακού τύπου ανάλυση κατά τα πρότυπα των φυσικών επιστημών πρακτικά αδύνατη, πόσο μάλλον όταν αναφερόμαστε σε μια κοινωνία ως ολότητα.

Ως εκ τούτου δεν φαντάζει γόνιμο να αναζητήσουμε ένα συγκεκριμένο αριθμό αιτιών, των οποίων ο συνδυασμός και μόνο να οδήγησε στη δημιουργία και την καθιέρωση του χώρου των ροών και ακολούθως του άχρονου χρόνου ως δομικών στοιχείων της δικτυακής κοινωνίας. Δεν μπορούμε όμως να μην αναγνωρίσουμε πως ο πλέον σημαντικός παράγοντας που έδρασε καταλυτικά στην εμφάνιση των φαινομένων αυτών και στο μετασχηματισμό της κοινωνίας σε δικτυακή υπήρξε η ασύρματη επικοινωνία. «Ασύρματος» είναι ένας γενικός όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη μονόδρομη ή αμφίδρομη σύνδεση μεταξύ δύο συσκευών, στα πλαίσια της

οποίας συντελείται μεταφορά δεδομένων με τη χρήση ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων ή ραδιοκυμάτων³⁹. Αν και το πρώτο που έρχεται στο νου μας είναι τα κινητά τηλέφωνα, ο όρος αυτός δεν περιλαμβάνει ένα και μόνο τεχνολογικό επίτευγμα, αλλά απλώνεται σε μια πληθώρα τομέων της ψηφιακής τεχνολογίας. Για παράδειγμα, τεχνολογίες ασύρματης επικοινωνίας χρησιμοποιούν τα ραδιόφωνα, οι τηλεοράσεις, οι ασύρματες συσκευές εισαγωγής δεδομένων στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές (ποντίκι, πληκτρολόγιο, γραφίδα κ.ά.) και τα τηλεχειριστήρια. Αυτό όμως που μας αφορά στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι κυρίως η αμφίδρομη ασύρματη επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων, η οποία άλλαξε σταδιακά τη μορφή της επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και ακολούθως τις σχέσεις μεταξύ τους. Συνεπώς, αφού η κοινωνία δομείται πάνω στη βάση των σχέσεων μεταξύ ατόμων ή/και κοινωνικών ομάδων, η ασύρματη επικοινωνία μπορούμε να πούμε πως μετασχημάτισε άρδην την ίδια την κοινωνία.⁴⁰

Πριν την ύπαρξη της ασύρματης τηλεφωνίας, ένας άνθρωπος, για να δεχθεί ή να πραγματοποιήσει μια τηλεφωνική κλήση, έπρεπε να βρίσκεται σε συγκεκριμένο χώρο (κοντά σε μια τηλεφωνική συσκευή) και να δίνει την προσοχή του για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Με μια ασύρματη τηλεφωνική συσκευή μπορεί να βρίσκεται σχεδόν οπουδήποτε επιθυμεί (αρκεί μοναχά να υπάρχει κάλυψη από το δίκτυο τηλεφωνίας) και ως εκ τούτου η προσοχή του μπορεί να είναι στραμμένη παράλληλα σε δραστηριότητες πέραν της εκάστοτε τηλεφωνικής κλήσης. Διακρίνουμε έτσι πως οι συσκευές ασύρματης επικοινωνίας συνδέουν κοινωνικές ενέργειες και πράξεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικούς τόπους (και διαφορετικούς χρόνους) παράλληλα. Παρόλο που είναι διαπιστωμένο το γεγονός πως η πλειονότητα των τηλεφωνικών κλήσεων από κινητά τηλέφωνα γίνεται μεταξύ ανθρώπων

³⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Wireless_communication (πρόσβαση την 9η Μαρτίου 2009).

⁴⁰ Fortunati, Leopoldina, «The mobile phone: towards new categories and social relations» στο *Information, Communication and Society*, τόμ. 5, τχ. 4, εκδ. Routledge, London 2002, σελ 513-528, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/cpu3jz> (πρόσβαση την 9η Μαρτίου 2009).

που βρίσκονται σχετικά κοντά (π.χ. στην ίδια πόλη)⁴¹, αυτό δεν ακυρώνει το γεγονός πως ο χώρος (των ροών) στα πλαίσια του οποίου συντελείται η επικοινωνία επανατοποθετείται ανά πάσα στιγμή, καθώς τα άτομα μετακινούνται. Η επανατοποθέτηση αυτή συντελείται με τη δημιουργία κάθε φορά ενός ξεχωριστού υποσυνόλου της διαδικασίας της επικοινωνίας που αφιερώνεται συγκεκριμένα και μοναδικά στα άτομα που συμμετέχουν και στους χώρους, στους οποίους το καθένα από αυτά βρίσκεται και κινείται. Το υποσύνολο αυτό είναι διακριτό μέρος ενός μεγαλύτερου δικτύου επικοινωνίας με άλλους χώρους. Κάθε όμως άτομο που συμμετέχει στην επικοινωνία αυτή έχει τη δυνατότητα να αλλάζει το χώρο ή τον τόπο στον οποίο βρίσκεται κατά δική του βούληση. Λόγω αυτού η ασύρματη και κινητή (mobile) επικοινωνία μετασχηματίζει ασταμάτητα την αναφορά στον τόπο και συνεπώς ο χώρος της διάδρασης αυτής ορίζεται εξ ολοκλήρου μέσα στα πλαίσια των ροών της επικοινωνίας. Οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα «εδώ» ή «εκεί», και τις περισσότερες φορές μάλιστα σε πολλαπλά «εδώ» και «εκεί», στα πλαίσια ενός ατέρμονα συνδυασμού τόπων.

Θα μπορούσε κάποιος να φανταστεί λοιπόν πως, για όσο χρονικό διάστημα αυτό το είδος της επικοινωνίας διαρκεί, ο τόπος ακυρώνεται και εξαφανίζεται. Στην πραγματικότητα όμως στις περισσότερες περιπτώσεις ο τόπος ως έννοια ενδυναμώνεται και θέτει τις βάσεις για την επικοινωνία. Πρόκειται για το φαινόμενο του *ραντεβού*, το οποίο αναφέρεται στον ανεπίσημο γεωγραφικό συντονισμό μικρών ομάδων φιλικών προσώπων, συγγενών, συναδέλφων κ.ο.κ., ο οποίος λαμβάνει χώρα στο φυσικό κόσμο. Είναι ακριβώς στο πλαίσιο μιας ασύρματη δικτυωμένης κοινωνίας που αυτό το φαινόμενο φθάνει να αποκτά την πλήρη του σημασία, καθώς ο σκοπός του ραντεβού για τα άτομα είναι να έρθουν σε φυσική επαφή για να συμμετάσχουν από κοινού σε μια δραστηριότητα. Τέτοιες δραστηριότητες είναι για παράδειγμα μια συνάντηση για γεύμα τριών φίλων, το να επισκεφθούν έναν γνωστό στο νοσοκομείο, η περισυλλογή των παιδιών από τους γονείς μετά τη λήξη του σχολικού ωραρίου, η συνάντηση μιας ομάδας δημοσιογράφων του ειδικού τύπου για φωτογράφιση ενός μοντέλου της

⁴¹ Fortunati, Leopoldina, «The Mobile Phone: Local and Global Dimensions», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/chf3yr> (πρόσβαση την 9η Μαρτίου 2009).

τεχνολογίας και άλλα. Δεν θεωρούνται όμως ραντεβού επίσημες ή ανώνυμες παραστάσεις ατόμων σε κάθε είδους καθιερωμένους θεσμούς ή όργανα της γραφειοκρατίας. Δεν αντιμετωπίζεται ως ραντεβού για παράδειγμα η εκ μέρους μιας φοιτήτριας διεκπεραίωση ενός ζητήματος στη γραμματεία της σχολής ενός πανεπιστημίου, όπως επίσης και κανένα στάδιο της διανομής έτοιμου φαγητού από το κατάστημα στον παραλήπτη μια νύχτα Τετάρτης⁴². Στις περιπτώσεις λοιπόν ενός ραντεβού οι άνθρωποι που συμμετέχουν στην επικοινωνία περπατούν, ταξιδεύουν ή σχεδιάζουν την πορεία τους προς έναν συγκεκριμένο προορισμό, ο οποίος είναι και το τέλος, η κατάληξη δηλαδή μα και ο σκοπός, του εκάστοτε επικοινωνιακού υποσυνόλου. Οι τόποι δηλαδή υπάρχουν (το γραφείο ή το σπίτι ως τόπος αφετηρίας, ένα μνημείο ως τόπος συνάντησης, ένα κατάστημα με λουλούδια που θα πρέπει να επισκεφθούν στην πορεία μέχρι το σημείο της συνάντησης και το εστιατόριο ως το τέλος της ασύρματης επικοινωνίας και η αρχή της ένσωμης διαπροσωπικής), αλλά εμφανίζονται σαν κομβικά σημεία πια μέσα στη ροή της επικοινωνίας (και αυτής του συνόλου της δικτυακής κοινωνίας αλλά και των υποσυνόλων αυτής) τα οποία δημιουργούνται και αναδημιουργούνται συνεχώς, ακολουθώντας τις εκάστοτε ανάγκες των ανθρώπων που συμμετέχουν κάθε φορά σε αυτήν. Μέσα στη ροή λοιπόν της ασύρματης επικοινωνίας οι τεχνολογίες (π.χ. κυψελωτά δίκτυα κινητής τηλεφωνίας) μέσω των συσκευών τους (π.χ. κινητά τηλέφωνα), ελευθερώνουν τους ανθρώπους ή, καλύτερα, τους επιτρέπουν να ελευθερωθούν από τα τοπικά όρια της μεταξύ τους διάδρασης, μετατοπίζοντας το πλαίσιο αναφοράς στην ίδια την επικοινωνία, ήτοι σε ένα χώρο που είναι πλασμένος μοναχά από επικοινωνιακές ροές και που οριοθετείται μοναχά από τη διαθεσιμότητα της τεχνολογικής υποδομής, πάνω στην οποία βασίζεται.⁴³

⁴² Colbert, Martin A., «Diary Study of Rendezvousing: Implications for Position-Aware Computing and Communications for the General Public» στο *Proceedings of the 2001 International ACM SIG-GROUP Conference on Supporting Group Work*, εκδ. Boulder, Colorado 2001, σελ. 16-19.

⁴³ Crabtree, James & Nathan, Max & Roberts, Simon, «Mobile UK: Mobile phones and everyday life», εκδ. The Work Foundation, London 2003, σελ. 22-32. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/cfwf3u> (πρόσβαση την 14η Μαρτίου 2009).

Μπορούμε να πούμε λοιπόν πως οι εφαρμοσμένες τεχνολογίες της ασύρματης επικοινωνίας (με πρώτη και σημαντικότερη έως τώρα από αυτές το κινητό τηλέφωνο) καθιερώνονται ως ατομικά εργαλεία επικοινωνίας, με τα οποία οι χρήστες τους χτίζουν ένα νέο χώρο, το χώρο των ροών της επιλεκτικής επικοινωνίας, συνδεδεμένοι με οποιοδήποτε τόπο και χρόνο και αν βρίσκονται τα άτομα με τα οποία επικοινωνούν κάθε φορά. Έτσι το κινητό τηλέφωνο συγκεκριμένα έχει συλληφθεί από την αντίληψη των ανθρώπων ως ένα εργαλείο για την παγκόσμια επικοινωνία, παρόλο που, όπως αναφέραμε, η συντριπτική πλειοψηφία των χρήσεών του γίνονται από ανθρώπους που όχι απλά βρίσκονται σε τοπική και χρονική εγγύτητα, αλλά και γνωρίζονται ήδη μεταξύ τους. Ενώνοντας τις δύο αυτές παρατηρήσεις, την εγγύτητα δηλαδή της χρήσης και την αντίληψη του παγκόσμιου βεληνεκού, μπορούμε να δούμε πώς ακριβώς η ασύρματη και κινητή επικοινωνία δεν ακυρώνει το χώρο, αλλά δημιουργεί έναν καινούργιο χώρο που είναι ταυτόχρονα και τοπικός και παγκόσμιος⁴⁴ και πρόκειται ακριβώς για αυτό που έχουμε ονομάσει χώρο των ροών. Έτσι η ασύρματη επικοινωνία δεν ακυρώνει και δεν εξαφανίζει τον τόπο, αλλά επιβεβαιώνει εκ νέου την ύπαρξη και τη σημασία του⁴⁵, ενώ επαναπροσδιορίζει την έννοιά του ως οποιαδήποτε τοποθεσία από την οποία ένα άτομο επιλέγει ή έχει την ανάγκη να επικοινωνήσει με κάποιο άλλο, ακόμα κι αν αυτές είναι το σπίτι ή ο χώρος εργασίας. Με τον τρόπο αυτό οι τόποι εξατομικεύονται και γίνονται ξεχωριστοί, ενώ δικτυώνονται μέσα σε συγκεκριμένα δίκτυα που ορίζονται και οριοθετούνται από ατομικές πρακτικές. Σε αυτή τη διαδικασία του επαναπροσδιορισμού του τόπου τον βασικό ρόλο τον παίζει ουσιαστικά η πανταχού παρούσα συνδεσιμότητα (ubiquitous connectivity) σε αντίθεση με τη δυνατότητα κίνησης (mobility), όπως συχνά θεωρείται. Με άλλα λόγια οι τόποι

⁴⁴ Από τη σύμφυση των δύο εννοιών, «local» και «global», έχει προκύψει και χρησιμοποιείται συχνά στη βιβλιογραφία ο όρος «glocal». Ο τελευταίος προέρχεται από την ιαπωνική κουλτούρα του marketing της δεκαετίας του 1980 και δηλώνει το άτομο, την κοινωνική ομάδα ή τον οργανωμένο θεσμό που συλλογίζεται παγκόσμια και δρα τοπικά. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://en.wikipedia.org/wiki/Glocal> (πρόσβαση την 15η Μαρτίου 2009).

⁴⁵ Hemment, Drew, «The Mobile Effect» στο *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, τόμ. 11, τχ. 2, εκδ. SAGE, London 2005, σελ. 32-40.

από τους οποίους οι άνθρωποι επικοινωνούν έχουν μετασηματιστεί από την τοποθεσία της επικοινωνίας στο παραπέτασμα αυτής.

Αναφερόμαστε ως επί το πλείστον στα κινητά τηλέφωνα, καθώς εμπεριέχουν την έννοια του τόπου (μέσω της —θεωρητικά έστω— αδιάκοπης αλλαγής αυτού) στην ίδια τους τη λειτουργία: δύο άνθρωποι συνομιλούν μέσω των κινητών τους τηλεφώνων, ενώ παράλληλα μετακινούνται συνεχώς. Η κινητή τηλεφωνία όμως ενέχει την έννοια του τόπου και μέσα στην τεχνολογική της δομή, αφού λειτουργεί στη βάση των κυψελωτών δικτύων ραδιοσυχνοτήτων. Κυψελωτό δίκτυο ονομάζουμε ένα δίκτυο ραδιοσυχνοτήτων που αποτελείται από ραδιοκυψέλες (ή απλώς κυψέλες). Οι κυψέλες χρησιμοποιούνται για την κάλυψη διαφορετικών περιοχών έκαστη, με σκοπό την παροχή ραδιοσήματος ίδιων χαρακτηριστικών σε μεγαλύτερη χωρική κλίμακα από ό,τι θα κάλυπτε ένας μοναχά πομπός. Τα κυψελωτά δίκτυα είναι στη φύση τους ασύμμετρα, με την έννοια ότι κάθε κυψέλη αποτελείται αφ' ενός από έναν αναμεταδότη σταθερής θέσης που εξυπηρετεί ολόκληρη την κυψέλη και αφ' ετέρου από έναν αριθμό⁴⁶ συσκευών δυνητικά μεταβαλλόμενης θέσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση των συσκευών κινητής τηλεφωνίας. Το ραδιοσήμα από κάθε αναμεταδότη μπορεί να αναμεταδοθεί μέχρι μια δεδομένη απόσταση, την οποία αν σκεφτούμε ως ακτίνα, μπορούμε με βάση αυτή (και κέντρο τον αναμεταδότη) να χαράξουμε έναν κύκλο, που αποκαλούμε εύρος του αναμεταδότη. Τοποθετώντας τους αναμεταδότες στο χώρο, δημιουργούμε κύκλους⁴⁷ εύρους οι οποίοι τέμνουν ο ένας τον άλλον ορίζοντας χώρους που καλύπτονται την ίδια στιγμή από περισσότερους του ενός αναμεταδότες.⁴⁸ Αυτό από τη μια πλευρά δεν επιτρέπει την ύπαρξη κενών χώρων, οι οποίοι να μην καλύπτονται από κάποιον αναμεταδότη,

⁴⁶ Ο αριθμός των συσκευών μεταβαλλόμενης θέσης εξαρτάται από τις τεχνικές δυνατότητες του αναμεταδότη.

⁴⁷ Για λόγους υψηλότερης τεχνολογικής αποτελεσματικότητας θεωρούμε πως οι κύκλοι είναι πολύπλευρα σχήματα, τα οποία έχουν τον ίδιο αριθμό ίσων πλευρών και ίδιες σε πλήθος και χαρακτηριστικά γωνίες. Η παράταξη των πολύπλευρων αυτών σχημάτων στο χώρο θυμίζει τη μορφή κυψέλης μελισσών, εξ ου και η ονομασία του δικτύου, «κυψελωτό δίκτυο».

⁴⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Cell_network (πρόσβαση την 22α Μαρτίου 2009).

επιτρέποντας με τέτοιο τρόπο την αδιάλειπτη παροχή σήματος σε ένα δεδομένο εμβασμό, ενώ από την άλλη πλευρά χρησιμεύει σε κάποιες από τις εφαρμογές των κυψελωτών δικτύων.

Για την περαιτέρω κατανόηση της λειτουργίας των κυψελωτών δικτύων, καθώς και της σχέσης τους με την έννοια του τόπου, ας εξετάσουμε συγκριτικά δύο παραδείγματα: αυτό του δικτύου επικοινωνίας των ραδιοταξί και αυτό της κινητής τηλεφωνίας. Σύμφωνα με την αρχή λειτουργίας των κυψελωτών δικτύων, και τα δύο εξυπηρετούνται από αναμεταδότες που οριοθετούν χωρικά κυψέλες, ενώ οι κινητές μονάδες επικοινωνίας είναι στην πρώτη περίπτωση οι ασύρματοι που βρίσκονται μέσα τα οχήματα ταξί ενώ στη δεύτερη τα κινητά τηλέφωνα. Αυτό στο οποίο διαφέρουν είναι η λειτουργία. Κάθε αναμεταδότης ραδιοταξί μεταδίδει σε μία χρονική στιγμή το ίδιο μήνυμα, το οποίο συλλαμβάνεται εξίσου και όμοια από όλους τους δέκτες σε μια συγκεκριμένη κυψέλη. Καθώς οι δέκτες (τα ταξί) είναι μετακινούμενοι, η έξοδος από μία κυψέλη και η είσοδος σε μία άλλη οδηγεί στον τερματισμό του μηνύματος. Εν τοιαύτη περιπτώσει ένας οδηγός μπορεί να ζητήσει από το «κέντρο» να επαναλάβει το μήνυμα (εάν αναφερόταν αποκλειστικά στον ίδιο) ή να αφήσει κάποιο συνάδελφό του που βρίσκεται ήδη στην προηγούμενη κυψέλη να απαντήσει την κλήση και να προσέλθει στον τόπο που το μήνυμα όριζε. Ένα μήνυμα δηλαδή μεταδίδεται μοναχά σε μία κυψέλη, αφού αυτή οριοθετεί μια συγκεκριμένη περιοχή, η οποία εξυπηρετείται προφανώς αποτελεσματικότερα από τα ταξί που βρίσκονται στα όριά της. Εν αντιθέσει με τα ραδιοταξί, στην περίπτωση της κινητής τηλεφωνίας τα μηνύματα που αναμεταδίδονται δεν είναι φυσικά δημόσια και έτσι δεν πρέπει να ακούγονται από όλους όσους βρίσκονται σε μια συγκεκριμένη κυψέλη. Ως εκ τούτου είναι απαραίτητο κάθε δέκτης (κάθε κινητό τηλέφωνο) να διατηρεί μια μοναδική και ασφαλή (κρυπτογραφημένη) σύνδεση σε ένα αυτόνομο δίαυλο με τον αναμεταδότη. Ενώ δηλαδή διατηρείται η ίδια συχνότητα σε όλο το φάσμα της κυψέλης, δημιουργούνται κάθε φορά ανάλογα με τις απαιτήσεις διακριτά κανάλια επικοινωνίας μεταξύ αυτού και της συσκευής-δέκτη. Επιπρόσθετα, επειδή ένας χρήστης μπορεί να συνομιλεί μέσω του κινητού του τηλεφώνου με έναν άλλο χρήστη, ο οποίος μπορεί να βρίσκεται όχι στην ίδια αλλά σε κάποια απομακρυσμένη κυψέλη, διατηρείται και μία σύνδεση μεταξύ αντίστοιχα

απομακρυσμένων αναμεταδοτών. Η σημαντική διαφορά όμως με το προηγούμενο παράδειγμα έγκειται στο τι συμβαίνει όταν ο χρήστης μετακινηθεί από μία κυψέλη σε μία άλλη, κάτι για το οποίο υπάρχει μεγάλη πιθανότητα κυρίως στα πλαίσια μιας σύγχρονης μεγαλούπολης. Στην περίπτωση αυτή λοιπόν γίνεται χρήση του κοινού χώρου ανάμεσα στις δύο κυψέλες: όταν ο χρήστης που επικοινωνεί βρεθεί μέσα στο χώρο που ταυτόχρονα εξυπηρετείται από περισσότερους του ενός αναμεταδότες⁴⁹, εξασφαλίζεται αυτόματα ένα κανάλι, ώστε, αν συνεχίσει την πορεία του και εισέλθει τελικά εξ ολοκλήρου στη νέα κυψέλη, η διαχείριση της επικοινωνίας του μετατίθεται από τον προηγούμενο αναμεταδότη σε αυτόν που βρίσκεται εκείνη τη στιγμή, χωρίς να υπάρχει κάποια απώλεια της σύνδεσης και διακοπή της επικοινωνίας.

Η διάσταση όμως του εντοπισμού δεν σταματάει στην απλή χρήση του κινητού τηλεφώνου για ομιλία και για αποστολή σύντομων γραπτών μηνυμάτων. Διαπιστώνοντας την υψηλή αποδοχή που είχε η τεχνολογία των κινητών τηλεφώνων από σχεδόν όλες τις μερίδες του παγκόσμιου πληθυσμού, οι εταιρείες παροχής υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας δημιούργησαν πακέτα υπηρεσιών, οι οποίες είναι εξειδικευμένες για συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες (βάσει της ηλικίας, της κοινωνικής κατάστασης, του εισοδήματος και άλλων κριτηρίων διαφοροποίησης) και οι οποίες βασίζονται στην «τοπική διάσταση» της λειτουργίας των κινητών τηλεφώνων. Εμφανή παραδείγματα αυτών είναι μεταξύ άλλων οι υπηρεσίες ηλεκτρονικού ραντεβού μεταξύ ατόμων που βρίσκονται στην ίδια περιοχή (δηλαδή στην ίδια κυψέλη του δικτύου) και οι υπηρεσίες ενημέρωσης σχετικά με σημεία ανάγκης και ενδιαφέροντος (φαρμακεία, νοσοκομεία αλλά και μουσεία, πάρκα ή χώρους τέχνης) που βρίσκονται κοντά στην τοποθεσία λειτουργίας του κινητού τηλεφώνου (και πάλι, στην εκάστοτε κυψέλη του δικτύου).

Και ενώ στα υπό ανάπτυξη κράτη η κινητή τηλεφωνία στην απλή της μορφή της από απόσταση επικοινωνίας μέσω της ομιλίας (χωρίς επιπλέον

⁴⁹ Αυτό γίνεται αντιληπτό από τους αναμεταδότες με διάφορους τρόπους, όπως είναι η σε πραγματικό χρόνο μέτρηση της απόστασης της φορητής συσκευής από το κέντρο της κυψέλης με τη χρήση ενός μέρους των συχνοτήτων, η καταγραφή της μοναδικής ταυτότητας της συσκευής κινητής τηλεφωνίας από πλέον του ενός αναμεταδότες κ.α.

υπηρεσίες, χωρίς καν τις περισσότερες φορές τη χρήση των υπηρεσιών αποστολής σύντομων μηνυμάτων) γνώρισε πρωτοφανή ποσοστά διείσδυσης, κυρίως εξαιτίας της ανεπάρκειας επίγειων τηλεφωνικών δικτύων, και ενσωματώθηκε στην τοπική τους κουλτούρα⁵⁰, στις χώρες εντούτοις του δυτικού κόσμου, όπου οι πλειοψηφίες των ανθρώπων απολαμβάνουν υψηλά ποσοστά ευημερίας, οι χρήστες των υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας αγάλιασαν με ενθουσιασμό τις επιπλέον προσφερόμενες «εντοπισμένες» υπηρεσίες και έδειξαν πως είναι διατεθειμένοι να χρησιμοποιήσουν (και φυσικά να πληρώσουν για) περισσότερες και καλύτερες από τις ήδη προσφερόμενες υπηρεσίες. Διαπιστώνοντας αυτό το φαινόμενο, αφ' ενός οι εταιρείες κατασκευής συσκευών κινητής τηλεφωνίας και αφ' ετέρου οι εταιρείες παροχής υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας, αποφάσισαν από κοινού να εμποτίσουν την ασύρματη και φορητή επικοινωνία με δύο επιπλέον τεχνολογίες, που θα της έδιναν μια ακόμη «πιο τοπική» διάσταση: την τεχνολογία της πρόσβασης στο Διαδίκτυο και την τεχνολογία του εντοπισμού μέσω GPS.

Και οι δύο αυτές τεχνολογίες ενέχουν μία τοπική διάσταση, ενώ τις περισσότερες φορές λειτουργούν παράλληλα. Από τη μια πλευρά το GPS (Global Positioning System) αναπτύχθηκε ιστορικά και χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα ως μια στρατιωτική υπηρεσία των ΗΠΑ. Η λειτουργία του σε γενικές γραμμές υπαγορεύει την ύπαρξη ενός δέκτη, ο οποίος λαμβάνει ηλεκτρομαγνητικά μικροκύματα από έναν αριθμό δορυφόρων που βρίσκονται σε μέση τροχιά πάνω από τη γη· συνδυάζοντας τα δεδομένα από περισσότερους του ενός δορυφόρους και χρησιμοποιώντας αυτόνομη επεξεργαστική ισχύ, ο δέκτης είναι ικανός να υπολογίσει τη θέση του, την ταχύτητά του, την κατεύθυνση κίνησής του καθώς και την ακριβή ώρα (αφού αυτή βασίζεται στο γεωγραφικό μήκος και πλάτος)⁵¹. Οι πιο διαδεδομένες εφαρμογές της τεχνολογίας αυτής είναι στις φορητές συσκευές πλοήγησης για οχήματα ιδιωτικής χρήσης. Η εισαγωγή της στα κινητά τηλέφωνα όμως

⁵⁰ Castells, Manuel κ.ά., *Mobile Communication and Society: a Global Perspective*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts και London 2007, σελ. 7-38 και 256-257.

⁵¹ Strom, Steven R., «Charting a Course Toward Global Navigation», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/dy6h24> (πρόσβαση την 23η Μαρτίου 2009).

αντιμετώπισε τεχνικά προβλήματα, επειδή, αν θέλαμε ο δέκτης να είναι αποτελεσματικός, θα έπρεπε να έχει αυξημένο μέγεθος σε σχέση με το συνηθισμένο κινητό τηλέφωνο. Επίσης ένα κινητό τηλέφωνο θα καταναλώνει σημαντική ποσότητα ενέργειας για να συνδεθεί και να επικοινωνήσει με δορυφόρους, καθώς ένα μεγάλο μέρος της λειτουργίας του λαμβάνει χώρα πίσω από τοίχους, μέσα σε σπίτια κ.λπ., που τα ηλεκτρομαγνητικά σήματα των δορυφόρων δεν είναι δυνατόν να τα διαπεράσουν. Δημιουργήθηκε για αυτούς τους σκοπούς το υποβοηθούμενο GPS (assisted GPS ή A-GPS). Η λειτουργία του βασίζεται στην ταυτόχρονη σύνδεση δεδομένων μεταξύ του αναμεταδότη του κυψελωτού δικτύου κινητής τηλεφωνίας, που βρίσκει αυτόματα αντ' αυτού τους διαθέσιμους δορυφόρους και του αποστέλει τα απαραίτητα στοιχεία, ώστε η σύνδεση της συσκευής με αυτούς να γίνει πολύ ταχύτερα και με σημαντικά μικρότερη κατανάλωση ενέργειας⁵².

Αφ' ενός για αυτόν τον σκοπό λοιπόν, μα και αφ' ετέρου για άλλες λειτουργίες (όπως για παράδειγμα έλεγχο μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, περιήγηση στον παγκόσμιο ιστό, σύγχρονη συζήτηση μέσω κειμένου κ.ά.) εμφανίστηκε στα κινητά τηλέφωνα και η λειτουργία της πρόσβασης στο Διαδίκτυο.⁵³ Στη συγκεκριμένη περίπτωση συμβαίνει είτε ο αναμεταδότης της εκάστοτε κυψέλης να μεταδίδει ασύρματα τη δική του πρόσβαση στο Διαδίκτυο στη συσκευή κινητής τηλεφωνίας είτε η συσκευή να είναι εφοδιασμένη με δυνατότητες ασύρματης δικτύωσης Wi-Fi (σύμφωνα με

⁵² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του υποβοηθούμενου GPS, βλ. στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://en.wikipedia.org/wiki/Assisted_GPS (πρόσβαση την 24η Μαρτίου 2009).

⁵³ Μιλώντας για «πρόσβαση στο Διαδίκτυο» αναφερόμαστε στη μορφή αυτή του Διαδικτύου με την οποία αυτό είναι προσβάσιμο και από τους προσωπικούς υπολογιστές, σταθερούς και φορητούς. Σε αντίθετη περίπτωση το Διαδίκτυο ήταν και παλαιότερα προσβάσιμο από τις συσκευές κινητής τηλεφωνίας με τη μορφή WAP, η οποία όμως περιείχε μοναχά τη δυνατότητα της φυλλομέτρησης και μάλιστα μοναχά βασικών πληροφοριών (κυρίως κειμένου) και όχι για παράδειγμα εικόνων υψηλής ανάλυσης ή κινούμενων γραφικών και άλλες υπηρεσίες που αυτό συνεπιφέρει. Την πλήρη πρόσβαση στο Διαδίκτυο μέσω των κινητών τηλεφώνων έκανε δυνατή η δημιουργία δικτύων κινητής τηλεφωνίας υψηλών ταχυτήτων.

τα πρότυπα IEEE 802.11) και να συνδέεται στο Διαδίκτυο μέσω κάποιου κωντινού ασύρματου δρομολογητή (wireless router). Η δεύτερη περίπτωση είναι συνήθως προτιμητέα, καθώς το κόστος των υπηρεσιών δεδομένων είναι αρκετά αυξημένο, ενώ αντιθέτως το κόστος των επίγειων συνδέσεων στο Διαδίκτυο (παράλληλα με το κόστος των τηλεφωνικών κλήσεων που πραγματοποιούνται μέσω των κινητών τηλεφώνων) έχει μειωθεί σημαντικά⁵⁴. Παρόλα αυτά, στην περίπτωση αυτή είναι δύσκολο να μιλούμε για «κινητή επικοινωνία», καθώς ο χρήστης είναι απαραίτητο να βρίσκεται σε συγκεκριμένη ακτίνα από το δρομολογητή, η οποία είναι σημαντικά μειωμένη, λόγω του εύρους του συγκεκριμένου προτύπου μεταφοράς δεδομένων. Τέτοιου είδους πρόσβαση συναντώνται συνήθως σε χώρους κοινωνικής εστίασης, σε υπηρεσίες, σε χώρους αναμονής κ.α. Η κίνηση έτσι του ατόμου είναι σημαντικά περιορισμένη έως ανύπαρκτη. Η πρώτη περίπτωση, αυτή της πρόσβασης στο Διαδίκτυο μέσω του κυψελωτού δικτύου κινητής τηλεφωνίας είναι πολύ πιο κοντά σε αυτό που αποκαλούμε «ασύρματη και κινητή επικοινωνία», καθώς ο χρήστης έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο στις ίδιες περιοχές όπου μπορεί να πραγματοποιήσει και τηλεφωνικές κλήσεις.

Και στις δύο περιπτώσεις πάντως το ότι μια κινητή τηλεφωνική συσκευή έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο της προσδίδει μια τοπική διάσταση ή —με περισσότερη ακρίβεια— μια μη-τοπική διάσταση. Αυτό συμβαίνει επειδή το Διαδίκτυο είναι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ένα από τα πλησιέστερα και πλέον σημαντικά παραδείγματα της έννοιας του μη-τόπου. Σύμφωνα με τη θεωρία του Marc Augé, πρόκειται για έναν τόπο χωρίς ιστορία και χωρίς ταυτότητα. Στην πραγματικότητα λειτουργεί σαν χωνευτήριο, όπου οι ταυτότητες μετασχηματίζονται και αναμειγνύονται για να δημιουργηθεί μία και μοναδική, διαρκώς όμως μεταβαλλόμενη. Ακόμη ορίζεται κάθε φορά από τα κείμενα τα οποία μας προσφέρει (για άλλους το Διαδίκτυο είναι ο Παγκόσμιος Ιστός, για άλλους οι ζωντανές συνομιλίες με ανθρώπους από κάθε πλευρά του πλανήτη, για άλλους το διαθέσιμο προς κατέβασμα πειρατικό περιεχόμενο κ.ο.κ.), είναι δομημένο ιεραρχικά και με αυστηρό τρόπο (σύμφωνα με το πρωτόκολλο IP) και είναι διαχωρισμένο από τους

⁵⁴ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. www.iht.com/articles/2009/03/25/technology/eutelco.php (πρόσβαση την 26η Μαρτίου 2009).

υπόλοιπους τόπους με διακριτά όρια και σημεία εισόδου και εξόδου (για την πρόσβασή μας στο Διαδίκτυο πρέπει αρχικά να εγγραφούμε, έπειτα να συνδεόμαστε κάθε φορά που επιθυμούμε την πρόσβαση και να κλείνουμε τις σχετικές εφαρμογές λογισμικού κάθε φορά που επιθυμούμε τον τερματισμό της).⁵⁵

Έτσι λοιπόν το Διαδίκτυο (ή ο Κυβερνοχώρος, όπως αποκαλείται συχνά στη σχετική βιβλιογραφία και στη λογοτεχνία) δεν είναι ένα παράλληλο σύμπαν, στο οποίο μπορούμε να καταφύγουμε δραπετεύοντας από τη σύγχρονη κοινωνία ή από τον φυσικό κόσμο. Πρόκειται για έναν μη-τόπο με ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά, ο οποίος απαρτίζεται από πραγματικά ανθρώπινα όντα με τις ιδιαίτερες ταυτότητές τους, όπως συμβαίνει άλλωστε με κάθε άλλο μεσολαβητικό μη-τόπο της υπερνεωτερικότητας, όπως είναι οι αυτοκινητόδρομοι, οι χώροι αναμονής κ.ά.⁵⁶ Πρόκειται για ένα εμπορικό κέντρο στους αιθέρες, το οποίο ταιριάζει άρρηκτα και συνδέεται απόλυτα με το σύγχρονό μας δίκτυο μεταφορών, επικοινωνιών και οικονομικών ανταλλαγών⁵⁷.

Βλέπουμε λοιπόν πως τα κινητά τηλέφωνα είναι προς το παρόν τα κατεξοχήν μέσα επικοινωνίας δι' εντοπισμού, αφού από τη μια πλευρά είναι εξαιρετικά διαδεδομένα σε όλες τις πλευρές του πλανήτη, αν και όχι με όλες τις διαθέσιμες λειτουργίες τους, και από την άλλη πλευρά η έννοια του τόπου (και συνεπώς και του εντοπισμού) εμπεριέχεται και στη δομή και στη λειτουργία τους. Χρησιμοποιώντας μια συσκευή κινητής τηλεφωνίας, έστω και για μια απλή τηλεφωνική κλήση, ο χρήστης βρίσκεται ταυτοχρόνως με διαφορετική μορφή σε δύο τοποθεσίες. Κατά πρώτον στα πλαίσια της ένσωμης πραγματικότητας βρίσκεται στο χώρο όπου βρίσκεται το σώμα του, σε δεδομένες συντεταγμένες γεωγραφικού μήκους και πλάτους· αν μάλιστα ο

⁵⁵ Lammes, Sybille, «The Internet as Non-place», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/czfcv9> (πρόσβαση την 2α Απριλίου 2009), σελ. 2-3.

⁵⁶ Mortensen, Torill, «The Geography of a Non-place» στο *dichtung-digital*, τχ. 4, 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/6psghj> (πρόσβαση την 2α Απριλίου 2009).

⁵⁷ Η διάσημη αυτή παρομοίωση ανήκει στους Bolter και Grusin. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Bolter, Jay David & Grusin, Richard, *Remediation: Understanding New Media*, εκδ. The MIT Press, Cambridge Massachusetts 1999, σελ. 176-179.

χώρος αυτός διατηρεί μια συγκεκριμένη ταυτότητα και έχει μια συγκεκριμένη ιστορία, μπορούμε σύμφωνα με τη θεωρία να πούμε πως (ο χρήστης) βρίσκεται σε έναν τόπο, παρόλο που είναι πιθανόν για τον ίδιο να μην παίζει κάποιο ξεχωριστό ρόλο στην πορεία της καθημερινότητάς του. Κατά δεύτερον η τηλεφωνική συνομιλία, την οποία διεξάγει για ένα δεδομένο χρονικό διάστημα, τον τοποθετεί αυτόματα στα πλαίσια του χώρου των ροών, όπου δεν παρίσταται φυσικά με το σώμα του αλλά με τις σκέψεις του ή/και με τα συναισθήματά του. Καταλαμβάνει με αυτόν τον τρόπο ένα κομμάτι του χώρου των ροών, το οποίο δεν ορίζεται αυτή τη φορά με βάση το γεωγραφικό μήκος και πλάτος αλλά από αριθμητικά ψηφία, ηλεκτρομαγνητικά ρεύματα και ραδιοκύματα. Το κομμάτι αυτό του χώρου των ροών, που στο συγκεκριμένο παράδειγμα πρόκειται για μια τηλεφωνική συνομιλία, είναι ο δεύτερος χαρακτηριστικός τύπος στον οποίο βρίσκεται ο χρήστης του παραδείγματος. Μια ασύγχρονη συζήτηση μέσω e-mail, η πλοήγηση σε ένα ιστολόγιο, η αποκόμιση πληροφοριών για το πρόγραμμα των πλησιέστερων κινηματογράφων (όλα αυτά μέσω της κινητής τηλεφωνικής συσκευής) είναι επίσης συγκεκριμένοι τόποι μέσα στο χώρο των ροών: ορίζονται με τον ίδιο τρόπο που ορίζεται και μια τηλεφωνική συνομιλία, είναι συνεπώς όμοιοι στη φύση τους, μα διαφέρουν στη μορφή, στα κείμενα δηλαδή μέσω των οποίων μας καθίστανται φανεροί.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ασύρματη επικοινωνία μετασχηματίζει την κοινωνία. Ελευθερώνει τους ανθρώπους από τα τοπικά όρια των μεταξύ τους σχέσεων μετατοπίζοντας το πλαίσιο αναφοράς στην ίδια την επικοινωνία. Δεν ακυρώνει το χώρο, αλλά δημιουργεί έναν καινούργιο, ταυτόχρονα τοπικό και παγκόσμιο, το χώρο των ροών, και επαναπροσδιορίζει την έννοια του τόπου: Τόπος είναι οποιαδήποτε τοποθεσία επιλέγει κάποιος για να επικοινωνήσει. Το πιο διαδεδομένο μέσο ασύρματης κινητής επικοινωνίας, το κινητό τηλέφωνο, συμβάλλει τα μέγιστα σ' αυτές τις εξελίξεις παρέχοντας όχι μόνο τις κλασικές υπηρεσίες (τηλεφωνική επικοινωνία και γραπτά μηνύματα) αλλά και μια σειρά νέες, όπως το GPS και η σύνδεση με το Διαδίκτυο. Τόσο οι μεν όσο και οι δε είναι συγκεκριμένοι τόποι στο χώρο των ροών· διαφέρουν ως προς τη μορφή αλλά είναι όμοιοι ως προς τη φύση τους.

Δ. ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΕΚ ΝΕΟΥ

ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΔΙ' ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ

Θα ξαναδούμε στο σημείο αυτό τον ορισμό των Μέσων Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού με βάση το θεωρητικό πλαίσιο που έχουμε ως εδώ αναπτύξει.

Γνωρίζουμε πως η επικοινωνία είναι η ανταλλαγή πληροφοριών με τη μορφή μηνυμάτων. Οι ειδικότεροι ορισμοί ποικίλουν ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται και ανάλογα με τη σημασία που ο καθένας από αυτούς αποδίδει στις διάφορες πλευρές της επικοινωνιακής διαδικασίας: περιλαμβάνουν όμως όλοι, παρά τις μεταξύ τους διαφορές, πέντε βασικούς παράγοντες: α) έναν πρωτουργό (initiator) που κατέχει την πρωτοβουλία, β) έναν αποδέκτη (recipient), γ) έναν τρόπο μεταβίβασης (mode) ή φορέα (vehicle), δ) ένα μήνυμα και ε) ένα αποτέλεσμα. Έτσι στη γενικότερη μορφή της η επικοινωνία είναι η διαδικασία με την οποία ένας πρωτουργός εκπέμπει ή στέλνει ένα μήνυμα διαμέσου κάποιου φορέα προς κάποιον αποδέκτη και προκαλεί ένα αποτέλεσμα⁵⁸. Στη συγκεκριμένη διαδικασία το

⁵⁸ Hartley, Eugene L., λ. «Επικοινωνία» στο *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. 1, εκδ. Νίκας-Τεγόπουλος, Αθήνα 1972, σελ. 267-269.

Σχετικά με αυτό είναι απαραίτητο να γίνουν δύο παρατηρήσεις. Πρώτον απουσιάζει από τον ορισμό ο όρος «πομπός». Ο όρος αυτός προκαλεί συχνά σύγχυση, μιας που στην καθομιλουμένη γλώσσα είναι πιθανόν να αναφέρεται άλλοτε στον πρωτουργό της επικοινωνιακής διαδικασίας, άλλοτε στο τεχνικό μέσον που μεταφέρει το μήνυμα και όχι σπάνια και στο ίδιο το μήνυμα. Ο συγγραφέας του συγκεκριμένου λήμματος ξεφεύγει από τη δυσκολία αυτή αποφεύγοντας να περιέλθει σε τεχνικές λεπτομέρειες όσον αφορά τα στοιχεία αυτά αλλά και κάνοντας χρήση του όρου «πρωτουργός», αναφερόμενος στο (απαραίτητα) ανθρώπινο ον (ατομικό ή συλλογικό), στο οποίο ανήκει η πρωτοβουλία της έναρξης της επικοινωνίας.

Δεύτερον αποφεύγεται ο συχνά αναφερόμενος υπερκείμενος όρος «μέσο(ν)», αφού αναλύεται στους υποκείμενους του όρους «τρόπος μεταβίβασης» και «φορέας». Ο πρώτος αναφέρεται στον τρόπο που υιοθετείται κάθε φορά για τη μετάδοση του μηνύματος ενώ ο δεύτερος στο διακριτό τεχνικό μέσον που μεταφέρει την πληροφορία. Για παράδειγμα, στη μετάδοση ενός προφορικού μηνύματος ο τρόπος μεταβίβασης είναι η φωνή και ο φορέας είναι τα ηχητικά κύματα, ενώ στη μετάδοση ενός μηνύματος με σήματα καπνού ο τρόπος μεταβίβασης είναι τα σήματα του καπνού και φορέας είναι ο ίδιος ο καπνός. Στην παρούσα εργασία πάντως γίνεται χρήση του όρου «μέσο», καθώς τις περισσότερες φορές γίνεται αναφορά στον τρόπο μεταβίβασης και στο φορέα ταυτόχρονα.

τρίτο μέρος είναι αυτό που αποκαλούμε μέσο επικοινωνίας, αναφερόμενοι άλλοτε στον τρόπο μετάδοσης του μηνύματος και άλλοτε αποκλειστικά στο τεχνικό εργαλείο, το οποίο αποθηκεύει ή/και μεταδίδει την πληροφορία⁵⁹. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της τηλεόρασης, αν επιθυμούμε να είμαστε τυπικοί, ο τρόπος μεταβίβασης είναι τα ραδιοκύματα ενώ ο φορέας, ο οποίος τα αποκωδικοποιεί και μας μεταδίδει έτσι την πληροφορία, είναι η τηλεοπτική συσκευή· αναφερόμαστε όμως στο μέσο αυτό επικοινωνίας ως «τηλεόραση», περικλείοντας με αυτόν τον τρόπο στον όρο και τον τρόπο μεταβίβασης και το φορέα. Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως το μέσο επικοινωνίας είναι μια εφαρμοσμένη τεχνολογία για τη μετάδοση συγκεκριμένου συμβολικού περιεχομένου ή για τη συνένωση των συμμετεχόντων σε κάποια συναλλαγή. Αυτή όμως είναι μοναχά η μία όψη του νομίσματος. Η χρήση του μέσου επικοινωνίας συνεπάγεται επίσης μια σειρά κοινωνικών σχέσεων οι οποίες αλληλεπιδρούν με τις ιδιότητες της εκάστοτε τεχνολογίας⁶⁰.

Τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού εντάσσονται στην κατηγορία των «Νέων Μέσων». Παρά την προφανώς ασαφή και αόριστη ονομασία τους⁶¹, εξαιτίας της οποίας θα εμφανιστεί θεωρητικό εμπόδιο στο μέλλον, τα Νέα Μέσα έχουν μεταξύ τους ένα πολύ συγκεκριμένο συνεκτικό στοιχείο: την ψηφιοποίηση. Η ψηφιοποίηση είναι η πιο σημαντική πλευρά της τεχνολογίας της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών⁶² και αναφέρεται στη διαδικασία διαμέσου της οποίας κείμενα κάθε μορφής μπορούν να περιοριστούν

⁵⁹ [http://en.wikipedia.org/wiki/Medium_\(communication\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Medium_(communication)) (πρόσβαση την 5η Απριλίου 2009).

⁶⁰ ΜακΚουέιλ, Ντένις, *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα*, μτφρ. Κάτια Μεταξιά, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ. 146.

⁶¹ Στα πλαίσια της επιστημονικής κοινότητας τα Νέα Μέσα αποκαλούνται «εκτυφλωτικό φως» (dazzling light). Η ονομασία αυτή συμπυκνώνει ιδανικά τα χαρακτηριστικά αφ' ενός της φαινομενικά απέραντης διάστασης της προοπτικής που τα μέσα αυτά προσφέρουν στην επικοινωνία και αφ' ετέρου του θολού τοπίου που δημιουργείται από την απότομη και μεγάλης κλίμακας εξάπλωσή τους. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Graham, Stephen, «Beyond the 'dazzling light': from dreams of transcendence to the 'remediation' of urban life» στο *new media & society*, τόμ. 6, τχ. 1, εκδ. SAGE, London 2004, σελ. 16-25.

⁶² Γίνεται αναφορά στην Information and Communications Technology, η οποία συναντάται με τη συντομογραφία ICT.

κωδικοποιούμενα δυαδικά και να μοιραστούν με αυτήν τη μορφή μέσω της διαδικασίας της παραγωγής, της διανομής και της αποθήκευσης. Εξαιτίας της ψηφιοποίησης τα μηνύματα από διαφορετικά μέσα επικοινωνίας αποκτούν την ίδια μορφή (τη δυαδική) και δυνητικά έστω μεταδίδονται από τους ίδιους διαύλους. Έτσι μας είναι δυνατόν να μιλούμε για σύγκλιση των μέσων επικοινωνίας, όχι μόνο μεταξύ τους, αλλά στους τομείς της οργάνωσης, της διανομής, της λήψης και της ρύθμισής τους. Για παράδειγμα, η τηλεόραση και το τηλέφωνο είναι τυπικά δύο διακριτά μέσα. Χάρη όμως στην ψηφιοποίηση και στην ταυτόχρονη αναβάθμιση των υποδομών του τηλεπικοινωνιακού δικτύου, οι παροχείς υπηρεσιών του Διαδικτύου⁶³ προσφέρουν μέσα από τον ίδιο δίαυλο και τηλεφωνικές υπηρεσίες (VoIP) και τηλεοπτικές υπηρεσίες (IPTV). Στο συγκεκριμένο παράδειγμα ο ίδιος φορέας, δηλαδή ο παροχέας, οργανώνει, διανέμει και ρυθμίζει το περιεχόμενο της επικοινωνίας διαμέσου και των δύο μέσων.

Τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού είναι λοιπόν Νέα Μέσα τα οποία εμφανίζουν ταυτόχρονα τα παρακάτω χαρακτηριστικά.

α) Ψηφιακή μορφή: Τα ΜΕδΕ είναι μέσα επικοινωνίας που λειτουργούν εξ ολοκλήρου σε ψηφιακή υποδομή. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: αφ' ενός τις περισσότερες φορές τα ΜΕδΕ αποτελούνται από περισσότερα του ενός διακριτά μέσα επικοινωνίας, τα οποία απαιτείται να λειτουργούν ταυτόχρονα και απρόσκοπτα και συνεπώς ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό είναι να βασίζονται στην ίδια πλατφόρμα έτσι, ώστε η μεταξύ τους επικοινωνία και εν τέλει η λειτουργικότητα του συνόλου να είναι ταχεία, αποδοτική αλλά και να ελέγχεται με τη μεγαλύτερη δυνατή ευκολία σε όλες τις φάσεις, από τη δημιουργία του μέσου έως την αντικατάστασή του. Επιπρόσθετα όμως, αλλά και λόγω του παραπάνω, ένα ΜΕδΕ καλείται να συνδυάσει, να επεξεργαστεί, να αποθηκεύσει, να κωδικοποιήσει και να αποκωδικοποιήσει, να παραγάγει και να αναμεταδώσει πολύ μεγάλο αριθμό πληροφοριών στη μονάδα του χρόνου και ο μοναδικός τρόπος να επιτευχθούν οι παραπάνω λειτουργίες είναι κάνοντας χρήση της επεξεργαστικής ισχύος των ηλεκτρονικών

⁶³ Γίνεται αναφορά στους Internet Service Providers, οι οποίοι συναντώνται με τη συντομογραφία ISP.

υπολογιστών. Για να συμβεί όμως αυτό το τελευταίο, θα πρέπει φυσικά το μέσο να λειτουργεί ψηφιακά.

β) Γεννήματα της υπερνεωτερικότητας: Η υπερνεωτερικότητα, όπως έχουμε ήδη μελετήσει, είναι μια θεωρητική κατασκευή για την ερμηνεία της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης των τελευταίων ετών, η οποία αναφέρεται στη σύνθεση μιας νέας πραγματικότητας χρησιμοποιώντας για υλικά τις άφθονες πληροφορίες που λαμβάνονται από τη διαδικασία της επικοινωνίας. Οι πληροφορίες αυτές συλλέγονται από τους διαύλους μεταξύ των Νέων Μέσων και, παρόλο που απορροφώνται ασταχυολόγητες, ταξινομούνται και γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης ανάλογα με τη χρησιμότητά τους μια δεδομένη χρονική στιγμή και για συγκεκριμένη κοινωνική συγκυρία. Τα ΜΕδΕ είναι τα κατεξοχήν μέσα επικοινωνίας που ταιριάζουν στην υπερνεωτερικότητα: συνθέτουν τα μηνύματα που χρησιμοποιούνται για την επικοινωνία, χρησιμοποιώντας πληροφορίες από διαφορετικούς διαύλους και συνδυάζοντας τα πολλαπλά μέσα από τα οποία αποτελούνται.

γ) Διττή φύση: Αποτέλεσμα μα την ίδια στιγμή και αιτία του παραπάνω είναι το γεγονός ότι τα ΜΕδΕ βρίσκονται πάντα πάνω στη διαχωριστική γραμμή της συγκρουσιακής σχέσης μεταξύ τόπου και μη-τόπου καθώς και χώρου των ροών και χώρου των τόπων, διατηρώντας μόνιμα στοιχεία και από τα δύο «στρατόπεδα», αλλά αλλάζοντας τις αναλογίες αυτών ανάλογα με τη μορφή και τη λειτουργία που το κάθε μέσο απαιτείται να έχει ή να πάρει. Είναι δηλαδή ταυτόχρονα τοπικά και μη-τοπικά και συμμετέχουν στο χώρο των ροών και στο χώρο των τόπων.

Θα χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα του κινητού τηλεφώνου, του πιο χαρακτηριστικού ΜΕδΕ, όπως αναφέραμε, για να κάνουμε τα παραπάνω στοιχεία πιο κατανοητά. Κατά πρώτον, όσον αφορά την ψηφιακή τους φύση, η λειτουργία του κινητού τηλεφώνου μέσα στα κυψελωτά δίκτυα μπορεί να βασίζεται στα ηλεκτρομαγνητικά κύματα και τα στοιχεία των τελευταίων να μπορούν να λάβουν πεπερασμένο αριθμό τιμών, το σήμα όμως που

μεταδίδεται είναι ψηφιακό⁶⁴. Γι' αυτό το λόγο επιτρέπεται καλύτερος έλεγχος και ασφάλεια των υπηρεσιών, όπως πολύ περισσότερες και κρυπτογραφημένες πια παράλληλες κλήσεις σε μια συγκεκριμένη κυψέλη του δικτύου. Ακόμη κάθε κομμάτι της πυραμίδας της τεχνολογίας αυτής είναι ψηφιακό, από τις ίδιες τις συσκευές των χρηστών έως τους κεντρικούς υπολογιστές της εκάστοτε εταιρείας παροχής υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας. Κατά δεύτερον, όσον αφορά την απόρροιά τους από την υπερνεωτερικότητα, τα κινητά τηλέφωνα δεν μας προσφέρουν μοναχά ενός είδους πληροφορία τη φορά: ακόμη και στην περίπτωση μιας απλής τηλεφωνικής κλήσης, ενώ συνομιλούμε με κάποιον, μπορούμε την ίδια στιγμή να έχουμε στην οθόνη της συσκευής μας στοιχεία που έχουμε αποθηκεύσει για αυτόν (όπως τη διεύθυνση κατοικίας του, τη φωτογραφία του και την ημερομηνία των γενεθλίων του) ή ακόμα και στοιχεία που επιλέγει ο ίδιος να μας γνωστοποιήσει την ίδια στιγμή (όπως πού βρίσκεται πάνω στο χάρτη, ποιο μουσικό κομμάτι ακούει αυτήν τη στιγμή ή σε τι διάθεση βρίσκεται). Έχουμε τη δυνατότητα δηλαδή να σχηματίσουμε για το συνομιλητή μας μια εικόνα πέρα από αυτή που μας δίνει η φωνή του και κάτι τέτοιο συμβαίνει χωρίς απαραίτητα να έχουμε κάποια ακριβή συσκευή «τελευταίας τεχνολογίας». Κατά τρίτον, όσον αφορά τη διττή τους φύση, μπορούμε εύκολα να την κατανοήσουμε αν χρησιμοποιήσουμε το ίδιο παράδειγμα, αυτό της τηλεφωνικής κλήσης. Κατά τη διάρκεια μιας συνομιλίας μας το σώμα μας βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο χώρο ή τόπο, άρα στο χώρο των τόπων, ενώ ταυτόχρονα βρισκόμαστε και σε ένα χώρο που ορίζεται δυναμικά αφ' ενός από την κατάσταση τη δική μας και του συνομιλητή μας και αφ' ετέρου από τον άχρονο χρόνο, αφού οι πράξεις που λαμβάνουν χώρα εκεί χαρακτηρίζονται από ασυνέχεια και αφού ο χρόνος όπως τον βιώνει ένας φυσικός οργανισμός δεν υφίσταται. Αντί της τηλεφωνικής κλήσης όμως ή και

⁶⁴ Τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας πρώτης γενιάς (1G) λειτουργούσαν με αναλογικό σήμα από την αρχή της δημιουργίας τους στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η υποδομή αναβαθμίστηκε σε ψηφιακά σήματα και λειτούργησε για πρώτη φορά το 1991 στη Φινλανδία με τα δίκτυα δεύτερης γενιάς (2G). Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <http://en.wikipedia.org/wiki/1G> (πρόσβαση την 7η Απριλίου 2009) και <http://en.wikipedia.org/wiki/2G> (πρόσβαση την 7η Απριλίου 2009).

ταυτόχρονα με αυτήν, μπορούμε μέσω του κινητού μας τηλεφώνου να προβούμε σε ενέργειες που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια του Διαδικτύου. Έτσι, ενώ το σώμα μας βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο τόπο, μέσω της τηλεφωνικής μας συσκευής βρισκόμαστε ταυτόχρονα και στο Διαδίκτυο, στον κατεξοχήν μη-τόπο. Και στις δύο περιπτώσεις, το «σε τι ποσοστό» βρισκόμαστε σε έναν τόπο ή σε ένα μη-τόπο και στο χώρο των τόπων ή στο χώρο των ροών, εξαρτάται από το είδος των λειτουργιών που επιτελούμε με τη συσκευή μας για το δεδομένο χρονικό διάστημα και από το κατά πόσο επηρεάζουν ή αναμένουμε ή ενδέχεται να επηρεάσουν την πορεία της ζωής μας.

Ακόμη όμως και έτσι, τα ΜΕδΕ είναι πολύ δύσκολο να συγκριθούν με τα υπόλοιπα Νέα Μέσα, ώστε να μελετηθούν συγκριτικά οι επιδράσεις τους στην κοινωνική πραγματικότητα και στην επικοινωνιακή διαδικασία, καθώς, πέρα από τη γενική κατηγορία «Νέα Μέσα», είναι πολύ δύσκολο να καταταγούν σε συγκεκριμένες υποκατηγορίες. Ακόμη και στην πιο «ανοιχτή» και ενδοτική τυπολογία των Νέων Μέσων υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες, ανάλογα με τη χρήση της κάθε συσκευής. Πιο συγκεκριμένα τα Νέα Μέσα κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις επιπλέον υποκατηγορίες. Αυτές έχουν ως εξής: α) μέσα διαπροσωπικής επικοινωνίας, τα οποία αναμεταδίδουν περιεχόμενο που προορίζεται για προσωπική χρήση και κατά τη χρήση των οποίων δίνεται σημασία στη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα άτομα που μοιράζονται τον επικοινωνιακό δίαυλο, β) μέσα για αμφίδρομα παιχνίδια, τα οποία στοχεύουν στην κοινωνική επαφή διαμέσου της διασκέδασης και της ψυχαγωγίας, γ) μέσα για αναζήτηση πληροφοριών, που στοχεύουν στην κατά το δυνατόν ταχύτερη και αμεσότερη ενημέρωση, είτε αυτή είναι μαζικής μορφής είτε προσαρμοσμένη στις ατομικές ανάγκες και επιθυμίες του εκάστοτε χρήστη και δ) συλλογικά συμμετοχικά μέσα, μέσω των οποίων διευκολύνεται και ενισχύεται η ανταλλαγή ιδεών και εμπειριών, με τελικό σκοπό την ανάπτυξη ενεργών κοινωνικών σχέσεων με συγκεκριμένες στοχοθεσίες⁶⁵. Αν χρησιμοποιήσουμε και πάλι το κινητό τηλέφωνο ως παράδειγμα, βλέπουμε χωρίς μεγάλη προσπάθεια πως, ανάλογα με τη χρήση

⁶⁵ ΜακΚουέλ, Ντένις, *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα*, μτφρ. Κάτια Μεταξά εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ. 156-157.

που του γίνεται, μπορεί να καταταγεί σε όλες τις παραπάνω κατηγορίες και πολλές φορές σε περισσότερες από μία ταυτόχρονα: μέσω αυτού ως μέσου διαπροσωπικής επικοινωνίας εκτελούνται τηλεφωνικές κλήσεις, μέσω αυτού ως μέσου για αμφίδρομα παιχνίδια ψυχαγωγούνται χρήστες που απλώς βρίσκονται σε εγγύτητα χωρίς να γνωρίζονται και χωρίς μερικές φορές να χρειάζεται να συναντώνται, μέσω αυτού ως μέσου για αναζήτηση πληροφοριών μπορεί κάποιος να παρακολουθήσει ειδησεογραφικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς ή να λαμβάνει αποκλειστικά με διάφορες μορφές τις ειδήσεις που τον ενδιαφέρουν και να αναζητά επ' αυτών περισσότερα στοιχεία, ενώ μέσω αυτού ως συμμετοχικού μέσου άνθρωποι μπορούν να συμμετέχουν ενεργά και σε πραγματικό χρόνο σε κοινότητες με συγκεκριμένους σκοπούς.

Χωρίς να θεωρείται πως τα ΜΕδΕ είναι ταυτόσημα με το κινητό τηλέφωνο, το γεγονός αυτό της τυπολογικής αβεβαιότητας όσον αφορά τα ΜΕδΕ θεωρούμε πως οφείλεται κατά κύριο λόγο στη ραγδαία πρόοδο της τεχνολογίας και στην απαίτηση για συνεχή βελτίωση των συσκευών κινητής τηλεφωνίας με τα τελευταία χαρακτηριστικά αυτής. Όσο όμως και αν αιτιολογείται η αδυναμία αυτή συγκεκριμένης και ορισμένης κατάταξης των υπό εξέταση μέσων επικοινωνίας, δεν παύει να είναι η γενεσιουργός αιτία για μια αντίστοιχη αδυναμία μιας άλλης πλευράς των μέσων αυτών. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η χρήση του κάθε μέσου επικοινωνίας συνεπάγεται μια σειρά κοινωνικών σχέσεων οι οποίες αλληλεπιδρούν με τις ιδιότητες της εκάστοτε τεχνολογίας. Από τη στιγμή όμως που δεν μπορούμε με σαφήνεια να ορίσουμε τη θέση τους ανάμεσα στα υπόλοιπα Νέα Μέσα, μιας που αυτή είναι συνεχώς μεταβαλλόμενη, με ποιο τρόπο θα μπορούσαμε να αντιμετωπίσουμε τους ανθρώπους, οι οποίοι διαπροσωπικά, ομαδικά ή οργανωμένοι σε θεσμούς χρησιμοποιούν τα ΜΕδΕ ως στοιχεία της μεταξύ τους επικοινωνίας και οι οποίοι μεταβάλλουν αντίστοιχα τις μεταξύ τους σχέσεις; Βάσει ποιας κοινωνικής θεωρίας θα μπορούσαμε να μελετήσουμε κοινωνικές σχέσεις οι οποίες αφ' ενός αρθρώνονται από διαφορετικά και πολλές φορές διαμετρικά αντίθετα επικοινωνιακά στοιχεία και αφ' ετέρου μετασχηματίζουν τη φύση τους με άμεσο και σχεδόν αυτόματο τρόπο και ανάλογα με το είδος της επικοινωνιακής διαδικασίας στην οποία μετέχουν κάθε φορά;

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού εντάσσονται στα Νέα Μέσα. Αυτά, παρά την ασάφεια του τίτλου τους, χαρακτηρίζονται από τρία κοινά στοιχεία: α) το ότι είναι ψηφιοποιημένα, β) το ότι είναι γεννήματα της υπερενωτερικότητας και γ) το ότι έχουν διττή φύση, βρίσκονται δηλαδή στη διαχωριστική γραμμή μεταξύ τόπου και μη-τόπου, και αυτό οφείλεται στις διαφορετικές λειτουργίες που μπορούν να επιτελούν ταυτόχρονα. Ο χρήστης βρίσκεται ταυτόχρονα στο χώρο των τόπων και στο χώρο των ροών, αλλά σε διαφορετικό κάθε φορά βαθμό, ανάλογα με το είδος της υπηρεσίας που χρησιμοποιεί. Όμως, είναι δύσκολο να ενταχθούν τα ΜΕδΕ σε μια συγκεκριμένη υποκατηγορία των Νέων Μέσων· ο λόγος είναι η ποικιλία των υπηρεσιών που προσφέρουν, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το κινητό τηλέφωνο.

Ε. Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΔΙ΄ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ ΒΑΣΕΙ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΔΡΩΝΤΩΝ

Όταν δεν μπορούμε παρά να δώσουμε μια άτοπη απάντηση σε ένα συγκεκριμένο ερώτημα, το πιθανότερο είναι να θέτουμε λανθασμένα το ερώτημα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτό που μας εμποδίζει να συνεχίσουμε τη συλλογιστική είναι ο όρος «κοινωνικές σχέσεις» και κατ' επέκταση ο όρος «κοινωνία». Ακόμα καλύτερα, το εμπόδιο το θέτουν όσα ήδη κατέχουμε από τη βιβλιογραφία της κοινωνιολογίας σχετικά με την κοινωνία και τη δυναμική της. Η κοινωνιολογία έως τώρα και ως επί το πλείστον μελετά και αποφαινεται για φαινόμενα τα οποία είναι ήδη παγιωμένα. Τα φαινόμενα αυτά αποκαλούνται «κοινωνικά» και στη συνέχεια με επαγωγικό συλλογισμό η ονομασία αυτή, μαζί με τα ειδικότερα χαρακτηριστικά που την ακολουθούν κάθε φορά, εφαρμόζεται σε άλλα φαινόμενα τα οποία φέρουν ομοιότητες με αυτά της πρωταρχικής μελέτης. Χρησιμοποιείται έτσι με τη μορφή πλαισίου για την εξαγωγή συμπερασμάτων και την κατηγοριοποίηση των φαινομένων. Ενώ όμως κάτι τέτοιο μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμο και γόνιμο για ιστορικά φαινόμενα τα οποία έχουν λάβει χώρα και τελεσθεί στο παρελθόν και για τα οποία γνωρίζουμε επακριβώς το ιστορικό τους πλαίσιο, γίνεται πολύ αντιεπιστημονικό και ενίοτε επικίνδυνο όταν χρησιμοποιείται για φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα σε παρόντα χρόνο. Τότε καταλήγει το «κοινωνικό» να χρησιμοποιείται καταχρηστικά σαν ένα επίθετο δηλωτικό του «υλικού» από το οποίο είναι «κατασκευασμένο» το εκάστοτε φαινόμενο. Και αν κάτι τέτοιο ήταν (ή έστω φαινόταν) έως τώρα ταιριαστό στις πλευρές της κοινωνικής ζωής, σύγχρονα φαινόμενα όπως τα ΜΕΔΕ μας κάνουν να αμφιβάλουμε για το αν υπάρχουν σχέσεις, οι οποίες είναι αρκετά συγκεκριμένες ώστε να τις ονομάσουμε «κοινωνικές» και οι οποίες μπορούν να ομαδοποιηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίσουν ένα μόρφωμα που να μπορούμε να ονομάσουμε «κοινωνία»⁶⁶. Έτσι συγκεκριμένες κοινωνικές

⁶⁶ Latour, Bruno, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, εκδ. Oxford University Press, Oxford 2007, σελ. 1-17.

καταστάσεις, οι οποίες πολλαπλασιάζονται συνεχώς όσο ο χρόνος κυλά, άρχισαν να απαιτούν μια σημαντική στροφή στο κυρίαρχο παράδειγμα ερμηνείας τους, αφού τα ήδη διαθέσιμα προς χρήση παραδείγματα οδηγούσαν τους μελετητές είτε σε θεωρητικά αδιέξοδα είτε σε αυθαίρετα εξισωτικές ή αναγωγικές ερμηνείες. Πριν όμως μπορέσουμε να μιλήσουμε για ένα νέο παράδειγμα ερμηνείας, είναι αναγκαία η χρήση μιας καθαρά περιγραφικής μεθόδου συλλογής στοιχείων. Η μέθοδος αυτή είναι η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων⁶⁷.

Οξύμωρη στην ονομασία της, αφού δεν πρόκειται για μια θεωρία, μιας που δεν εξηγεί τις γενεσιουργές αιτίες δημιουργίας των δικτύων δρώντων αλλά απλώς τα περιγράφει από κάθε δυνατή άποψη που μπορούν να παρατηρηθούν, η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων αναδύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 σε γαλλικά ακαδημαϊκά ύδατα⁶⁸ ως μια προσπάθεια κατανόησης των διαδικασιών που κινούνται γύρω από την τεχνολογική καινοτομία και τη δημιουργική παραγωγή επιστημονικής γνώσης⁶⁹. Από τις απαρχές της δημιουργίας της η στοχοθεσία της είναι να αποδομήσει τον απόλυτο ιδεαλισμό της παραδοσιακής κοινωνιολογίας: αντί να αναγνωρίζει τις επιστημονικές θεωρίες και ανακαλύψει ως «ιδέες» που πλανώνται μυστηριωδώς πάνω από την επιφάνεια των κοινωνικών διαδράσεων, επιμένει στον καθορισμό των αποτελεσμάτων της επιστήμης ως άρρηκτα ενσωματωμένων σε ό,τι συγκεκριμένοι επιστήμονες κάνουν σε συγκεκριμένους τομείς της παραγωγής γνώσης (πχ σε εργαστήρια)⁷⁰. Γι' αυτό

⁶⁷ Πρόκειται για την Actor-Network Theory, η οποία στην ελληνική γλώσσα συναντάται και ως «Θεωρία Δικτύων Δραστών», «Θεωρία Δικτύων Εμπλεκόμενων» και «Θεωρία του Δικτύου Μεσολαβητών».

⁶⁸ Πατέρες της Θεωρίας των Δικτύων Δρώντων είναι οι Bruno Latour και Michel Callon, καθώς και ο Βρετανός κοινωνιολόγος John Law.

⁶⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.learning-theories.com/actor-network-theory-ant.html> και http://en.wikipedia.org/wiki/Actor-network_theory (πρόσβαση τη 15η Απριλίου 2009).

⁷⁰ Couldry, Nick, «Actor Network Theory and Media: Do they connect and on what terms?», 2003, σελ. 2-5, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/dyt4oe> (πρόσβαση την 15η Απριλίου 2009).

χρησιμοποιεί την έννοια του δικτύου δρώντων, όπου δρων στη συγκεκριμένη περίπτωση θεωρείται οποιοδήποτε στοιχείο καταλαμβάνει και παραμετροποιεί το χώρο γύρω του, κάνοντας τα υπόλοιπα στοιχεία του περιβάλλοντός του να εξαρτώνται από αυτό και γι' αυτό το λόγο να μεταφράζουν τις επιθυμίες τους και τις ανάγκες τους στη γλώσσα αυτού. Σκοπός της διαδικασίας αυτής είναι το να καταφέρει κάθε δρων να πείσει τους υπόλοιπους δρώντες του περιβάλλοντός του σχετικά με την αναγκαιότητα ικανοποίησης των αναγκών και των επιθυμιών του, να τους κάνει με άλλα λόγια να τον ακολουθήσουν, ώστε να επέλθει μία σύγκλιση των επί μέρους συμφερόντων προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση, η οποία είναι και σε τελική ανάλυση το συμφέρον ολόκληρου του ετερογενούς αυτού δικτύου⁷¹. Από τον ορισμό αυτό προκύπτει μια πολύ σημαντική παράμετρος της Θεωρίας των Δικτύων Δρώντων, ότι δηλαδή δρώντες θεωρούνται και άνθρωποι και μη άνθρωποι (όπως ομάδες ανθρώπων, κείμενα, τεχνολογικά αντικείμενα, μέσα επικοινωνίας κ.ά.), οποιοσδήποτε και οτιδήποτε με άλλα λόγια εμφανίζει μέσα στο δίκτυο κάποιου είδους επιρροή στη διαδικασία της δράσης· γι' αυτό άλλωστε και κάθε δίκτυο καλείται ετερογενές.

Η υλική υπόσταση παίζει σημαντικό ρόλο στη Θεωρία των Δικτύων Δρώντων. Δεν υπάρχουν δρώντες που δεν εμφανίζονται, που είναι αόρατοι ή που η δράση τους δεν έχει κάποιο υλικό αντίκρουσμα. Ο δρων που έχει κάποιο ρόλο επιτελεί μια διεργασία, αφήνει κάποιο ίχνος στη διαδικασία και άρα τότε και μόνο τότε μπορεί, αξίζει και πρέπει να μελετηθεί. Δυνάμεις οποιουδήποτε είδους που πλανώνται πάνω από τους δρώντες και τους αναγκάζουν να δράσουν με ένα συγκεκριμένο τρόπο δεν υφίστανται. Αλλά ακόμη και τα προϊόντα που το κάθε δίκτυο παράγει ή δημιουργεί είναι πάντοτε υλικής φύσης. Για παράδειγμα, μια επιστημονική ομάδα βιολόγων θεωρείται ότι παράγει γνώση· ακόμη και αυτή όμως λαμβάνει χώρα πάντα με υλική μορφή, είτε πρόκειται για ηλεκτρονικά έγγραφα, δημοσιευμένα άρθρα, επιστημονικά βιβλία ή πρακτικά συνεδρίων είτε πρόκειται για ικανότητες ερευνητών που θα λάβουν υλική μορφή στα παραπάνω ή σε μετέπειτα έρευνες. Διαπιστώνουμε

⁷¹ Hanseth, Ole & Monteiro, Eric, *Understanding Information Infrastructure*, υπό έκδοση, κεφ. 6, «Actor network theory - a minimalistic vocabulary», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/bbzdt> (πρόσβαση τη 15η Απριλίου 2009).

έτσι ότι η γνώση όχι μόνο είναι υλικό προϊόν, αλλά επίσης δημιουργείται από άλλα υλικά προϊόντα, είτε αυτά είναι οι εφαρμοσμένες δυνατότητες των ερευνητών είτε είναι οποιουδήποτε είδους όργανα ή οργανισμοί (στο συγκεκριμένο παράδειγμα σωλήνες δοκιμής, μικροοργανισμοί που καλλιεργούνται, χημικά υλικά, συστατικά διαφόρων ειδών, μικροσκοπία, υπολογιστές κ.ά.). Πρόκειται εν ολίγοις για μια διαδικασία που αφορά υλικά αντικείμενα είτε αυτά καθεαυτά είτε τρόπους οργάνωσης, κατάταξης και συνδυασμού αυτών. Καταλήγουμε έτσι στο ότι η επιστήμη είναι μια διαδικασία ετερογενούς μηχανικής κατά τη διάρκεια της οποίας υλικά κομμάτια και μέρη από το τεχνολογικό, το κοινωνικό, το συμβολικό συνταιριάζονται και μετασχηματίζονται σε ένα σύνολο από επίσης ετερογενή επιστημονικά προϊόντα. Αλλά όμοια με την επιστήμη λειτουργούν και όλες οι πλευρές της κοινωνικής ζωής, όπως η οικογένεια, οι οργανισμοί, η οικονομία, η τεχνολογία. Εν τέλει —και αυτό είναι η κρίσιμη αναλυτική κίνηση που έκανε η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων— το κοινωνικό δεν είναι τίποτα άλλο παρά ποικιλόμορφα δίκτυα ετερογενών υλικών. Και τα δίκτυα αυτά δεν αποτελούνται μόνο από ανθρώπους, αλλά και από μηχανήματα, χρήματα, αρχιτεκτονικές, ζώα, κείμενα και οποιοδήποτε άλλο υλικό στοιχείο μπορεί να λάβει ένα ρόλο μέσα σε ένα δίκτυο και μάλιστα όλα αυτά είναι δυνητικά ισότιμα με τους ανθρώπους. Η επιστήμη της κοινωνιολογίας θα έπρεπε συνεπώς να μελετά τις σχέσεις μεταξύ όλων αυτών των στοιχείων.⁷²

Ως μέθοδος που δίνει σημασία μοναχά στην υλική φύση των πραγμάτων, η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων δεν θα μπορούσε να είναι τίποτα άλλο παρά αντικειμενική. Με το χαρακτηρισμό αυτό όμως δεν εννοούμε το συνήθως αντιληπτό, ότι δηλαδή δίνει βάση σε κοινώς παραδεκτά γεγονότα και διαδικασίες, αλλά το ότι είναι στραμμένη αποκλειστικά στο αντικείμενό της (τα δίκτυα δρώντων) χωρίς να παρεκκλίνει από αυτό ούτε καν για να εξηγήσει τα αίτια δημιουργίας του. Το μοναδικό που την αφορά είναι η εξαντλητική περιγραφή του, όχι μόνο από μία αλλά από όλες τις δυνατές οπτικές γωνίες. Γι' αυτό χαρακτηρίζεται και σχετικιστική, και πάλι όμως χωρίς αυτό να

⁷² Law, John, «Notes on the Theory of the Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogeneity», 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/dyt4oe> (πρόσβαση την 17η Απριλίου 2009), σελ. 2-3.

σημαίνει ότι μπαίνει στα χωράφια του σχετικισμού· αντιθέτως προσβέυει τη σχετικότητα, την ικανότητα του ερευνητή να τοποθετεί τον εαυτό του ταυτόχρονα πίσω από πολλές —ιδανικά πίσω από όλες τις δυνατές— οπτικές γωνίες με σκοπό φυσικά την το κατά δύναμη πληρέστερη περιγραφή του αντικειμένου του. Δίνει με αυτόν τον τρόπο μεγάλη αξία στην προσωπική οπτική γωνία και δεν τη θεωρεί σε καμία περίπτωση περιοριστική.

Ένα δίκτυο δρώντων πρέπει να περιγραφεί από όσο το δυνατόν περισσότερες οπτικές γωνίες, καθώς δεν αρκεί να δείξει ο ερευνητής ότι οι δρώντες δρουν· πρέπει να περιγράψει επακριβώς τις πράξεις τους, τις μεταξύ τους σχέσεις, την επιρροή που ο καθένας ασκεί στον άλλον κ.ο.κ. Από τη στιγμή δε που το δίκτυο είναι ενεργό και παράγει προϊόντα, η περιγραφή οφείλει να συνεχίζεται, ενώ αυτή παύει μοναχά όταν σταματήσει και το δίκτυο να υφίσταται. Ο σκοπός όμως δεν είναι η σύνθεση αυτών και η εξαγωγή μιας θεωρίας πλαισίου από μέρους του μελετητή. Στην περίπτωση όπου ο ερευνητής αναπτύσσει μία θεωρία πλαίσιο και έπειτα την εφαρμόζει στους δρώντες ενός δικτύου (είτε αυτό είναι το αρχικό δίκτυο που μελέτησε ή κάποιο από τα επόμενα), θεωρείται πρώτον πως προδικάζει τα αποτελέσματα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των προϊόντων που το δίκτυο θα παραγάγει (κυρίως εάν αυτός κατέχει μέσα στο δίκτυο και κάποια θέση επιρροής) και δεύτερον πως υποκαθιστά τους δρώντες με απλά εργαλεία ενός συστήματος, «κουρδισμένα» να εκτελούν προβλεπόμενες λειτουργίες με προβλεπόμενα αποτελέσματα, πέφτοντας με αυτόν τον τρόπο στην παγίδα του στρουκτουραλισμού.⁷³ Αντιθέτως οι ίδιοι οι δρώντες ανάλογα με τις δικές τους ανάγκες είναι ελεύθεροι και ως τέτοιοι πρέπει να αφήνονται να ορίζουν τα δικά τους πλαίσια, τα οποία εξαρτώνται άμεσα από τις σχέσεις τις οποίες αναπτύσσουν μεταξύ τους.

Οι σχέσεις αυτές, είτε χαρακτηρίζονται από θετικό πρόσημο (συμπράξεις, συνεργασίες, σύνδεσμοι κ.λπ.) είτε από αρνητικό (αντιθέσεις, αντιπαραθέσεις, συγκρούσεις κ.λπ.), είναι, όπως αναφέραμε, το αληθινά κοινωνικό για τη Θεωρία των Δικτύων Δρώντων. Είναι όμως ως γνωστόν και

⁷³ Latour, Bruno, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, εκδ. Oxford University Press, Oxford 2007, σελ. 141-156.

εξαιρετικά δύσκολες στον εντοπισμό τους, αφού φανερώνονται μοναχά κατά τη διάρκεια του μετασχηματισμού τους. Στη σύγχρονη πραγματικότητα, όπου η επικοινωνία διαμεσολαβείται σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό από τα Νέα Μέσα, οι κοινωνικές σχέσεις αλλάζουν ως προς τη μορφή και την ουσία τους αδιάκοπα και με ταχύτατο ρυθμό. Συνεπώς μια θεωρία, κατά την οποία ο ερευνητής περιορίζεται σε συγκεκριμένο αριθμό οπτικών γωνιών από όπου μπορεί να εξετάσει το αντικείμενό του και εμφανίζεται να κινείται με αργό ρυθμό απέναντι στις αλλαγές που επέρχονται στις σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων, δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική για να περιγράψει και να ερμηνεύσει κοινωνικές σχέσεις στη σύγχρονη πραγματικότητα. Επιπρόσθετα, μιας που η φύση των τελευταίων μετασχηματίζεται συνεχώς και ο μετασχηματισμός αυτός διαρκεί για πολύ μικρό χρονικό διάστημα, μια πιθανή θεωρία-πλαίσιο, η οποία θα συντίθεται με σκοπό να εφαρμοστεί σε μελλοντικές ερευνητικές περιπτώσεις, μπορεί να αποδειχθεί τουλάχιστον περιορισμένης ευρύτητας (αφού αδυνατεί να συλλάβει την κινητικότητα και τη μεταβλητότητα του αντικειμένου) έως και επικίνδυνη (στην περίπτωση που συνδυάζεται με θεσμικές αποφάσεις, όπως για παράδειγμα τη χάραξη συγκεκριμένης κοινωνικής πολιτικής).

Στην περίπτωση των Μέσων Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού, τα οποία επιτρέπουν στους χρήστες τους να μεταπηδούν από το χώρο των ροών στο χώρο των τόπων και από έναν τόπο σε ένα μη-τόπο, να διατηρούν μία υπόσταση που είναι αποτέλεσμα σύνθεσης πολλαπλών και αντικρουόμενων καταστάσεων καθώς και να συνθέτουν μια πραγματικότητα από τη σταχυολόγηση μεγάλου όγκου πληροφοριών, η κοινωνική πραγματικότητα μεταστοιχειώνεται τάχιστα και έτσι μοναχά μια εξαντλητικά περιγραφική θεωρία είναι δυνατόν να συλλάβει (και να καταστήσει χρήσιμο προς περαιτέρω μελέτη) το κοινωνικό στοιχείο. Η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων έχει αυτή τη δυνατότητα και γι' αυτό από τις θεωρείται ως μία από τις πλέον κατάλληλες.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι παγιωμένοι όροι και ερμηνείες της κοινωνιολογίας αποτελούν εμπόδια στην κατανόηση των συνθηκών που διαμορφώνονται από τα Νέα Μέσα και τα Μέσα Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού. Η συνεχής αλλαγή και μεταβλητότητα των νέων κοινωνικών σχέσεων δεν μπορεί να ερμηνευθεί ικανοποιητικά από τις υπάρχουσες θεωρίες. Απάντηση σ' αυτή τη δυσκολία προσπαθεί να δώσει η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων. Στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται για μια θεωρία, αφού δεν προσπαθεί να ανακαλύψει τα αίτια των φαινομένων, αλλά για μια εξαντλητική περιγραφή των δικτύων που δημιουργούνται ανάμεσα σε δρώντες με βάση τα υλικά αποτελέσματα αυτής της δικτύωσης. Δρων, κατ' αυτή τη "θεωρία", δεν είναι μόνο ο άνθρωπος αλλά οποιοδήποτε στοιχείο καταλαμβάνει και παραμετροποιεί το χώρο γύρω του.

ΣΤ. ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΔΙ' ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Ο ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Και αν η Θεωρία των Δικτύων Δρώντων απαιτεί συγκέντρωση υψηλότετου βαθμού και πολυπληθές ανθρώπινο δυναμικό για να εφαρμοστεί σε μελέτες περίπτωσης τόσο εξαπλωμένες και απορροφημένες από το κοινωνικό σύνολο, όπως είναι αυτή της κινητής τηλεφωνίας, υπάρχουν περιπτώσεις εφαρμογών των τεχνολογιών των ΜΕΔΕ πολύ μικρότερης κλίμακας.

Στο χρονικό διάστημα που ακολουθεί τη δημιουργία μιας τεχνολογίας αυτοί που είναι από τους πρώτους που πειραματίζονται με αυτήν και εξερευνούν τα όριά της είναι συνήθως οι καλλιτέχνες. Έτσι συμβαίνει και στην περίπτωση των τεχνολογιών εντοπισμού. Οι εξερευνητικές κινήσεις των Εντοπισμένων Τεχνών (Locative Arts) τοποθετούνται ανάμεσα στις τέχνες των επικοινωνιών και της δικτύωσης από τη μια πλευρά και στις τέχνες του περιβάλλοντος, της περιπλάνησης και της τοπογραφίας από την άλλη. Οι καλλιτέχνες απαντούν στις τεχνολογικές προκλήσεις που αφορούν τις σχετικές τεχνολογίες αναρωτώμενοι «τι μπορεί να βιώσει ο άνθρωπος, που δεν μπορούσε να βιώσει πριν», βάζοντας τα θεμέλια για μια εκ νέου κατανόηση της σχέσης μεταξύ του φυσικού και του ψηφιακού.

Οι εντοπισμένες τέχνες χωρίζονται σε γενικές γραμμές σε τρεις μεγάλες κατηγορίες⁷⁴. Πρώτον οι τέχνες που σχετίζονται με τη *χαρτογράφηση* έχουν ως κύριο πυλώνα τους τη δημιουργία χαρτών, οι οποίοι δεν βασίζονται σε προηγούμενα δεδομένα χαρτογράφησης και αντικατοπτρίζουν κάθε φορά αυτό που επιθυμούν οι καλλιτέχνες να δείξουν. Με μία συσκευή GPS πάνω του και ένα σταθερό δέκτη που να διατηρεί αρχείο με τις διαδρομές του, ένας άνθρωπος μπορεί να σχεδιάσει απλώς κινούμενος είτε με τα πόδια είτε με οποιοδήποτε μεταφορικό μέσο. Πέρα από απλά σχέδια με τον τρόπο αυτό μπορούν να δημιουργηθούν ατομικοί ή συλλογικοί χάρτες που δείχνουν πώς

⁷⁴ Hemment, Drew, «Locative Arts» στο *LEONARDO*, τόμ. 39, τχ. 4, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2006, σελ. 348-355.

και με ποια ένταση οι άνθρωποι χρησιμοποιούν ένα συγκεκριμένο, συνήθως αστικό, χώρο⁷⁵. Δεύτερον οι τέχνες που σχετίζονται με την *γεωεπισημείωση* (geo-annotation) επικεντρώνονται στην τοποθέτηση δεδομένων ή ψηφιακών αντικειμένων σε συγκεκριμένο τόπο. Από τη στιγμή της τοποθέτησης και εξής, τα δεδομένα είναι προσβάσιμα και τα αντικείμενα είναι «απτά» μοναχά από τη συγκεκριμένη τοποθεσία, καθιστώντας τον άνθρωπο έναν ζωντανό κέρσορα που πλοηγείται με φυσικό τρόπο από δεδομένο σε δεδομένο. Έτσι οι σχετικές εφαρμογές μπορούν να προσθέτουν πληροφορίες σε έναν χώρο (για παράδειγμα σε έναν αρχαιολογικό χώρο) ή να συμβάλλουν στον εμπλουτισμό της εμπειρίας μέσω των προσωπικών ή ομαδικών αφηγήσεων. Στη δεύτερη περίπτωση ανοίγεται ένας ξεχωριστός κοινωνικός χώρος επιτρέποντας στους ανθρώπους να παράγουν το δικό τους περιεχόμενο και να το ενσωματώσουν στο περιβάλλον, είτε πρόκειται για μισθωμένη εργασία είτε για ενδιαφέρον είτε για ομαδικό παιχνίδι⁷⁶. Τρίτον οι *περιπατητικές* (ambulant) τέχνες είναι μια ιδιαίτερη κατηγορία, η οποία, παρόλο που συνήθως περιέχει στοιχεία από τις άλλες δύο, εντούτοις πρέπει να διακρίνεται από αυτές, καθώς έχει τον περίπατο ως κεντρικό της στοιχείο. Οι εφαρμογές τους είναι κατά βάση παρουσιάσεις διαδρομών ανθρώπων σε δεδομένους χώρους και παράλληλα είτε δίνονται πληροφορίες για το χώρο αυτό και τους τόπους που εμπεριέχει είτε εμπλουτίζεται με αφηγήσεις, προσωπικές εμπειρίες ή εικαστικά δρώμενα που εκμεταλλεύονται την ασυνέχεια μεταξύ του αστικού χώρου και του αόρατου στρώματος των μέσων που «ίπταται» από πάνω του, με σκοπό να παραθέσουν ετερόκλητες πράξεις και συμπεριφορές⁷⁷. Βλέπουμε λοιπόν πως οι εντοπισμένες τέχνες λειτουργούν στη συνισταμένη από τη μια πλευρά των κλασικών τεχνών (όπως για παράδειγμα της αρχιτεκτονικής ή της γλυπτικής)

⁷⁵ Ένα από τα πρώτα και διασημότερα έργα συλλογικής αστικής χαρτογράφησης με τη χρήση τεχνολογιών εντοπισμού είναι το Amsterdam Real Time. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://tinyurl.com/cjwd3k> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

⁷⁶ Η πιο διάσημη πλατφόρμα για προγράμματα γεωεπισημειώσεων είναι η Urban Tapestries. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <http://urbantapestries.net/> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

⁷⁷ Μέχρι στιγμής η πιο ολοκληρωμένη εφαρμογή των περιπατητικών τεχνών είναι το έργο .walk του Wilfried Houjebek. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.medienkunstnetz.de/works/dot-walk/> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

και από την άλλη των κάθε λογής τεχνών που βασίζονται στην εξαύλωση που προσφέρει ο χώρος των ροών του διαδικτύου. Οι καλλιτέχνες εδώ έχουν σκοπό να δημιουργήσουν μια διαφορετική αίσθηση του τόπου εμποτίζοντας, αντί του να περιβάλλουν, τον φυσικό κόσμο με ισχυρές δόσεις από τον ψηφιακό. Όταν μάλιστα κάτι τέτοιο λαμβάνει χώρα (και τις περισσότερες φορές έτσι συμβαίνει) σε αστικό περιβάλλον, μπορούμε να διακρίνουμε ξεκάθαρα μια απόπειρα των ανθρώπων να «επανακτήσουν» την πόλη, από την οποία έχουν αλλοτριωθεί, σαν ένα πραγματικό τόπο, έναν τόπο που χαρακτηρίζεται από μνήμες και ήθη, από ιστορίες και όνειρα, από παραδόσεις και νεωτερικότητες, έναν τόπο όπου οι άνθρωποι μπορούν και πάλι να δράσουν.⁷⁸ Σε κάθε περίπτωση οι τεχνολογίες εντοπισμού με προεξέχουσα αυτή του GPS γίνονται τα εργαλεία με τα οποία όσοι λαμβάνουν μέρος στις σχετικές πρακτικές εφαρμογές στοχάζονται πάνω στις έννοιες του χώρου, του τόπου και της τοποθεσίας και απαντούν στα ερωτήματα που τίθενται ανάλογα με το περιεχόμενο που οι ίδιοι δημιουργούν.⁷⁹

Εκκινεί και διατηρείται με αυτόν τον τρόπο μια διαδικασία αναστοχασμού ολόκληρης της πραγματικότητας, η οποία εικάζεται πως στα τελευταία της στάδια θα οδηγήσει στην εγκαθίδρυση νέων ειδών κίνησης στο χώρο, νέων αισθήσεων και νέων διανοήσεων, νέων αξιακών συστημάτων και εν τέλει ενός νέου είδους ανθρώπου. Μέχρι όμως να εμφανιστούν τα αποτελέσματα αυτά, αυτό που μπορούμε να κάνουμε είναι να μελετήσουμε τις αλλαγές που ήδη έχουν αρχίσει να εμφανίζονται. Όπως είδαμε και παραπάνω, ο χώρος και ο τόπος συνδέονται άμεσα με τον εαυτό μας και άρα η αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τις έννοιες αυτές μας κάνει να τοποθετούμε διαφορετικά τον εαυτό μας στο χώρο και στον τόπο και εν τέλει να αλλάζει η εικόνα που έχουμε για αυτόν. Η αλλαγή αυτή είναι φυσικά σε μεγάλο βαθμό πνευματική, αντικατοπτρίζεται όμως ξεκάθαρα με υλική μορφή στο ίδιο μας το σώμα. Τα αισθητήρια όργανά του, άλλα περισσότερο και άλλα

⁷⁸ Cubitt, Sean, «Media art futures» στο *Futures*, τόμ. 39, τχ. 10, εκδ. Elsevier, 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.medienkunstnetz.de/works/dot-walk/> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

⁷⁹ Nolan, Stuart, «Building magical realms: responses to pervasive and locative media technology» στο *Digital Creativity*, τόμ. 17, τχ. 3, εκδ. Routledge, London 2006, σελ. 185-192.

λιγότερο, έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν καίριο ρόλο στην εξέλιξη του ανθρώπου. Για παράδειγμα το χέρι μπορούμε να πούμε πως οδήγησε την ανθρώπινη διάνοηση, καθώς ήταν (και ακόμη είναι στα πρώτα στάδια της ανθρώπινης ζωής) το πρώτο εργαλείο ικανό να εντοπίσει αντικείμενα στο χώρο και να εφαρμόσει πάνω τους δύναμη και αργότερα δημιουργική ισχύ, δίνοντας στο σώμα μια πολύ καλύτερη αίσθηση του εαυτού του και της ύπαρξής του. Στον κόσμο που διαμεσολαβείται από τα ΜΕδΕ το χέρι (θα) εκτείνεται και θα αγγίζει με διαφορετικό τρόπο: η αίσθηση της αφής θα είναι πολύ περισσότερο εντοπισμένη, ενώ θα δίνεται η εντύπωση πως το χέρι μπορεί να εκταθεί πάνω από πολλών ειδών χώρους και να συμβολίζει παράλληλα και την κίνηση. Επίσης, χάρη στο μεγαλύτερο αριθμό συνδέσμων μεταξύ των οντοτήτων, όταν μία αγγίζεται, αυτόματα θα εκτείνεται στο χώρο, λαμβάνοντας αυξημένη σημασία για το άτομο, ενώ μια οντότητα δεν θα είναι απαραίτητα έμπυχη αλλά πιθανόν και ένα σύνολο από πληροφορίες ή δεδομένα, το οποίο υποδηλώνει από μόνο του νέες μορφές ύπαρξης και χωρικής παρουσίας.

Στη συνέχεια η διαφορετική εικόνα που θα έχουμε για τον εαυτό μας στο χώρο σε συνδυασμό με την ικανότητα που μας προσφέρουν τα ΜΕδΕ να γνωρίζουμε ανά πάσα στιγμή την ακριβή τοποθεσία των οντοτήτων που μας αφορούν θα επηρεάσει καίρια τη δυνατότητά μας να κατευθυνόμαστε και να προσανατολιζόμαστε. Σε έναν κόσμο όπου θα μπορούμε να ορίσουμε ετικέτες με πληθώρα πληροφοριών για κάθε είδους αντικείμενο και υποκείμενο, θα μας είναι δυνατόν να *κατευθύνουμε* τον εαυτό μας στο χώρο ανάλογα με τις επιθυμίες και τις ανάγκες μας, ενώ επίσης η έννοια της εξερεύνησης θα λάβει μια πολύ ξεχωριστή σημασία.

Το πλέον όμως σημαντικό είναι η αλλαγή στη *γλώσσα*. Καθώς η έννοια της κατεύθυνσης θα θεωρείται δεδομένη και το να βρει κάποιος το δρόμο του θα είναι αυτοματοποιημένη διαδικασία που δεν θα συζητείται καν, το λεξιλόγιο που αναφέρεται στη χωρικότητα θα στραφεί προς διαφορετικά ζητήματα, όπως προς τη νέα αντίληψη του χώρου ως σύνολο αξόνων με κέντρο το ίδιο το άτομο. Το λεξιλόγιο αυτό θα προσφέρει νέους τρόπους να σκεφτόμαστε την πραγματικότητα και παράλληλα νέους τρόπους για να τη

δομούμε⁸⁰. Η νέα αυτή μορφή λεξιλογίου έχει ήδη κάνει την εμφάνισή της στις αφηγήσεις και κυρίως σε όσες μέσω των σχετικών εφαρμογών εμποτίζουν τα χωρικά σημεία. Γίνεται με τον τρόπο αυτό όλο και περισσότερο φανερή η φύση των αφηγήσεων, η οποία είναι στην ουσία της συλλογική. Ακόμα και όταν μοιάζει ατομική, μια αφήγηση δεν είναι ποτέ. Στα πλαίσια της υπερνεωτερικότητας και χάρη στις μελέτες της Θεωρίας των Δικτύων Δρώντων γίνεται ξεκάθαρο πως οι αφηγήσεις είναι προϊόντα δικτύων, όπου οι δρώντες δημιουργούν και καταθέτουν εμπειρίες από μια στιγμή σε μια άλλη, οι οποίες έπειτα σταθεροποιούνται και εξάγονται από το δίκτυο και καθίστανται διαθέσιμες προς ένα συγκεκριμένο κοινό. Με άλλα λόγια, δεν είναι το άτομο που αφηγείται αλλά ένα ολόκληρο δίκτυο από διαλεκτικά, πολιτιστικά, πολιτικά και θεσμικά γεγονότα, διατυπώσεις, δομές και κείμενα, τα οποία συνδυαζόμενα δομούν τη δυνατότητα της αφήγησης⁸¹.

Επιπρόσθετα κάποιες αφηγήσεις μπορούν να διατηρηθούν ως περιεχόμενο μέσα στους ίδιους τους τόπους (περίπου με τη μορφή ετικετών) και να αναπαραχθούν κατά το δοκούν με σκοπούς που κυμαίνονται από την απλή τουριστική ενημέρωση έως την πολιτική και κοινωνική αφύπνιση. Πρόκειται για μια διαδικασία η οποία περιλαμβάνει τέσσερα διακριτά μα στενά αλληλοσυνδεδεμένα στοιχεία: α) την πράξη της αφήγησης, που δρα σαν οδηγός του επισκέπτη και τον βοηθάει να συνειδητοποιήσει τη μοναδικότητα του εκάστοτε τόπου με το να προβάλλει σαν καθρέπτης τα στοιχεία εκείνα που τον συνδέουν μαζί του, β) την πράξη της αναπαράστασης, που οφείλει να είναι το δυνατόν λιγότερο φορτική και ενοχλητική και ταυτόχρονα δυνατή να απεικονίσει αυθεντικά την αφήγηση, γ) τη διάδραση μεταξύ του ακροατή και της αφήγησης, η οποία πρέπει να γίνεται χωρίς προβληματισμό και επιπλέον

⁸⁰ Thrift, Nigel, «Movement-space: the changing domain of thinking resulting from the development of new kinds of spatial awareness» στο *Economy & Society*, τόμ. 33, τχ. 4, εκδ. Routledge, London 2004, σελ. 582-604.

⁸¹ Chance, Kerry, «The Right to Narrate: Interview with Homi Bhabha», 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://hrp.bard.edu/resource_pdfs/chance.hbhabha.pdf (πρόσβαση την 23η Απριλίου 2009), σελ. 5.

σκέψη⁸² και φυσικά δ) την παραγωγή της ίδιας της αφήγησης, η επιλογή, η επεξεργασία και η τελειοποίηση της οποίας οφείλει να γίνεται με φροντίδα.⁸³

Με την ολοένα και μεγαλύτερη επικράτηση των τεχνολογιών εντοπισμού (η οποία φυσικά δεν έχει συντελεστεί ακόμη σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορούμε να αναφερόμαστε στο παρόν για «επικράτηση») το περιβάλλον μετασχηματίζεται από τους ανθρώπους ως προς τη μορφή και ως προς την ουσία του: από ένα και μοναδικό πλαίσιο με παθητική σημασία καταλήγει να είναι μια πολυκατακερματισμένη οντότητα, της οποίας κάθε μέρος λειτουργεί για διαφορετικές ομάδες κάθε φορά ως η διεπαφή (interface) μεταξύ των ανθρώπων και της πληροφορίας και της γνώσης, μια διεπαφή που μας επηρεάζει και την ίδια στιγμή επηρεάζεται από εμάς⁸⁴. Με άλλα λόγια τα ΜΕΔΕ, αν δεν είναι η πρώτη, είναι τουλάχιστον μέχρι στιγμής από τις πιο ολοκληρωμένες τεχνολογίες που μας φανερώνεται απτή, ενσωματώνεται στο χώρο μας και σε τελική ανάλυση προσαρμόζεται σε εμάς, χωρίς να απαιτεί από εμάς να προσαρμοστούμε σε αυτή, αρκεί να διατηρήσουμε τα χαρακτηριστικά της αμφιβολίας, της κίνησης και όσα ακόμα μας συνδέουν με τον περιβάλλοντα χώρο μας⁸⁵.

Σε γενικότερες γραμμές διαπιστώνουμε πως τα ΜΕΔΕ προσφέρουν ένα εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στα όρια του οποίου μπορούμε όχι απλά να μελετήσουμε συγκεκριμένες τεχνολογικές εφαρμογές και τις τυχόν κοινωνικές

⁸² Ishii, Hiroshi κ.ά., «ambientROOM: Integrating Ambient Media with Architectural Space» στο *CHI 98 conference summary on Human factors in computing systems*, εκδ. ACM, New York 1998, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/c2oslk> (πρόσβαση την 24η Απριλίου 2009), σελ. 173-174.

⁸³ Geelhaar, Jens κ.ά., «An Example for Location Sensitive Media Integration: Re-discovering the Place Itself as a Medium by Adding Technology» στο *TISDE 2004: Technologies for Interactive Digital Storytelling and Entertainment*, εκδ. Springer, Berlin 2004, σελ. 270-276.

⁸⁴ Crang, Mike & Graham, Stephen, «SENTIENT CITIES: Ambient intelligence and the politics of urban space» στο *Information, Communication and Society*, τόμ. 10, τχ. 6, εκδ. Routledge, London 2007, σελ. 789-817.

⁸⁵ Myers, Misha, «Homing Devices For Unhomely Times» στο *Leonardo Electronic Almanac*, τόμ. 14, τχ. 3, εκδ. The MIT Press, Ιούλιος 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/clx9jm> (πρόσβαση την 24η Απριλίου 2009).

τους επιδράσεις, αλλά και να δώσουμε την ευκαιρία στους τόπους ή, ακόμα καλύτερα, στα αντικείμενα (μέσω φυσικά της τεχνολογίας που πηγάζει από τον άνθρωπο) να μας αφηγηθούν τα ίδια την ιστορία τους. Υποστηρίζεται έτσι πως μέσω αυτής της διαδικασίας θα αυξηθεί σημαντικά η αντίληψη και η εκτίμησή μας για τον τόπο και τα προϊόντα του, μόλις κατανοήσουμε τη γενεαλογία πίσω από κάθε αντικείμενο, από ποια στάδια δηλαδή της δημιουργίας και της επεξεργασίας κάθε είδους έχει αυτό περάσει.⁸⁶ Μέσω αυτής της πληρέστερης αντίληψης για τον τόπο και τα προϊόντα του, υποστηρίζεται πως η κοινωνική δράση θα επανέλθει (τουλάχιστον έως ένα βαθμό) στο φυσικό περιβάλλον, αφού έως τώρα, χάρη στην επικοινωνία που διαμεσολαβείτο από υπολογιστικά συστήματα, αυτή είχε «μεταναστεύσει» αμιγώς στον ψηφιακό κόσμο, σε ένα εικονικό και άυλο δηλαδή χωρικό πλαίσιο. Μάλιστα στη σύγχρονή μας κοινωνική πραγματικότητα διακρίνουμε ακριβώς το αντίθετο από τις εκτιμήσεις μας: τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα που σχετίζονται με την επικοινωνία έχουν ουσιαστικά αποκόψει το άτομο από τον περιβάλλοντα χώρο του και τους υπόλοιπους ανθρώπους που βρίσκονται σε αυτόν. Περιπατώντας στο δρόμο ή καθισμένοι σε μια καφετέρια και παράλληλα μιλώντας στο κινητό μας τηλέφωνο ή στέλνοντας κάποιο σύντομο γραπτό μήνυμα, επικοινωνούμε μεν με άτομα της επιλογής μας, που μπορεί να βρίσκονται μάλιστα ακόμα και στην άλλη άκρη του πλανήτη, χάνουμε όμως ένα σημαντικό μέρος (κάποιες φορές και εξ ολοκλήρου) της ενσώματης επικοινωνίας και αποκόπτουμε τους εαυτούς μας από ένα μεγάλο μέρος της ανθρώπινης διάδρασης. Μπολιάζοντας το φυσικό χώρο όμως με τις ψηφιακές τεχνολογίες εντοπισμού δημιουργείται ένα υβριδικό περιβάλλον, μια επηυξημένη πραγματικότητα, στα πλαίσια της οποίας η έννοια της «συνάντησης» αποκτά και πάλι τοπικές διαστάσεις μέσα στο αστικό περιβάλλον και η έννοια της «δράσης», που βασίζεται σε αυτήν, αποκτά και πάλι τις φυσικές της διαστάσεις, τις οποίες είχε χάσει εξαιτίας της έλευσης του Διαδικτύου και τις οποίες είχε μετατρέψει σε εικονικές και τοποθετήσει στο χώρο των ροών. Τώρα όμως στα πλαίσια της διαδικασίας της χωρικοποίησης (spatialization) του Διαδικτύου η επικοινωνία και η δράση θα

⁸⁶ Tuters, Marc & Varnelis, Kazys, «Beyond Locative Media: Giving Shape to the Internet of Things» στο *LEONARDO*, τόμ. 39, τχ. 4, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2006, σελ. 357-363.

είναι συνυφασμένες εκ νέου με τον τόπο (και δη αυτόν του αστικού περιβάλλοντος) και την ίδια στιγμή ψηφιακά ισχυροποιημένες, δίνοντας νέα πνοή στην επικοινωνία και στην κοινωνική κινητικότητα και δράση.⁸⁷

Ως εκ τούτου και παράλληλα χάρη στην εγκαθίδρυση της κινητής επικοινωνίας παρατηρείται η εμφάνιση κινητών κοινοτήτων και κοινωνικών ομάδων, οι οποίες, εφαρμόζοντας τις νέες μορφές αφήγησης που αναφέραμε παραπάνω και χρησιμοποιώντας εργαλεία που καθιστούν εφικτή τη δημιουργία κειμένων και που διενώνουν κοινωνικές πληροφορίες, έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν τα αποκαλούμενα κοινωνικά ιξώδη (social viscosities). Αυτά είναι τοποθεσίες, όπου η αλληλοεπικάλυψη του φυσικού χώρου και των Μέσων Επικοινωνίας δι' Εντοπισμού μπορεί να αντιμετωπιστεί ως κοινωνικό και ιστορημένο περιβάλλον, το οποίο κατά περίπτωση λειτουργεί ως δεσμός μεταξύ ανθρώπων, είτε αυτοί έχουν ήδη συνημμένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους και μπορούν έτσι να τις επαναπροσδιορίσουν σε ένα «υπό κίνηση» πια πλαίσιο είτε πρόκειται για λιγότερο ή περισσότερο αγνώστους οι οποίοι αποκτούν με αυτόν τον τρόπο πρόσβαση στη ροή της δημιουργίας αφηγήσεων μέσω των κινητών συσκευών τους. Και στις δύο περιπτώσεις ενθαρρύνεται η δημιουργία νέων κοινοτήτων και ομάδων στη βάση της εκάστοτε διακριτής υποκουλτούρας και πιθανότατα η προοπτική για την εγκαθίδρυση ενός πιο δημοκρατικού καθώς και πιο οικείου και σημαίνοντος δημοσίου χώρου.⁸⁸

⁸⁷ Diamantaki, K. κ.ά., «Towards investigating the social dimensions of using locative media within the urban context» στο *Proceedings of the 3rd IET International Conference on Intelligent Environments, Organising Professional Network: Robotics and Mechatronics*, Ulm 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/ctq332> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία χωρικοποίησης του Διαδικτύου βλ. Charitos, Dimitris, «Spatializing the Internet: new types of hybrid mobile communication environments and their impact on spatial design within the urban context» στο Bourdakis, V. & Charitos, D. (επιμ.), *Communicating Space(s): Proceedings of the 24th eCAADe international conference*, Volos 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/d7fz9d> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

⁸⁸ Shivarnee, Lily, «Social viscosities: mapping social performance in public space» στο *Digital Creativity*, τόμ. 18, τχ. 3, εκδ. Routledge, London 2007, σελ. 151-160.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Όπως συμβαίνει συνήθως, οι καλλιτέχνες είναι οι πρώτοι που εκμεταλλεύτηκαν τις δυνατότητες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες. Δημιούργησαν τις "εντοπισμένες τέχνες" (locative arts) που διακρίνονται α) σ' αυτές που σχετίζονται με τη χαρτογράφηση, β) σ' αυτές που σχετίζονται με τη γεω-επισημείωση και γ) στις περιπατητικές (ambulant). Εμποτίζεται έτσι ο φυσικός κόσμος με ισχυρές δόσεις από τον ψηφιακό και δίνεται η δυνατότητα σε ανθρώπινες κοινότητες να επανακτήσουν την πόλη, από την οποία αισθάνονταν αλλοτριωμένες. Το περιβάλλον μετασχηματίζεται σε ένα υβριδικό (φυσικό-ψηφιακό) περιβάλλον, πράγμα που επαναφέρει τη δυνατότητα η συνάντηση και η δράση να συνυφανθούν εκ νέου με τον τόπο, ιδιαίτερα αυτόν του αστικού περιβάλλοντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Augé, Marc, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, μτφ. John Howe, εκδ. Verso, London και New York 1995.
- Bolter, Jay David & Grusin, Richard, *Remediation: Understanding New Media*, εκδ. The MIT Press, Cambridge Massachusetts 1999.
- Bruneau, Thomas J., «Chronemics: The Study of Time in Human Interaction» στο DeVito, Joseph A. & Hecht, Marvin A. (επιμ.), *The Nonverbal Communication Reader*, εκδ. Waveland Press, Long Grove 1999.
- Buchanan, Ian, *Michel de Certeau: Cultural Theorist*, εκδ. SAGE, London 2000.
- Castells, Manuel, *The Informational City*, εκδ. Blackwell Publishing, Oxford 1989.
- Castells, Manuel, *The Rise of the Network Society*, εκδ. Blackwell Publishing, Oxford 2000.
- Castells, Manuel, «Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age» στο Graham, Stephen (επιμ.), *The Cybercities Reader*, εκδ. Routledge, London και New York 2004.
- Castells, Manuel & Fernández-Ardèvol, Mireia & Qiu, Jack Linchuan & Sey, Araba, *Mobile Communication and Society: a Global Perspective*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts και London 2007.
- Chance, Kerry, «The Right to Narrate: Interview with Homi Bhabha», 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/o7q5v7> (πρόσβαση την 23η Απριλίου 2009).
- Charitos, Dimitris, «Spatializing the Internet: new types of hybrid mobile communication environments and their impact on spatial design within the urban context» στο Bourdakis, V. & Charitos, D. (επιμ.), *Communicating Space(s): Proceedings of the 24th eCAADe international conference, Volos 2006*, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/d7fz9d> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

- Colbert, Martin A., «Diary Study of Rendezvousing: Implications for Position-Aware Computing and Communications for the General Public» στο *Proceedings of the 2001 International ACM SIGGROUP Conference on Supporting Group Work*, εκδ. Boulder, Colorado 2001.
- Couldry, Nick, «Actor Network Theory and Media: Do they connect and on what terms?», 2003. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/dyt4oe> (πρόσβαση την 15η Απριλίου 2009).
- Crabtree, James & Nathan, Max & Roberts, Simon, «Mobile UK: Mobile phones and everyday life», εκδ. The Work Foundation, London 2003. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/cfwf3u> (πρόσβαση την 14η Μαρτίου 2009).
- Crang, Mike & Graham, Stephen, «SENTIENT CITIES: Ambient intelligence and the politics of urban space» στο *Information, Communication and Society*, τόμ. 10, τχ. 6, εκδ. Routledge, London 2007.
- Cubitt, Sean, «Media art futures» στο *Futures*, τόμ. 39, τχ. 10, εκδ. Elsevier, 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/oux99s> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).
- de Certeau, Michel, *The Practice of Everyday Life*, μτφ. Steven Rendall, εκδ. University of California Press, Berkeley και Los Angeles 1988.
- de Certeau, Michel & Smith, Michael B., *The Mystic Fable: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, μτφ. Michael B. Smith, εκδ. University of Chicago Press, Chicago 1995.
- DeVito, Joseph A., *Human Communication*, εκδ. Longman, London 1997.
- DeVito, Joseph A. & Hecht, Marvin A. (επιμ.), *The Nonverbal Communication Reader*, εκδ. Waveland Press, Long Grove 1999.
- Δημητράκος, Δημήτριος, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 1964.
- Diamantaki, K. & Charitos, D. & Tsianos, N. & Lekkas, Z., «Towards investigating the social dimensions of using locative media within the urban context» στο *Proceedings of the 3rd IET International Conference on Intelligent Environments, Organising Professional Network: Robotics and Mechatronics*, Ulm

- 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/ctq332> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).
- Dourish, Paul, *Where the Action Is: The Foundations of Embodied Interaction*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2004.
- Fortunati, Leopoldina, «The Mobile Phone: Local and Global Dimensions», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/chf3yr> (πρόσβαση την 9η Μαρτίου 2009).
- Fortunati, Leopoldina, «The Mobile Phone: towards new categories and social relations» στο *Information, Communication and Society*, τόμ. 5, τ. 4, εκδ. Routledge, London 2002. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/cru3jz> (πρόσβαση την 9η Μαρτίου 2009).
- Galloway, Anne, «Locative Media as Socialising and Spatialising Practice: Learning from Archaeology» στο *Leonardo Electronic Almanac*, τόμ. 14, τχ. 3, εκδ. The MIT Press, Ιούλιος 2006. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/bkd5pa> (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).
- Geelhaar, Jens & Wieneke, Lars & Mende, Peter & Wille, Jens, «An Example for Location Sensitive Media Integration: Re-discovering the Place Itself as a Medium by Adding Technology» στο *TISDE 2004: Technologies for Interactive Digital Storytelling and Entertainment*, εκδ. Springer, Berlin 2004.
- Graham, Stephen, «Beyond the ‘dazzling light’: From dreams of transcendence to the ‘remediation’ of urban life» στο *new media & society*, τόμ. 6, τχ. 1, εκδ. SAGE, London 2004.
- Hall, Edward T. & Hall, Mildred Reed, *Hidden Differences: Doing Business with the Japanese*, εκδ. Anchor, New York 1990.
- Hanseth, Ole & Monteiro, Eric, *Understanding Information Infrastructure*, υπό έκδοση, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/bbzdt> (πρόσβαση τη 15η Απριλίου 2009).
- Hartley, Eugene L., λ. «Επικοινωνία» στο *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO*, τόμ. 1, εκδ. Νίκας-Τεγόπουλος, Αθήνα 1972.

- Hemment, Drew, «Locative Media» στο *Leonardo Electronic Almanac*, τόμ. 14, τχ. 3, εκδ. The MIT Press, Ιούλιος 2006. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/cja3eh> (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).
- Hemment, Drew, «Locative Arts» στο *LEONARDO*, τόμ. 39, τχ. 4, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2006.
- Ishii, Hiroshi & Wisneski, Craig & Brave, Scott & Dahley, Andrew & Gorbet, Matt & Ullmer, Brygg & Yarin, Paul, «ambientROOM: Integrating Ambient Media with Architectural Space» στο *CHI 98 conference summary on Human factors in computing systems*, εκδ. ACM, New York 1998, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/c2oslk> (πρόσβαση την 24η Απριλίου 2009).
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998.
- Lammes, Sybille, «The Internet as Non-place», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/czfcv9> (πρόσβαση την 2α Απριλίου 2009).
- Latour, Bruno, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, εκδ. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Law, John, «Notes on the Theory of the Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogeneity», 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/dyt4oe> (πρόσβαση την 17η Απριλίου 2009).
- Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, μτφρ. Donald Nicholson-Smith, εκδ. Blackwell Publishing, Malden 1991.
- Lypovetsky, Gilles & Charles, Sébastien & Brown, Andrew, *Hypermodern Times*, εκδ. Polity Press, Cambridge 2005.
- ΜακΚουέλ, Ντένις, *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα*, μτφρ. Κάτια Μεταξά, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
- McCullough, Malcom, *Digital Ground: Architecture, Pervasive Computing, and Environmental Knowing*, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2005.

- Mortensen, Torill, «The Geography of a Non-place» στο *dichtung-digital*, τ. 4, 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/6psghj> (πρόσβαση την 2α Απριλίου 2009).
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.
- Myers, Misha, «Homing Devices For Unhomely Times» στο *Leonardo Electronic Almanac*, τόμ. 14, τχ. 3, εκδ. The MIT Press, Ιούλιος 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/clx9jm> (πρόσβαση την 24η Απριλίου 2009).
- Nolan, Stuart, «Building Magical Realms: Responses to pervasive and locative media technology» στο *Digital Creativity*, τόμ. 17, τχ. 3, εκδ. Routledge, London 2006.
- Shivarnee, Lily, «Social Viscosities: Mapping social performance in public space» στο *Digital Creativity*, τόμ. 18, τχ. 3, εκδ. Routledge, London 2007.
- Strom, Steven R., «Charting a Course Toward Global Navigation», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/dy6h24> (πρόσβαση την 23η Μαρτίου 2009).
- Thrift, Nigel, «Movement-space: The changing domain of thinking resulting from the development of new kinds of spatial awareness» στο *Economy & Society*, τόμ. 33, τχ. 4, εκδ. Routledge, London 2004.
- Townsend, Antony M., «Life in the Real-time City: Mobile Telephones and Urban Metabolism», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://tinyurl.com/6d7dw3> (πρόσβαση τη 17η Μαρτίου 2009).
- Tuan, Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*, εκδ. University of Minnesota Press, Minneapolis 2005.
- Tuters, Marc & Varnelis, Kazys, «Beyond Locative Media: Giving Shape to the Internet of Things» στο *LEONARDO*, τόμ. 39, τχ. 4, εκδ. The MIT Press, Massachusetts 2006.
- Χαρίτος, Δημήτρης, «Τα μέσα επικοινωνίας δι' εντοπισμού και οι επιδράσεις τους ως προς την κοινωνική αλληλόδραση στο περιβάλλον της

σημερινής πόλης» στο *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τχ. 5, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2007.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://en.wikipedia.org/wiki/1G> (πρόσβαση την 7η Απριλίου 2009).

<http://en.wikipedia.org/wiki/2G> (πρόσβαση την 7η Απριλίου 2009).

http://en.wikipedia.org/wiki/Actor-network_theory (πρόσβαση τη 15η Απριλίου 2009).

http://en.wikipedia.org/wiki/Assisted_GPS (πρόσβαση την 24η Μαρτίου 2009).

http://en.wikipedia.org/wiki/Cell_network (πρόσβαση την 22α Μαρτίου 2009).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Glocal> (πρόσβαση την 15η Μαρτίου 2009).

http://en.wikipedia.org/wiki/Locative_media (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).

[http://en.wikipedia.org/wiki/Medium_\(communication\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Medium_(communication)) (πρόσβαση την 5η Απριλίου 2009).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Supermodernity> (πρόσβαση την 23η Ιανουαρίου 2009).

http://en.wikipedia.org/wiki/Wireless_communication (πρόσβαση την 9η Μαρτίου 2009).

<http://urbantapestries.net/> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

<http://www.iht.com/articles/2009/03/25/technology/eutelco.php> (πρόσβαση την 26η Μαρτίου 2009).

<http://www.katearmstrong.com/preamble/gpster.html> (πρόσβαση την 5η Δεκεμβρίου 2008).

<http://www.learning-theories.com/actor-network-theory-ant.html> (πρόσβαση τη 15η Απριλίου 2009).

<http://www.medienkunstnetz.de/works/dot-walk/> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).

<http://www.waag.org/project/realtime> (πρόσβαση την 21η Απριλίου 2009).